

IJER

**ULUSLARARASI İKTİSADİ VE İDARİ
AKADEMİK ARAŞTIRMALAR DERGİSİ**

**IJER International Journal of
Economic and Administrative Academic Research**

International Indexed & Refereed

**Vol: 02
Issue: 03
Year: 2022**

**Editor
Dr. Rahim ARSLAN**

ASOS INDEX COPERNICUS
indeks INTERNATIONAL

ROAD DIRECTORY
OF OPEN ACCESS
SCHOLARLY
RESOURCES

ESJI Eurasian
Scientific
Journal
Index
www.ESJIndex.org

INNO SPACE
SJIF Scientific Journal Impact Factor

ADVANCED SCIENCE INDEX

ROOTINDEXING
JOURNAL ABSTRACTING AND INDEXING SERVICE

INTERNATIONAL
Scientific Indexing

EDİTÖR

Dr. Öğr. Üyesi Rahim ARSLAN Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İİB, İşletme, Sivas, Türkiye.

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Muhammet Mustafa KISAKÜREK, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Türkiye.

Prof. Dr. Mehmet DEMİR, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Türkiye.

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Yalçın KARAGÖZ, Düzce Üniversitesi, Türkiye.

Dr. Ahmet SEL, Milli Eğitim Bakanlığı, Türkiye.

Doç. Dr. Şebnem ÖZDEMİR, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Türkiye.

Doç. Dr. Yusuf ÖCEL, Düzce Üniversitesi, Türkiye.

Dr. Öğr. Üyesi Barış AKSOY, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Türkiye.

Dr. Öğr. Üyesi İsmail DURAK, Düzce Üniversitesi, Türkiye.

Doç. Dr. Gizem PARLAYANDEMİR, İstanbul Üniversitesi, Türkiye.

Doç. Dr. Sait BARDAKÇI, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Türkiye.

Doç. Dr. Özden KUŞCU, Selçuk Üniversitesi, Türkiye.

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Temiz, Artvin Çoruh Üniversitesi, Türkiye.

Dr. Öğr. Üyesi Gülay Demir, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Türkiye.

İÇİNDEKİLER

Makale No	Yazarlar	Başlık	Sayfa No
1	İsmail DURAK, Sena Nur ÇİSE	Dijital Finansal Tutum Ve Davranışın Kripto Para Kullanımına Etkisi	1-28
2	Gül Dilek TÜRK	Yönelimsel İletişim (Intentionality), Yapay Zeka Ve Metaverse İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme	19-39
3	İrem SAVCI KÖROĞLU	Covid-19 Sürecinde Türkiye’de Eğitim Alanında Yoksulluğu Engellemeye Yönelik İzlenen Strateji ve Yöntemler	40-56
4	Mustafa FİLİZ Muhammet ARDIÇ	Hemşirelik Bölümü Doktora Tezlerine Yönelik Bibliyometrik Bir Analiz	57-63
5	Sait BARDAKÇI Raşit AĞZITEMİZ	Tren Makinistlerinin Aile-İş Çatışmalarının Demografik Değişkenlikler Açısından İncelenmesi	64-76

INTERNATIONAL JOURNAL OF ECONOMIC AND ADMINISTRATIVE ACADEMIC RESEARCH

Available online, ISSN: 2757-959X

www.ijerdersi.com

Economic and Administrative Academic Research

THE IMPACT OF DIGITAL FINANCIAL ATTITUDE AND BEHAVIOR ON CRYPTOCURRENCY USAGE¹

İsmail DURAK^{*a}, Sena Nur ÇİŞE^b

Düzce University, Faculty of Management, Department of Business Administration

**Corresponding Author*

ARTICLE INFO	ABSTRACT
<p>Research Article</p> <p>Received : 24/02/2022 Accepted : 23/03/2022</p> <p>Keywords: Cryptocurrency, Digital Financial Attitude, Digital Financial Behavior, Cryptocurrency Users. ¹<i>Bu makale 6-8 Mart tarihleri arasında düzenlenmiş olan "International Conference on Global Practice of Multidisciplinary Scientific Studies" adlı konferansta sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.</i></p>	<p>The use of cryptocurrencies has become very popular in recent years. Also, it has been widely used as an investment tool. In this study, it is aimed to examine the effect of digital financial attitude and digital financial behavior on the use of crypto money. In this direction, data were collected from 405 crypto money users with the snowball sampling method, using the online survey technique. The collected data were analyzed in the SPSS 21 program. In order to analyze the data in the research, reliability, correlation, factor analysis, t test, regression and two-way MANOVA analysis were used. The use of cryptocurrencies was grouped into six categories as a consequence of the factor analysis: perceived utility, simplicity of use, social influence, belief, utility, and trust. As a result of the analysis, it was concluded that the digital financial attitude significantly and positively affected the perceived usefulness, ease of use, social impact, and utility dimensions from the crypto use sub-dimensions. In addition, it was determined that the dimensions of the use of crypto money in digital financial behavior had a significant and positive effect on the dimensions of perceived usefulness, utility, and trust. Another significant outcome of this research was that the study's main variables varied based on the interaction of various socio-demographic parameters. Accordingly, it was discovered that the interaction of age and occupation had an impact on the ease of using crypto money, as well as belief and faith in it. Yet, while users' age and occupation interactions had no effect on their digital financial attitudes, they were found to impact on their digital financial behaviors.</p>

Uluslararası İktisadi ve İdari Akademik Araştırmalar Dergisi, 2(3), 2022, 1-18

DİJİTAL FİNANSAL TUTUM VE DAVRANIŞIN KRIPTO PARA KULLANIMINA ETKİSİ

MAKALE BİLGİSİ	ÖZ
<p><i>Araştırma Makalesi</i></p> <p>Geliş :24/02/2022 Kabul 23/03/2022</p> <p>Anahtar Kelimeler: Kripto Para, Dijital Finansal Tutum, Dijital Finansal Davranış, Kripto Para Kullanıcıları</p>	<p>Kripto para kullanımı son yıllarda oldukça popüler hale gelmiştir. Ayrıca, yaygın olarak ise yatırım aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu çalışmada dijital finansal tutum ve dijital finansal davranışın kripto para kullanımına etkisini incelemek amaçlanmıştır. Bu doğrultuda kartopu örneklem yöntemi ile 405 kripto para kullanıcılarından online anket tekniği ile veri toplanmıştır. Toplanan veriler SPSS 21 programında analiz edilmiştir. Araştırmada verileri analiz etmek amacıyla güvenilirlik, korelasyon, faktör analizi, t testi, regresyon ve çift yönlü MANOVA analizi kullanılmıştır. Yapılan faktör analizi sonucu kripto para kullanımı beklenildiği gibi algılanan fayda, kullanım kolaylığı, sosyal etki, inanç, amaca uygunluk, güven olarak altı boyut altında toplanmıştır. Bu boyutlara dayanarak yapılan analizler sonucunda dijital finansal tutumun kripto kullanımı alt boyutlarından algılanan fayda, kullanım kolaylığı, sosyal etki ve amaca uygunluk boyutlarını anlamlı ve pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, dijital finansal davranışın da kripto para kullanımı boyutlarından algılanan fayda, amaca uygunluk ve güven boyutunu anlamlı ve pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir. Araştırmanın bir diğer önemli sonucu ise araştırmadaki ana değişkenlerin çeşitli sosyo-demografik özelliklerin etkileşimine göre farklılık gösterdiğiidir. Buna göre yaş ve meslek etkileşiminin, kullanıcıların kripto para kullanımın kolaylığını, inanç ve kripto paraya olan güveni etkilediği saptanmıştır. Öte yandan kullanıcıların yaş ve meslek etkileşimi dijital finansal tutumlarını etkilemezken, dijital finansal davranışlarını etkilediği tespit edilmiştir.</p>

^a ismaildurak@duzce.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-8898-9639>

^a senacise.17@gmail.com <https://orcid.org/0000-0001-9533-5628>

1. GİRİŞ

Son çeyrek asırda daha da hızlı gelişen teknoloji bireylere eğlenceden alışverişe, iletişimden finansal yatırıma kadar birçok farklı alanda kolaylık sağlamaktadır. Bunun temelinde yatan faktörlerden biri insan ihtiyaçlarının artması ve bu ihtiyaçların hızla giderilme arzusu olduğu söylenebilir. Bilgiye ulaşma noktasında dijital kanalların kullanımının etki ettiği ağlardan biri finansal kanallardır. Finans konusunda artan dijitalleşme, bireylerin bu tür teknolojilere yönelik finansal tutum ve finansal davranışlarının incelenmesi sorununu ortaya çıkarmaktadır (Alkaya ve Yağlı, 2015). Dijital finansal tutum, dijital ortamda gelecek için yapılan finansal yatırımların ve dijital finans işlemlerinin üzerinde etkili olan fikirler olarak tanımlanabilir (Pankow, 2013). Öte yandan dijital finansal davranış ise kişinin parasını nasıl harcayacağı, parasını dijital ortamda nasıl değerlendirebileceği ve dijital finans yöntemleriyle parasını en karlı şekilde nasıl kullanacağıyla ilişkili bir kavramdır (Xiao, 2006). Finans sektöründe dijitalleşmenin artması yatırım aracı olarak dijital kanalların kullanımını artırmaktadır. Öte yandan elektronik ticaretin yaygınlaşmasıyla beraber bireylerin alternatif ödeme şekillerine olan ihtiyaçları artmıştır. Günümüzde popüler hale gelmekte olan alternatif yatırım araçlarından ve ödeme yöntemlerinden biri de dijital ve sanal paralardır. Bu paraların bir çeşidi kripto paradır (Kızıltaş, 2019).

Kripto para saklanabilen ve transfer edilebilen bir para birimidir bu nedenle yatırım aracı olarak da kullanılabilir. Kripto para birimi temel amaç olarak kullanıcılarının dijital imzası ile elektronik para takası yaparak elektronik ödeme sistemlerinin iyileştirilmesine katkıda bulunmaktadır (Blau, 2017). Kullanıcılar farklı nedenlerle kripto para kullanabilmektedir. Kripto para kullanımının artması, dijital ortam da sürekli gündeme gelmesi yeni kullanıcıların bu piyasaya eklenmesini sağlamıştır. Yeni kullanıcıların oluşmasının dışında büyük firmalar da günümüzde kripto parayı bir para birimi olarak kullanmaktadır. İngiliz Telekom şirketi Vodafone, dünyanın ilk kısa mesajı olan “merry christmas” Türkçe çevirisi ile “ mutlu noeller” mesajını Fransa’ da gerçekleştirecek bir müzayedede de nfc olarak açık arttırmaya sunmuştur. Katılımcılar ise kripto para çeşidi olan Ethereum üzerinden teklif vermiştir (Ziraul Financiar, 2021).

Bu çalışmada kripto para kullanıcıların dijital finansal tutum ve dijital finansal davranışlarının kripto para kullanımının üzerindeki etkisini ölçmek amaçlanmıştır. Dijitalleşen finans uygulamaları ile güvenli ve etkin ödeme sistemi, finans piyasasının ve finansal sistemin işlevini geliştirmiştir. Finansal sistem oluşan yeni durum da kullanıcılarda yeni finansal tutum ve davranış geliştirmektedir (Nakajima, 2012). Dijital finansal tutum ve dijital finansal davranışlar kripto para kullanımını etkilemektedir. Bu çalışma kripto para kullanan bireyler üzerinde yapılmaktadır. Çalışma son dönemlerde sıkça kullanılan ve hızla kullanıcı sayısı artan kripto para kullanımında, kullanıcılarını etkileyen dijital finansal tutum ve davranışları üzerinde yapılmıştır. Yapılan literatür incelemesi sonucunda az sayıda çalışma bulunduğu tespit edilen dijital finansal tutum ve davranışların ve kripto para kullanımının üzerinde yapıldığı için literatürdeki boşluğu doldurmaya katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Araştırma altı bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde dijitalleşme, finans, dijital finansal tutum ve dijital finansal davranış kavramları açıklanmış, finans sektöründeki dijitalleşme konusuna giriş yapılmıştır. Araştırmanın ikinci bölümünde dijital finansal tutum, dijital finansal davranış ve kripto para konuları kavramsal çerçevede incelenmiştir. Üçüncü bölümde bu değişkenlerle ilişkili yapılan araştırma literatürüne yer verilmiştir. Dördüncü bölümde araştırmanın yöntemi yer alırken, beşinci ve altıncı bölümde ise sırasıyla araştırma bulguları ve sonuçları bulunmaktadır.

2. Dijital Finans ve Kripto Para Kavramı

Araştırmanın bu bölümünde dijital finansal tutum ve davranış ile kripto para kavramının literatürdeki tanımlamaları verilmektedir. Buna göre dijitalleşme kavramı ile beraber dijital finansal hizmetlere karşı oluşan tutum ve davranışlar ortaya çıkmaktadır.

2.1. Dijital Finansal Tutum

“Digitus” Türkçe çevrisi ile “dijital” kavram olarak latince kökenli olup parmak anlamına gelmektedir. Bu kavram daha sonra Avrupa’da sayı, sayının bulunduğu hane gibi anlamlar taşısa da Fransa’ da günümüzde parmak anlamında kullanılmaktadır. Bu duruma örnek olarak dijital imzanın Fransızcası olan “empreinte digital” verilebilir (Yücel ve Adiloğlu, 2019). TDK’ye göre ise dijital, verilerin bir ekran üzerinde elektronik olarak gösterilmesi anlamını taşımaktadır (TDK, 2021). Kullanıcılar dijital olanakların artmasıyla finansal işlemlerini dijital finansal hizmetler aracılığıyla sıklıkla yapmaya başlamıştır. Dijital finansal hizmetler dijital kanallar aracılığıyla erişilen finansal bilgiler, ödemeler, kredi, tasarruflar, havaleler, sigorta ve finansal işlemler olarak açıklanabilir. Dijital kanallar ise internet, cep telefonları ATM’ler, POS terminalleri, NFC özellikli cihazlar, çipler, elektronik olarak etkinleştirilmiş kartlar, biyometrik cihazlar, tabletler ve diğer herhangi bir dijital sistemi ifade eder (AFI, 2016). Bireylerin dijital kanalları ve dijital finansal hizmetlerin kullanılması için ortaya koydukları davranışlar tutum yardımı ile oluşmaktadır.

Tutum, bir insanın bir canlı veya cansız herhangi bir varlığa veya mali durumuna nasıl tepki verdiği ile ilgilidir (Robbins, 2008). Bireyin belli bir konuda sahip olduğu tutum bir davranışının ortaya çıkmasını sağlar. Tutumlar yardımıyla belirli bir davranış desteklenir veya desteklenmez (Normawati vd., 2021). Finansal tutum ilk olarak Pankow (2003) tarafından, finansal tutumun kişinin yaşamına ilişkin bir tutum, durum ya da düşünce olarak ifade edilmiştir Birey bir faaliyette bulunmak için yeterli bilgi ve yeteneğe sahip olsa bile, tutumları bir şeyi yapma veya yapmama kararını etkileyecektir. Buna göre farkındalık, bilgi, beceri, tutum ve davranışın birleşimi sonucunda kişiyi bireysel finansal refaha ulaştıran finansal kararlar alınmaktadır (Atkinson vd., 2016). Bu bilgiye dayanarak finansal tutumların bireyi finansal refaha ulaştıracak kararlar olduğu söylenebilir. Paluri ve Mehra (2016) bireylerin kaygı, öfke gibi duygularının finansal kararlar almasını etkilediğini ifade etmektedir. Kaygının, bireyleri yatırımdan kaçınma yönünde tutum sergilemesini sağlarken öfkenin dijital ortamdaki yatırım kararlarıyla pozitif yönde ilişkili olduğunu söylemektedir. Esnek hareket sağlaması, dijital kanalların ulaşımı ve kullanımının kolay olması ve dijital finansal hizmetlerin finansal refaha ulaşımı kolaylaştırması gibi nedenler bireylerin dijital finansal tutumlarını etkileyebilmektedir.

2.2. Dijital Finansal Davranış

Finansal davranış, bireyin mali durumunu ve mali refah düzeyini yönetme yeteneği olarak tanımlanabilir (Shim vd., 2009). Finansal davranışın temelleri Kahneman ve Tversky’nin 1979 yılında *Econometrica*’da yayımladıkları çalışmayla atıldığı söylenebilir. Ekonomistler özellikle son otuz yıldır finansal davranışları yakından incelemekte olup bunlar arasında özellikle Fitzsimmons vd. (1993)’ün çalışmaları 1970’lerden 1990’ların başlarına kadar finansal davranış kavramının gelişimine önemli katkılar sağlamıştır. Daniel Kahneman’ın, 10 Aralık 2002 tarihinde davranışsal finans çalışmaları sayesinde Nobel Ekonomi ödülünü almaya hak kazanmasının ardından, bilim dünyasında bu alanla ilgili yapılan çalışmalar daha da yoğunlaşmıştır. Bu ödül, davranışsal finansın bilim dünyası tarafından daha çok dikkate alınmaya başladığına bir işaret sayılmıştır (Denk vd., 2018).

Diğer yandan, Sam vd. (2012) finansal davranış kavramının, bireyin finansal bilgisi ile psikolojik değişkenlerin (motivasyon, risk toleransı, harcama eğilimi, tasarruf eğilimi gibi) birleşimi olduğu üzerinde durmaktadır. Her ne kadar birbiriyle çok benzer iki kavram olarak

görünse de finansal tutum bireylerin finansal konulardaki tepkileriyle ilişkili olduğu ifade edilirken, finansal davranış ise finansal konularda gerçekleştirilen eylem olarak açıklanmaktadır (Ünal ve Düger, 2011). Dew ve Xiao (2011) bireyin finansal davranış eğilimini üç temel faktör üzerinden değerlendirmektedir. Buna göre finansal davranış eğilimi tasarruf ve yatırım, nakit yönetimi ve kredi yönetimi gibi etkileyenler üzerinden açıklanmıştır. Dijital finansal davranış bireyin dijital ortamdaki finansal eğilimleri dijital bankacılık, dijital ortamda kullanılan sanal paralar, dijital bankacılık üzerinden yapılan eft, havale işlemleri kullanılması gibi eğilimlerini etkileme potansiyeli taşımaktadır. Dijital finansal davranış, bireylerin finansal durumlarını dijital ortamdaki takip edebilmeleri, dijital finansal hizmetler üzerinden harcama-borçlanma veya tasarruf-yatırım işlemlerini yaparak borç ve kredilerini yönetebilmeleri, kısa ve uzun vadede yatırımlarını değerlendirebilmeleri olarak tanımlanmıştır (Alkaya ve Yağlı, 2015). Bireyler dijital finansal hizmetleri kullanarak çeşitli işlemler yaparlar ve bu işlemler sırasındaki eylemlerini etkileyen fikirleri dijital finansal davranışlarını oluşturmaktadır.

2.3. Kripto Para

Geçmişten günümüze mal ve hizmet değiş tokuşunda kullanılan takas yönteminden, emtia paraya, sonra altın/gümüş gibi değerli madenlere, daha sonra altın karşılığı olan değerli kağıtlara, oradan altın karşılığı bulunmayan güvene dayalı itibari paraya derken, paranın dönüşümü dijital ve sanal paralara doğru ilerlemektedir (Çarkacıoğlu, 2016). Para, mal ve hizmet değiş tokuşunda kullanılan en yaygın araçtır. Para; değişim aracı, hesap değer birimi, değer biriktirme, spekülasyon aracı ve iktisat politikası aracı olarak tanımlanır. Galbraith (1975) ise parayı bireylerin para olarak kullanmak üzere kabul edeceği şeylerin tümü şeklinde tanımlamıştır. Para çeşitleri genel çerçevede şu şekilde sınıflandırılabilir;

Emtia para: Emtia, ticarete konu olan altın, gümüş, petrol, doğal gaz, bakır, pamuk, mısır, buğday, şeker, kahve gibi malların tümüne verilen addır. Bu malların alım satımı emtia borsasında yapılır. CBOT (Şikago Ticaret Borsası) dünyada emtiaların vadeli olarak el değiştirdiği, vade sonunda nakit veya fiziki uzlaşma sağlayan en büyük emtia borsasıdır (<https://www.qnbf.com>). *İtibari para (Fiat currency):* Paranın alt kısmında bulunan imzalara, yapıldığı kâğıdın kopyalanamayacağına ve merkezi otoritenin itibarına dayalı, mal ve hizmet değiş tokuşu adına kullanılan kâğıt paraya itibari para (fiat currency) denir (Özdemir, 2012). İtibari paralar devlet kararıyla ve devletin para basma teklifiyle ortaya çıkan değer kazanmış kağıtlardır. *Dijital para:* Avrupa Parlamentosu'nun 2009/110/EC sayılı ikinci e-para direktifin de dijital para diğer adıyla elektronik paranın tanımını şu şekilde yapmıştır; elektronik, manyetik olarak muhafaza edilebilen, para karşılığı ihraç edilen, ihraççının borcunu açıklayan, ödeme yapmak için alınan ve elektronik para kuruluşu haricinde gerçek ve hükmi şahıslar tarafından kabul edilen araçlardır (Yurtçiçek, 2013: 123). *Sanal para:* Sanal para, sanal ortamda belli mal ve hizmetleri satın almak için belli kişi ve şirketlerce kullanılabilen birimlerdir (EBA, 2014: 11).

Bu doğrultuda kripto para ilk defa 2008 yılında Satoshi Nakamoto takma isimli kişinin kriptografi mail grubuna attığı "Bitcoin: A peer to peer electronic cast system", bir diğer ifade ile "Bitcoin eşten eşe nakit ödeme sistemi" olarak çevrilen bildiri ile ortaya çıkan para birimidir (Derlek, 2020). Bu para çeşidi, elle tutulan bir para birimi olmamakla beraber tamamen sanal ortamda bulunur. Genellikle yatırım amacıyla kullanılabilen bu paralar, dijital ve aynı zamanda sanal para türlerinden biridir (Graydon, 2014). Bireylerin kripto para kullanmasındaki birincil nedeni merkeziyetsizlik ve araya farklı aracı kurum girmeden anında para transferi sağlamasıdır. Bunlarla beraber, klasik bankacılık işlem ücretine göre çok daha az işlem ücreti ile para transfer olanağı sağlayarak, kullanıcılara daha kullanışlı ve ilgi çekici gelmesidir. Daha sonraki yıllarda farklı amaçlar için kullanılmak üzere altcoin olarak adlandırılan birçok coin piyasaya sürülmüş ve bu coinlerin sektör veya işletme bazında kullanılması amaçlanmıştır (Brito ve Castillo, 2013). Çok fazla kripto para çeşidi olması ile birlikte en eski kullanılan ve

en ünlü kripto para çeşidi Bitcoin'dir. Diğer yaygın kripto para çeşitlerine ise Altcoin, Ethereum, Binance coin, Litecoin, Dogecoin örnek verilebilir.

2.4. Araştırma Literatürü

Literatürde dijital finansal tutum, dijital finansal davranış ve kripto kullanımı ilişkisini inceleyen sınırlı sayıda araştırma bulunmaktadır. Bu doğrultuda, Fettahoğlu ve Kıldize (2019) dijital finansal okuryazarlık ve bireylerin finansal teknoloji kullanma konusundaki tutumları üzerinde yaptığı araştırmada tesadüfi örnekleme yöntemi ile seçilen 102 kişinin dijital finansal ürün ve hizmetler üzerindeki tutumlarını incelemiştir. Araştırma sonucunda algılanan risk, operasyonel risk, güvenlik riski, hukuki risk, aracısız işlem yapma, algılanan fayda ve ekonomik fayda olmak üzere dijital finansal hizmetlerin kullanımına yönelik tutumlar üzerinde etkili yedi faktör olduğu saptanmıştır. Bununla beraber katılımcılara göre aracısız işlem yapma dijital finansal tutum ve dijital finansal davranışlar üzerinde oldukça etkili olmaktadır. Bir diğer araştırmada, Basavaraj ve Ravi (2019) mobil uygulamalardan hareketle dijital finansal hizmete yönelik tüketicilerin tutumu üzerine yaptığı araştırmada 137 dijital finansal hizmet kullanıcılarından anket yoluyla veri toplamıştır. Bu araştırmaya göre teknolojinin hızla gelişmesiyle kullanıcılar dijital finansal hizmetlerin güvenilir olduğunu düşündüğü için kripto para çeşidi olan bitcoin alım-satımına yönelmiştir. Bu doğrultuda Fettahoğlu ve Kıldize (2019)'nin araştırmasında bireylerin kripto para kullanma davranışı üzerinde ana etmen aracısız işlem yapma olarak bulunurken, Basavaraj ve Ravi'nin araştırmasında kripto para kullanımı davranışında bulunulmasının ana etmeni bireylerin dijital finansal hizmeti güvenilir bulmaları olduğu ortaya çıkmıştır.

Normawati vd. (2021) ise araştırmalarında finansal bilgi, dijital finansal bilgi, finansal tutum, finansal davranış ve milenyum çağında, finansal memnuniyet üzerinde ölçek geliştirmeyi amaçlamıştır. Dijital finansal hizmetlerin ve sanal para kullanımının bireyin mali durum ile yakından alakalı olduğunu ve bireyin mali durumu iyiye sanal paralara yatırım yapma davranışına daha yatkın olacağını tespit etmişlerdir. Benzer şekilde Yanardağ (2019) yaptığı araştırmada 304 kripto para kullanıcısı üzerinden anket tekniği ile veri toplamıştır. Gelir durumu yüksek olan katılımcıların daha fazla kripto para kullanma davranışında bulunduğu araştırma sonucunda saptanmıştır. Gelir seviyesi arttıkça bireyler daha fazla kripto para kullanımına yönelmiştir. Buna karşın Aktaş (2021) gelişmekte olan ülkelerde kripto para kullanımının davranışsal finans perspektifinden analizini yapmıştır. Araştırma için Türkiye'de kasti örnekleme yöntemi ile seçilen 240 kripto para yatırımcısı üzerinden anket tekniği ile veri toplanmıştır. Veri analizi sonucuna göre gelir durumu ile kripto para kullanımı arasında anlamlı bir farklılık olmadığı saptanmıştır.

Bir diğer araştırmada Kızıldağ (2019) turizm işletmelerinde ödeme yöntemi olarak kripto para kullanımıyla tüketici tercihleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırmada Türkiye'de Facebook ve Twitter kullanan 270 katılımcının yanıtladığı anket yöntemi ile veri toplanmıştır. Analiz sonucuna göre bireyler kripto para kullanmanın işlevselliği açısından bakıldığında, kullanıcıların kullanılan paranın stabil olması sebebiyle değil, transfer ücreti ve hızı açısından kripto para kullanmayı tercih ettikleri saptanmıştır. Karadeniz vd., (2018)'nin Bitcoin ve diğer kripto para birimlerinin turizm sektöründe kullanımının incelenmesi üzerine yaptıkları araştırmada da benzer sonuçlar elde edilmiştir.

Öte yandan, Jorgensen vd. (2017) yaptıkları araştırmada bireylerin dijital finansal tutum ve dijital finansal davranışlarında ebeveyn etkisini incelemiş ve dijital finansal tutum ve davranış oluşmasında ebeveynlerin etkili olduğunu saptamıştır. Hira (2010) ise finansal davranışı etkileyen faktörleri incelediği çalışmada finansal davranışın kişilik özellikleri, aile geçmişi gibi faktörlerden etkilendiği sonucuna varmıştır. Bunlar dışında Ahn vd. (2018) çocuğun ebeveyn davranışlarını taklit etme eğiliminde olduğu bu yüzden finansal tutum ve davranışları açısından da taklit ettiği yetişkinlik döneminde de bu durumun alışkanlık olarak

kaldığını belirtmiştir. Jorgensen (2017), Hira (2010) ve Ahn vd. (2018) araştırmalarının ortak sonucu olarak bireylerin dijital finansal tutum ve dijital finansal davranışlarının çocukluk çağından itibaren oluşmaya başladığı ve bu süreçte ebeveynlerin bu konudaki tutum ve davranışlarından etkilendiği gözlenmektedir. Ayrıca yetişkinlik çağında da bu yönde tutum ve davranış sergileme eğiliminin olduğu ortaya çıkmaktadır.

Yapılan bir diğer araştırmada Hark (2018) finansal davranışı ölçmek amacıyla yaptığı araştırmada Munzur Üniversitesi çalışanları üzerinden anket tekniğiyle veri toplamıştır. Araştırma sonucunda dijital finansal hizmet kullanımının genç nesilde daha yaygın olduğunu tespit etmiştir. Bunun yanı sıra dijital finansal davranışların lisans ve lisansüstü mezunları açısından baktığında, dijital finans uygulamalarını kullanma eğiliminde olduğunu görmüştür. Lusardi ve Mitchell (2011) ise çalışmasında finansal davranışı etkileyen en önemli unsurun finansal okuryazarlık olduğu ve orta ve ileri yaş grubunun finansal okuryazarlığının daha fazla olduğunu tespit etmiştir.

Diğer bir araştırmada Akçan (2018) dijital finansal hizmetlerden biri olan kripto para kullanımında sürü psikolojisi olup olmadığını incelemiştir. Araştırmada sürü davranışının analizi için Christie ve Huang (1995) ile Chang, Cheng ve Khorana (2000)'nin geliştirdikleri getirilerin yatay kesit dağılımlarına dayalı uygulamalardan yararlanılmıştır. Bu uygulamalar kullanılarak günlük ve haftalık verilere ulaşılmış ve bu verilerin sonucunda, kripto paranın henüz güvenilir olmadığı için yatırım açısından sürü psikolojisi etkisi olmadığı saptanmıştır. Buna karşın Poyser'in (2018) günlük haftalık aylık artış ve düşüş olan süreçlerde yatırımcıları karşılaştırması ve aynı yöntemi kullanarak yaptığı veri toplaması sonucunda kripto para kullanımında sürü psikolojisinin etkili olduğu ortaya çıkmıştır.

3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Bu araştırmada kripto para kullanan bireylerin, kripto para kullanımına karşı olan dijital finansal tutum ve dijital finansal davranışlarının ölçülmesi amaçlanmıştır. Bu bölümde araştırma evren ve örnekleme, veri toplama tekniği, araştırmada kullanılan ölçekler, araştırma modeli ve hipotezler hakkında bilgi verilmiştir.

3.1. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Türkiye'deki tüm kripto para kullanıcıları oluşturmaktadır. Triple A adındaki bir araştırma firması yatırımcıların sayısını ülkelere göre sıralamıştır. Bu sıralamaya göre Türkiye'de toplam 2 milyon 476 bin 418 kripto para kullanıcısı vardır (<https://www.indyturk.com/>). Bu araştırma kapsamında iki milyon kullanıcıya ulaşmanın imkânsız olması sebebi ile kar topu örneklem yöntemi ile seçilen bireyler üzerinde anket tekniği uygulanmıştır. Ayrıca COVID-19 pandemisi nedeniyle kripto para kullanıcılarına yüz yüze anket tekniği uygulamak sağlıklı olmayacağı düşünüldüğü için internet üzerinde online olarak anket verileri toplanmıştır. Bu doğrultuda toplam 405 kripto para kullanıcılarından veri toplanmıştır.

3.2. Veri Toplama Tekniği

Araştırmada veri toplama tekniği olarak anket kullanılmıştır. Katılımcılar ile ilgili demografik özellikleri belirlemek için kategorik ölçekler kullanılırken, dijital finansal tutum ölçeği, dijital finansal davranış ölçeği ve kripto para kullanımı değişkenleri ile ilgili özellikleri belirlemek amacıyla beşli Likert ölçeği kullanılmıştır. Anketler katılımcılara online olarak internet üzerinden uygulanmıştır. Ayrıca araştırmaya başlamadan önce etik kurul izni alınmıştır.

3.3. Araştırmada Kullanılan Ölçekler

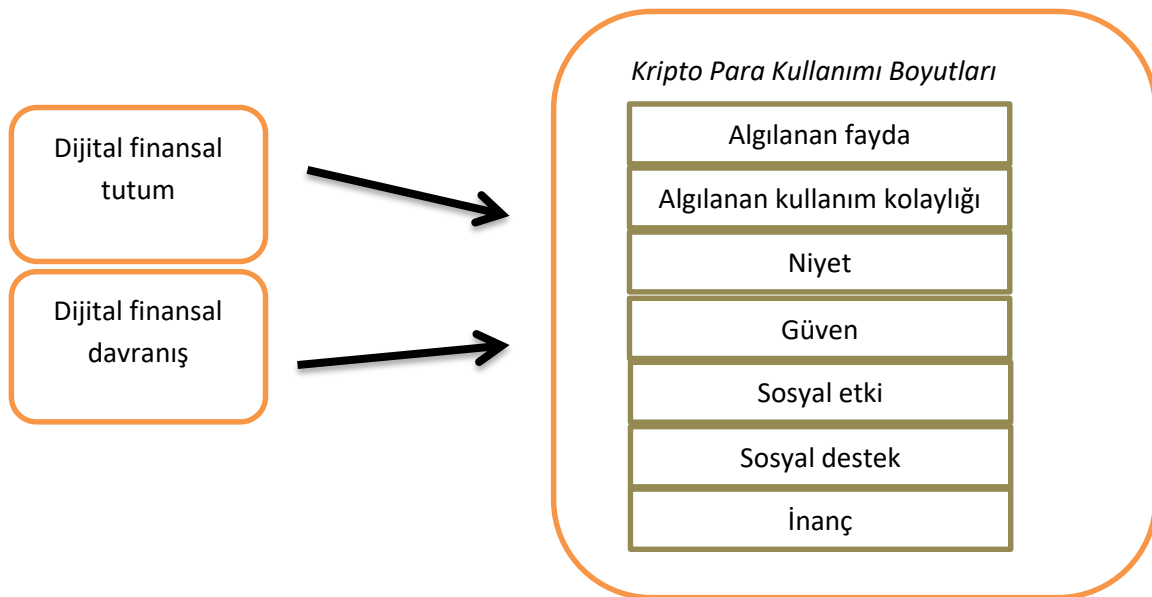
Dijital finansal tutum ölçeği; Bu ölçek Uraz Kaya ve Kılıç'ın (2021) finansal okuryazarlık ve dijitalleşme üzerine geliştirdikleri ölçeğin alt boyutlarından biridir. Ölçek Altun (2005) ve Demir vd. (2016) yaptıkları çalışmalardan faydalanılarak oluşturulan maddeler finansal dijitalleşme kavramı çerçevesinde yorumlanarak Uraz Kaya ve Kılıç (2021) tarafından oluşturulmuştur. Dijital finansal tutum ölçeği tek boyuttan ve 5 sorudan oluşmaktadır. Soruların faktör yükü 0,48 ve 0,79 arasında değişmektedir. Buna göre orta ve iyi düzeyde olduğu ortaya çıkmaktadır (Büyüköztürk, 2002). Ayrıca ölçeğin Cronbach's Alpha katsayısı Tablo 1'de belirtildiği üzere 0,61 olarak bulunmuştur. Cronbach's Alpha (α) katsayısı için elde edilen değer 0,60'tan büyük olması ölçeğin yeterli güvenilirlik düzeyine sahip olduğunu belirtir (Özdamar, 2016).

Dijital finansal davranış ölçeği; Bu ölçek bireylerin dijital finansal hizmetler üzerindeki davranışlarını ölçmek amacıyla Uraz Kaya ve Kılıç (2021) tarafından oluşturulmuştur. Ölçek 4 maddeden oluşmakta olup değerlendirmesinde 5'li Likert ölçeği kullanılmıştır. Yapılan analizlerde soruların faktör yükleri ,42 ve ,85 arasında değişmektedir. Buna göre bulguların orta ve iyi düzeyde olduğu saptanmıştır (Büyüköztürk, 2002). Ölçeğin Cronbach Alpha katsayısına Tablo 1'den bakıldığında 0,67 olduğu tespit edilmiştir. Bu değer ölçeğin yeterli ve güvenilir düzeyde olduğunu göstermektedir (Özdamar, 2016).

Kripto para kullanım ölçeği; Bu ölçek bireylerin kripto para kullanımı üzerindeki etkileri ölçmek amacıyla Derlek (2020) tarafından oluşturulmuştur. Ölçeğin orijinali 26 madde ve 7 alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin alt boyutları; algılanan fayda, algılanan kullanım kolaylığı, niyet, güven, sosyal etki, sosyal destek ve inanç olarak belirlenmektedir. Ölçeğin güvenilirlik analizinde Cronbach's alfa değerleri inanç için 0,926, niyet için 0,804, algılanan kullanım kolaylığı için 0,821, algılanan fayda için 0,904, sosyal etki için 0,861, sosyal destek için 0,869 ve son olarak güven için 0,629 olduğu saptanmıştır. Buna göre değişkenlerin güvenilirlik katsayılarının oldukça güvenilir olduğu söylenebilir.

3.4. Araştırma Modeli

Araştırma literatürü bölümündeki çalışmalar dikkate alınarak oluşturulan araştırma modeli; öncelikle dijital finansal tutum, dijital finansal davranış ve kripto para kullanımı olmak üzere üç temel değişken ve kripto para kullanımının yedi alt boyutu olarak kurgulanmıştır. Araştırma modeli ile ilgili ayrıntılar Şekil 1'de sunulmaktadır.

Şekil 1. Araştırma modeli

Şekil 1'deki model incelendiğinde dijital finansal tutum ve dijital finansal davranış kripto para kullanımı ilişkisi kurgulanmıştır. Buna bağlı olarak kripto para kullanıcılarının dijital finansal tutum ve dijital finansal davranışının; kripto para kullanımının algılanan fayda, algılanan kullanım kolaylığı, niyet, güven, sosyal etki, sosyal destek ve inanç boyutlarını etkilediği düşünülmektedir.

3.5. İstatistiksel Analizler

Anket sonuçlarının değerlendirilmesinde SPSS 21 istatistik programı kullanılmıştır. Verilerin analizinde kripto para kullanıcılarının demografik özelliklerini belirlemek için betimsel istatistikler kullanılmıştır. Ardından, kripto para kullanımı, dijital finansal tutum ve dijital finansal davranış ölçekleri normallik analizine tabi tutulmuştur. Verilerin normal dağıldığı belirlendikten sonra ilgili değişkenlere faktör analizi uygulanarak boyut indirgeme yapılmıştır. Daha sonra elde edilen faktörlere ait tanımsal istatistikler ve bu değişkenlerin birbiriyle ilişkisini gösteren korelasyon tablosu verilmiştir. Öte yandan, değişkenlere ait ortalamaların demografik özelliklere göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için farklılık analizlerinden t testi ve iki yönlü MANOVA analizi yapılmıştır. Son olarak, dijital finansal tutum ve dijital finansal davranışın kripto para kullanımını etkileyip etkilemediğini ortaya çıkarmak için çoklu regresyon analizi yapılmıştır.

4. BULGULAR

4.1. Demografik Bulgular

Araştırmaya dahil olan katılımcıların demografik bulguları Tablo 2'de yer almaktadır. Tablo 1 incelendiğinde araştırmaya katılan kripto para kullanıcılarının yaklaşık %40'ını kadınlar oluştururken çoğunluğunun ise (yaklaşık %60) erkeklerden meydana geldiği saptanmıştır. Medeni durum bakımından incelendiğinde araştırmaya katılan kripto para kullanıcılarının büyük çoğunluğunun (%79,7) bekarlardan oluştuğu, yaş açısından incelendiğinde ise 18-24 yaş grubundakilerin katılımcıların %58'ini ve 25-34 yaş arası genç yetişkinlerin ise katılımcıların yaklaşık %30' unu oluşturarak orta ve ileri yaştakilere göre daha fazla katılım gösterdiği belirlenmiştir. Eğitim durumları göz önünde bulundurulduğunda araştırmaya katılan lisans (%57,3) mezunlarının diğer eğitim seviyelerine göre daha fazla kripto kullanımı eğiliminde olduğu gözlenmiştir. Gelir durumu açısından incelendiğinde ise araştırmaya katılan kripto para kullanıcılarının çok büyük bir kısmının (%49,9) gelirinin 2825 TL veya altında olan kişilerden oluştuğu tespit edilmiştir. Meslekler açısından bakıldığında ise araştırmaya katılan kripto para kullanıcılarının önemli bir kısmını (%55,0) öğrencilerin oluşturduğu, en az kullanıcının olduğu grubu ise ev hanımlarının (%2,3) oluşturduğu belirlenmiştir.

Tablo 1. Kripto Para Kullanıcılarının Demografik Özellikleri

		Frekans	Yüzde			Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	160	39,5	Medeni hal	Bekar	323	79,7
	Erkek	245	60,5		Evli	82	20,3
Eğitim durumu	İlköğretim	3	0,07	Gelir durumu	2825 ve altı	202	49,9
	Lise	53	13,1		2826 – 3999	54	13,3
	Önlisans	61	15,1		4000 – 5999	76	18,8
	Lisans	232	57,3		6000 – 9999	31	7,7
	Yüksek lisans\ Doktora	56	13,8		10000 ve üzeri	42	10,4
Yaş	18 – 24	236	58,3	Meslek	Öğrenci	220	54,3
	25 – 34	123	30,4		Ev hanımı	12	3,0
	35 – 44	34	8,4		Özel sektör çalışanı	100	24,7
	45 yaş ve üzeri	12	3,0		Kamu çalışanı	22	5,4

				Serbest meslek	51	12,6
Toplam		405	100	Toplam	405	100

4.2. Faktör Analizi

Verilerin normal dağılıp dağılmadığını test etmek amacıyla ölçeklere ait soruların çarpıklık basıklık değerleri incelenmiştir. Tüm sorulara ait çarpıklık ve basıklık değerleri (-3,+3) arasında yer aldığından verilerin normal dağıldığı kabul edilmiştir. Daha sonra araştırmada kullanılan ölçeklerden kripto para kullanım ölçeğine faktör analizi uygulanmıştır. Varimax döndürme metodunun kullanıldığı araştırmada özdeğeri 1'den büyük olan faktörler ölçeğe dâhil edilmiştir. Faktör yük değerinin alt sınırı "0,40" olarak alınmıştır. Yapılan ilk faktör analizi sonucunda kripto para kullanım ölçeğinin 14. Maddesi anlamlı bir gruplandırmaya dahil olmadığı için ölçekten çıkarılmış ve faktör analizi tekrar yapılmıştır. Bu çerçevede kripto para kullanım ölçeğine ait elde edilen faktör analizi bulguları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Kripto Para Kullanımına Ait Faktör Analizi Sonucu

Faktörler	Değişkenler	Faktör yükleri	Açıklanan varyans	Özdeğerler
Algılanan fayda	Soru 1	,830	26,056	6,514
	Soru 2	,811		
	Soru 3	,794		
	Soru 4	,824		
	Soru 5	,765		
	Soru 7	,746		
	Soru 9	,779		
	Soru 10	,555		
	Soru 11	,744		
	Soru 12	,613		
	Soru 26	,566		
Kullanım kolaylığı	Soru 16	,728	12,124	3,031
	Soru 17	,812		
	Soru 18	,796		
	Soru 19	,691		
Sosyal etki	Soru 20	,785	9,716	2,429
	Soru 21	,857		
	Soru 22	,800		
İnanç	Soru 24	,923	8,276	2,069
	Soru 25	,930		
Amaca uygunluk	Soru 6	,510	6,157	1,539
	Soru 23	,528		
Güven	Soru 8	,438	5,745	1,436
	Soru 13	,547		
	Soru 15	,816		

Değerlendirme Kriterleri: KMO Örnekleme Yeterliliği: .898, Bartlett's Küresellik Testi için Ki Kare: 5685,857, p=0,000<0.001, Faktör elde etme metodu: Temel bileşenler analizi, Döndürme metodu: Varimax, Açıklanan Varyans Toplamı: .60, Cronbach's Alpha Katsayısı:.895

Öncelikle ölçeğin KMO skoru değerlendirilmiştir. Kalaycı (2010) sağlıklı bir faktör analizi yapılabilme koşulu için KMO (Kaiser Mayer Olkin) değerinin 0.5'ten yüksek olması gerektiğini belirtmiştir. Buna göre KMO değeri değerlendirildiğinde 0, 898 çıkmıştır, bu sayı örneklem sayısının yeterli olduğu ve Bartlett testi sonucuna göre ise (Sig.=0,000; p<0,001) değişkenler arasında yüksek korelasyon olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Faktör analizi sonunda ölçek orijinal yapısıyla benzer olarak 6 boyut altında toplanmıştır. Faktör yükü olarak algılanan

Fayda faktör yük değeri 0,555 ile 0,830 arasında, kullanım kolaylığı faktör yük değeri 0,691 ile 0,812 arasında, sosyal etki boyutu faktör yükü 0,785 ve 0,857 arasında bulunmuştur. İnanç faktör yükü 0,923 ve 0,930 olarak, amaca uygunluk faktör yükü 0,510 ve 0,528 ve son olarak güven boyutu 0,438 ve 0,816 aralığında bulunmuştur. Açıklanan varyanslara bakıldığında değişkeni en iyi ifade eden boyutun algılanan fayda boyutu (%26) olduğu görülmektedir. Açıklanan varyans toplamı 59.944 olarak bulunmuştur. Büyüköztürk (2012) çok boyutlu ölçeklerde açıklanan varyans oranının %30'dan fazla olduğunda kabul göreceğini saptamıştır. Buna göre analiz sonucunda elde edilen altı boyut ve bu boyutların toplam varyansı açıklama oranı yeterli olarak görülmüştür. Öte yandan dijital finansal tutum ve dijital finansal davranışı ölçeklerine de faktör analizi uygulanmıştır. Elde edilen bulgular Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Dijital Finansal Tutum ve Dijital Finansal Davranışına Ait Faktör Analizi Bulguları

Faktörler	Değişkenler	Faktör yükleri	Açıklanan varyans	Özdeğerler
Dijital finansal tutum	D_f_tutum soru 1	,647	40,774	2,039
	D_f_tutum soru 2	,616		
	D_f_tutum soru 3	,724		
	D_f_tutum soru 4	,552		
	D_f_tutum soru 5	,642		
Değerlendirme Kriterleri: KMO Örneklem Yeterliliği: .691, Bartlett's Küresellik Testi için Ki Kare: 226,732, p=0,000<0.001, Faktör elde etme metodu: Temel bileşenler analizi, Döndürme metodu: Varimax, Açıklanan Varyans Toplamı: .41, Cronbach's Alpha Katsayısı:.65				
Faktörler	Değişkenler	Faktör yükleri	Açıklanan varyans	Özdeğerler
Dijital finansal davranış	D_f_davranış soru1	,512	48,158	1,926
	D_f_davranış soru 2	,775		
	D_f_davranış soru 3	,767		
	D_f_davranış soru 4	,690		
Değerlendirme Kriterleri: KMO Örneklem Yeterliliği: .674, Bartlett's Küresellik Testi için Ki Kare: 212,366, p=0,000<0.001, Faktör elde etme metodu: Temel bileşenler analizi, Döndürme metodu: Varimax, Açıklanan Varyans Toplamı: .48, Cronbach's Alpha Katsayısı:.62				

Tablo 3 incelendiğinde Dijital finansal tutum ölçeği analiz sonucunda tek boyut altında toplandığı ve açıklanan varyans %40 olarak tespit edilmiştir. Faktör yükleri ise 0,552 ve 0,724 arasında değer almıştır. Dijital finansal davranış ölçeği ise tek boyut altında toplanmış ve açıklanan varyans değeri %48 olarak saptanmıştır. Faktör yükleri 0,512 ve 0,775 arasında değer almıştır.

Faktör analizlerinden sonra ölçeklerin güvenilirlikleri incelenmiştir. Bu çerçevede, Tablo 4'te sonuçları verilen Cronbach Alpha katsayısına bakılmıştır. Tablo 5'te verilen bilgilere göre dijital finansal tutum ve dijital finansal davranış ölçeklerinin Cronbach Alpha katsayısı $0,60 \leq \alpha \leq 0,80$ arasında olduğu için oldukça güvenilir, kripto para kullanım ölçeği ise $0,80 \leq \alpha \leq 1,00$ olması sebebi ile yüksek derece güvenilir bir ölçek olduğu saptanmıştır.

Tablo 4. Değişkenlere Ait Cronbach Alpha Güvenirlilik Katsayıları

	Cronbach Alpha değeri	Madde sayısı
Kripto para kullanım ölçeği	,912	26
Dijital finansal tutum	,650	5
Dijital finansal davranış	,617	4

Daha sonra ölçeklere ait tanımsal istatistikler ve korelasyon değerleri incelenerek Tablo 6'da sunulmuştur. Tablo 6'ya bakıldığında dijital finansal tutum ve dijital finansal davranış boyutlarına ait ortalama değerler sırasıyla dörde yakın ve dördün üzerindedir. Kullanıcıların dijital finansal tutum sorusuna verdikleri yanıtların çarpıklık değeri -1,479 ve -197 arasında

değer almakta ve basıklık değerleri de 2,364 ve -693 arasındadır ve bu değerler dijital finansal tutum ölçeğinin normal dağıldığına işaret etmektedir. Dijital finansal davranış ölçeğinin çarpıklık değeri -2,168 ve -1,084 arasında ve basıklık değeri de ,071 ve 6,113 arasında değer almaktadır. Son olarak kripto para kullanım ölçeğine ait boyutların çarpıklık değeri -1,544 ve 1,060 arasında, basıklık değeri ise -1,446 ve 2,065 arasında değişmektedir. Benzer şekilde bu değerler ilgili ölçeklerin normal dağıldığını göstermektedir (Kalaycı, 2009). Dijital finansal davranış boyutunun basıklık çarpıklık değerlerine bakıldığında ± 7 arası değerlerin kabul edilebilir olduğu görülmektedir (Bollen, 1998).

Tablo 5'te verilen ölçeklere ait tanımlayıcı istatistikler korelasyon analizi sonucuna bakıldığında ise dijital finansal tutum ve dijital finansal tutum arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Algılanan fayda alt faktörünün ise dijital finansal tutum ile arasında anlamlı bir ilişki elde edilirken dijital finansal tutum ve davranış arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Kullanım kolaylığı alt faktörünün dijital finansal tutum ve davranış ile arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Sosyal etkinin dijital finansal tutum ile arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki varken dijital finansal tutum ve davranış ile arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Tablo 5. Ölçeklere ait Tanımsal İstatistikler ve Korelasyonlar

Değişkenler	Ort.	S. sapma	Çarpıklık	Basıklık	1	2	3	4	5	6	7	8
dijital finansal tutum	3,91	0,62	-0,67	1,57	1,00							
Dijital finansal davranış	4,33	0,64	-1,79	5,37	,42**	1,0						
algılanan fayda	3,67	,94	-,99	,76	,23**	,07	1,0					
kullanım kolaylığı	2,93	1,79	,07	-,62	,42**	,30*	,42**	1,0				
sosyal etki	3,23	1,07	-,24	-,60	,19**	,09	,52**	,32*	1,0			
inanç	3,20	1,46	-,30	-1,37	-,01	-,03	,24**	,08	,28**	1,0		
amaca uygunluk	3,65	,99	-,62	-,04	,23**	,23*	,38**	,61*	,25**	-,02	1,0	
güven	3,69	,86	-,72	,54	,02	,16*	,28**	,06	,34**	,32**	,06	1,0

**p değeri 0,05'e göre anlamlı

Kripto paranın inanç alt boyutunun dijital finansal tutum ve dijital finansal davranış arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Amaca uygunluk alt boyutu ile bağımsız değişkenler arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Kripto paranın güven boyutu ile de bağımsız değişkenler arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

4.3. Farklılık Analizleri

4.3.1. t-Testi

Farklılık analizleri kapsamında dijital finansal tutum ve dijital finansal davranışın bunlara ek olarak da kripto para kullanımının altı alt boyutunun cinsiyete göre farklılaşp farklılaşmadığının belirlemek için t testi yapılmıştır. Buna göre dijital finansal tutumun kadınlar ve erkekler arasında farklılaşp farklılaşmadığını ölçmek amacıyla yapılan t testi sonucunda dijital finansal tutum ve cinsiyet arasında anlamlı bir farklılık olmadığı saptanmıştır ($t=-1,178$,

$p=,181>0,05$). Bununla beraber, kullanıcıların dijital finansal davranışı cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermemiştir ($t=-1,830$, $p=,068>0,05$).

Öte yandan, kripto para alt boyutlarının cinsiyete göre bir farklılık gösterip göstermediği incelenerek Tablo 6'da verilmiştir. Tablo 6'da görülen kripto para kullanımının alt boyutu olan algılanan fayda boyunun cinsiyete göre farklılaşp farklılaşmadığı incelendiğinde kripto parayı algıladıkları fayda sebebi ile kullanımında cinsiyetler arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir ($t=6,694$, $p=,008<0,05$). Analiz sonucuna göre kripto para kullanıcıları arasında erkekler kadınlara oranla daha fazla fayda faktörüyle ilişkili olduğu saptanmıştır. Tablo 7'de ayrıca kripto para kullanımının inanç alt boyutu ile cinsiyet arasında anlamlı bir farklılık görülmektedir ($t=2,909$, $p=,004<0,05$). Buna göre kripto para kullanımında kadınlar erkeklere oranla daha fazla inanç faktörüne önem verdikleri saptanmıştır. Kripto para kullanımının diğer alt boyutları ile cinsiyet arasında anlamlı bir farklılık görülmemiştir.

Tablo 6. Kripto Para Kullanımı Alt Boyutlarından Algılanan Fayda ve İnanç Alt Boyutunun Cinsiyete Göre T-Testi Analizi Bulguları

	Cinsiyet	A.O	S.S	t	p
Algılanan fayda	Kadın	3,29	0,965	6,694	0,008
	Erkek	3,92	0,829		
İnanç	Kadın	3,46	1,356	2,909	0,004
	Erkek	3,03	1,508		

4.3.2. İki Yönlü MANOVA testi

Araştırmanın bu kısmında kripto para kullanıcılarının yaş ve mesleklerine göre kripto para kullanımının alt boyutlarının ortalama değerlerinin değişip değişmediğini belirlemek için iki yönlü MANOVA testi yapılarak analiz sonuçları Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7 incelendiğinde ilk olarak yaş faktörünün algılanan fayda alt boyutunu etkilemediği görülmektedir. Kareler ortalamasına bakıldığında %0,002'lik yaş faktörü algılanan faydayı farklılaştırmaktadır ancak bu önemsenecek bir tutar değildir ($F=,301$, $K.O=,002$, $p>0,05$). Benzer şekilde, meslekler değiştikçe algılanan fayda farklılaşmamaktadır ($F=,974$, $K.O=,010$, $p>0,05$). Bunlarla beraber, yaş ve mesleğin etkileşimi de algılanan faydayı değiştirmemektedir ($F=,725$, $K.O=,013$, $p>0,05$).

Ayrıca, Tablo 7 incelendiğinde kripto para kullanımının alt boyutlarından kullanım kolaylığının kullanıcıların yaşına göre farklılık göstermediği saptanmıştır ($F=,660$, $K.O=,003$, $p>0,05$). Benzer şekilde, mesleğe göre kullanım kolaylığı farklılaştırmamaktadır ($F=,766$, $K.O=,008$, $p>0,05$). Yaş ve meslek etkileşiminde ise kullanım kolaylığı farklılaştırmaktadır ($F=1,287$, $K.O=,420$, $p<0,05$).

Tablo 7. Yaş ve mesleğe göre kripto para kullanımını alt boyutlarının çift yönlü MANOVA testi

Kripto para kullanım boyutları	Değişim kaynağı	S.D	K.T	K.O	F	p
Algılanan fayda	Yaş	2	,509	,002	,301	,740
	Meslek	4	3,298	,010	,974	,421
	Yaş*meslek	7	4,295	,013	,725	,651
Kullanım kolaylığı	Yaş	2	1,541	,003	,660	,517
	Meslek	4	3,578	,008	,766	,548
	Yaş*meslek	7	10,515	,420	1,287	,028
Sosyal etki	Yaş	2	4,649	,010	2,052	,130
	Meslek	4	2,736	,060	,604	,660
	Yaş*meslek	7	7,050	,016	,889	,515
İnanç	Yaş	2	1,458	,022	,349	,709
	Meslek	4	4,640	,065	,555	,696
	Yaş*meslek	7	33,081	,531	2,260	,029
Amaca uygunluk	Yaş	2	4,379	,011	2,211	,111

	Meslek	4	3,684	,446	,930	,446
	Yaş*meslek	7	8,334	,300	1,202	,300
Güven	Yaş	2	1,500	,050	1,063	,347
	Meslek	4	1,221	,120	,433	,785
	Yaş*meslek	7	12,064	,520	2,442	,018

Bunlar dışında, Tablo 7’de görüldüğü üzere yaş ve meslek etkileşimi farklılaştıkça kripto paranın inanç boyutunda da farklılaşma olmaktadır ($F=2,260$, $K.O=,531$, $p<0,05$). Son olarak yaş ve meslek etkileşimi farklılaştıkça kripto para kullanımının güven boyutu da farklılaşmaktadır ($F=2,244$, $K.O=,520$, $p<0,05$). Yaş ve meslek farklılaştıkça diğer boyutlarda herhangi bir farklılaşma olmadığı Tablo 7’de görülmektedir.

Araştırmanın diğer iki ana değişkeninin de yaş ve meslek etkileşiminden etkilenip etkilenmediğini belirlemek amacıyla ikinci bir çift yönlü MANOVA analizi yapılarak Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8. Yaş ve Mesleğe Göre Dijital Finansal Tutum ve Dijital Finansal Davranış Boyutlarının Çift Yönlü MANOVA Testi

Değişim kaynağı	Bağımlı değişken	S.D	K.T	K.O	F	p
Yaşınız	Dijital finansal tutum	2	1,492	,010	1,912	,149
	Dijital finansal davranış	2	1,863	,012	2,293	,102
Mesleğiniz	Dijital finansal tutum	4	1,153	,007	,739	,566
	Dijital finansal davranış	4	2,662	,016	1,639	,164
Yaşınız * Mesleğiniz	Dijital finansal tutum	7	4,538	,029	1,661	,117
	Dijital finansal davranış	7	6,357	,380	2,236	,031

Yaş, meslek ve yaş meslek etkileşimi farklılaştığında dijital finansal tutum ve dijital finansal davranışın farklılaşp farklılaşmadığını incelemek adına çift yönlü MANOVA analizi yapılmıştır. Tablo 8’de verilen bulgulara göre yaş ve meslek etkileşimi farklılaştıkça yalnızca dijital finansal davranışta bir farklılaşma oluşmaktadır ($F=2,236$, $K.O=,380$ $p<0,05$). Ayrıca tablodaki verilere göre yaş, meslek ve yaş meslek etkileşim faktörü değiştiğinde dijital finansal tutum ve dijital finansal davranış boyutlarında bir değişim olmamaktadır.

4.3.3. Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi ile İlgili Bulgular

Araştırmada kripto paranın boyutları bağımlı değişken ve dijital finansal tutum ve dijital finansal davranış bağımsız değişken olacak şekilde ayrı ayrı altı çoklu regresyon analizi yapılarak bulgular Tablo 9’ da verilmiştir.

Tablo 9’a göre bağımsız değişkenlerin her ikisi de kripto paranın alt boyutlarından algılanan fayda boyutunu etkilemektedir (dijital finansal tutum için $F= 5,369$, $p=.00$; dijital finansal davranış için $F= 5,369$, $p=.003$). Buna göre, dijital finansal tutum değişkenindeki bir birimlik değişim kripto para kullanımının algılanan fayda boyutunu aynı yönde 0.545 birim değişime neden olurken, dijital finansal davranıştaki bir birim değişim kripto para kullanımının algılanan fayda boyutunu aynı yönde 0.212 birim değiştirmektedir. Bu bulguya göre dijital finansal tutum, dijital finansal davranışa göre algılanan kolaylık üzerinde daha büyük etkiye sahiptir.

Bir diğer çoklu regresyon analizi sonucuna bakıldığında bağımsız değişkenlerden sadece dijital finansal tutumun kripto para kullanımının kullanım kolaylığı alt boyutunda değişime neden olarak bir birimlik artışta kullanım kolaylığını 0,440 birim arttırmaktadır ($F=12,505$, $p=,000$). Kullanım kolaylığıyla benzer şekilde sosyal etki boyutu da bağımsız değişkenlerden yalnızca dijital finansal tutumdan etkilenmektedir. Buna göre, dijital finansal

tutumunda meydana gelen bir birimlik artış kripto paranın sosyal etki boyutunu 0,334 değerinde arttırmaktadır (F=8,325, p=,000).

Tablo 9. Kripto Para Kullanımı ile Dijital Finansal Tutum ve Davranış Arasındaki Regresyon Analizi

Bağımlı değişken	Bağımsız değişken	B	Standart hata	t	F	p
Algılanan fayda	Sabit	,626	,324	1,934	5,369	,060
	Dijital finansal tutum	,545	,073	7,443		,000
	Dijital finansal davranış	,212	,072	2,961		,003
Kullanım kolaylığı	Sabit	1,516	,405	3,740	12,505	,000
	Dijital finansal tutum	,440	,092	4,808		,000
	Dijital finansal davranış	-,070	,089	-,783		,434
Sosyal etki	Sabit	1,871	,407	4,599	8,325	,000
	Dijital finansal tutum	,334	,092	3,635		,000
	Dijital finansal davranış	,013	,090	,145		,884
İnanç	Sabit	3,550	,566	6,175	,267	,060
	Dijital finansal tutum	0,07	,128	,052		,958
	Dijital finansal davranış	-0,085	,125	-,683		,495
Amaca uygunluk	Sabit	1,509	,370	4,078	17,262	,000
	Dijital finansal tutum	,267	,084	3,197		,020
	Dijital finansal davranış	,255	,082	3,119		,020
Güven	Sabit	2,932	,328	8,931	5,774	,000
	Dijital finansal tutum	-,075	,074	-1,010		,313
	Dijital finansal davranış	,244	,072	3,368		,001

Diğer çoklu regresyon bulgularından farklı olarak kripto para alt boyutlarından inanç boyutu bağımsız değişkenlerin ikisi tarafından da etkilenmemektedir. Amaca uygunluk boyutunun bağımlı değişken olduğu çoklu regresyon modelinde ise dijital finansal tutumdaki bir birimlik artış amaca uygunluk alt faktörünü pozitif yönde 0,267 birim düzeyinde anlamlı bir şekilde etkilemektedir. (F=17,262, p=,020). Bununla paralel olarak, dijital finansal davranış değişkenindeki bir birimlik artış amaca uygunluk boyutunu 0,255 değerinde arttırmaktadır (F=17,262,p=,020). Son olarak güven boyutunun bağımlı değişken olduğu modelde ise kripto para kullanıcılarının dijital finansal tutumu bağımlı değişkeni etkilemez iken (B=,075, F=5,774, p=,313), dijital finansal davranışlarındaki bir birimlik artış ise kripto para alt boyutu olan güveni 0,244 değerinde arttırmaktadır (F=5,774, p=,001).

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu araştırmada bireylerin dijital finansal tutum ve dijital finansal davranışlarının kripto para kullanımı ve alt boyutları olan algılanan fayda, kullanım kolaylığı, amaca uygunluk, sosyal etki, inanç ve güven faktörleri üzerindeki etkisini incelemek amaçlanmıştır. Bu bağlamda kripto para kullanıcıları üzerinde anket yapılmıştır. COVID-19 pandemisi nedeniyle kullanıcılarla yüz yüze anket yapmanın zorluklarından dolayı online anket yöntemiyle veriler toplanmıştır.

Analiz sonucunda araştırmaya katılan katılımcılardan erkeklerin oranının kadınlara göre oranla daha fazla olduğu, bu ise kadınların daha az kripto para kullandıklarına işaret etmektedir. Medeni durum açısından kripto para kullanıcıları incelendiğinde katılımcıların en az olduğu grubu dulların oluşturduğu, bu ise dul bireylerin çok azının kripto para kullanıcısı olduğu izlenimi vermektedir. Diğer taraftan bekar bireyler en çok kripto para kullanan grubu oluşturduğundan evli bireylerin bekar bireylere oranla daha az kripto para kullanma eğiliminde olduğu söylenebilir. Bu durum evli bireylerin kripto kullanımına karşı daha temkinli olduğu ve yatırımını daha somut şeylere yaptığından kaynaklanabilir. Bekar bireylerin ise evlilere göre daha az sorumlulukları olduğu için zarar etme konusunda daha az endişe taşımasıyla ilişki olabilir. Yaş açısından elde edilen sonuçlara bakıldığında 18-24 yaş arası gençlerin daha fazla

kripto para kullandığı, bu ise bu yaş grubundaki gençlerin kripto para hakkında daha fazla bilgi sahibi olduğu ve kazanç sağlamak için riski daha çok göze alma eğiliminde olduğunun bir belirtisi olabilir. Eğitim durumu yönünden ise en büyük kullanıcı grubunu lisans mezunları oluşturmaktadır. Bu ise kripto para kullanımı için belli bir eğitim düzeyinin gerekliliğine işaret etmekle beraber bu kesimdeki toplumun büyük kısmının da lisans mezunu olmasından kaynaklı olabileceği düşünülmektedir.

Öte yandan, araştırma sonuçlarına göre kripto para kullanımı orijinal ölçekle benzer şekilde algılanan fayda, kullanım kolaylığı, sosyal etki, inanç, amaca uygunluk ve güven boyutu olmak üzere altı boyutta toplanmıştır. Farklılık analizi sonuçları ise cinsiyetin belli oranda kripto para kullanıma etki ettiğini göstermektedir. Özellikle iki yönlü MANOVA analizi sonuçlarında yaş ve mesleğin tek başına kripto para kullanımına etkisinin olmadığı fakat bu iki değişkenin etkileşimleriyle kripto para kullanımının kullanım kolaylığı, inanç ve güven boyutu ortalamalarında farklılık oluşturması önemli sonuçlara işaret etmektedir. Bu doğrultuda bireylerin yaş ve mesleklerinin birlikte kripto para kullanımı konusunda bir farkındalık yarattığı söylenebilir. Benzer şekilde bu farkındalık yaş ve mesleğin etkileşimiyle dijital finansal tutum ve dijital finansal davranışta da ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Araştırmanın bir diğer önemli sonucu olarak dijital finansal tutumun kripto para alt boyutlarına etkisi incelendiğinde algılanan fayda, kullanım kolaylığı, sosyal etki ve amaca uygunluk faktörlerine pozitif etkisi olduğu görülmüştür. Dijital finansal davranışın ise algılanan fayda, amaca uygunluk ve güven faktörüne pozitif yönde etki etmekte olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar kripto para kullanımında dijital finansal tutumun ve dijital finansal davranışın ne kadar çok etkili olabileceğine açıkça işaret etmektedir. Ayrıca, bireylerin tutum ve davranışlarındaki olumlu değişimin kripto para kullanımına genel olarak doğrudan etki edebileceğine kanıt teşkil etmektedir.

Jorgensen (2017), Hira (2010) ve Ahn vd. (2018) çalışmalarında bireylerin dijital finansal hizmetlere karşı tutum ve davranışlarında ailenin, ebeveynlerin etkisi olduğunu saptamışlardır. Yapılan bu çalışmada da dijital finansal hizmetlerden biri olan kripto para kullanımında sosyal etkinin etkili olduğu ve bireylerin kripto para kullanmasında aile ve yakın çevresinin etkili olduğunu belirlenmiştir. Bu verilere göre bireyler dijital finansal hizmetlere karşı ailesinin, yakın çevresinin tavsiyelerini dinlemekte ve bu doğrultuda karar aldığı görülmektedir. Lusardi ve Mitchell (2011) çalışmasında dijital finansal tutum ve davranışların finansal okuryazarlık seviyesinin gelişmişliği ile alakalı olduğunu tespit etmiştir. Buna göre ise orta ve ileri yaş seviyesindeki bireylerin finansal okuryazarlık seviyesinin daha fazla olduğu saptanmıştır. Buna karşın bu çalışmada 18-24 yaş arası genç neslin dijital finansal hizmetlere karşı tutum ve davranışlarının daha ileri seviyede olduğu görülmüştür. Bu ise teknolojinin sürekli geliştiği günümüzde bu gelişmelerle büyüyen neslin yeniliklere karşı daha açık ve uyumlu olacağının bir belirtisi olabilir. Normawati vd., (2021) ve Yanardağ (2019) yaptıkları çalışmalarda kripto paranın yatırım amaçlı kullanıldığı bu yüzden gelir durumu yüksek olan bireylerin daha fazla yatırım yönelimi olduğunu tespit etmiştir. Yapılan bu çalışmada ise 2825 ve altı geliri olan bireylerin daha fazla kripto para kullandığı görülmektedir. Daha az kazancı olan bireyler kazancını artırmak, daha fazla gelir etmek amacıyla kripto para kullanımına yönelebilmektedir. Dijital finansal hizmetleri yakından takip eden bireyler yatırım amaçlı farklı yollar bulabilmekte ve takibini yapabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında çalışmayan, öğrenci ve fazla boş zamanı olan bireyler yatırım yaptıkları kripto parayı takip edebilecek, kar ve zarar takibi yapabilecekleri için kripto para kullanımı eğiliminde olabilmektedir.

Bu çalışmada dijital finansal tutum ve davranış, kripto para kullanımıyla beraber incelenmiş ve kripto para kullanıcıları örneklem grubu olarak seçilmiştir. Kripto para kullanımı hızla yayıldığı için ileriki çalışmalarda bu örneklem grubuna ulaşım daha kolay olabilecektir. İlerde kripto para kullanımı üzerine yapılacak çalışmalarda araştırma teknolojik yatkinlik, finansal teknoloji, girişimcilik gibi konularla bağdaştırılabilir. Ayrıca bu çalışma örneklem

grubu olarak kripto para kullanıcılarını seçerken, kripto para kullanmayanlar da örneklemin bir grubunu oluşturarak gruplar arasında çeşitli karşılaştırmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Akcan, M. M. (2018). *Kripto para piyasalarında sürü davranışının ölçülmesi* (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Alkaya, A. ve Yağlı, İ. (2015). Finansal Okuryazarlık, Finansal Bilgi, Davranış ve Tutum: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İİBF Öğrencileri Üzerine Bir Uygulama. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(40): 585-599.
- Atkinson, A., Monticone, C., & Mess, F. A. (2016). OECD/INFE international survey of adult financial literacy competencies. Technical Report.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. & Yıldırım, S. (2007). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* (5. Baskı). Sakarya: Sakarya
- Altun, A. (2005). *Gelişen teknolojiler ve yeni okuryazarlıklar*. Anı Yayıncılık
- Basavaraj, S., & Ravi, A. Factors impacting consumer attitude towards the digital financial service with reference to mobile app.
- Blau, B. M. (2017). Price dynamics and speculative trading in bitcoin. *Research in International Business and Finance*, 41, 493-499.
- Brito, J., & Castillo, A. (2013). *Bitcoin: A primer for policymakers*. Mercatus Center at George Mason University.
- Bollen, N. P. (1998). A note on the impact of options on stock return volatility. *Journal of Banking & Finance*, 22(9), 1181-1191.
- Büyüköztürk, Ş. (2002). Faktör analizi: Temel kavramlar ve ölçek geliştirmede kullanımı. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 8(4), 470-483
- Büyüköztürk, S., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, S. & Demirel, F. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (13. Baskı). Ankara: Pegem Akademi
- Christie, W. G., & Huang, R. D. (1995). Following the pied piper: Do individual returns herd around the market?. *Financial Analysts Journal*, 51(4), 31-37.
- Chang, E., C., Cheng, J., W., Khorana, A., An Examination of Herd Behaviour In Equity Markets: An International Perspective, *Journal of Banking & Finance*, Ekim 2000, Cilt:24, Sayı: 10, ss. 1651-1679
- Çarkacıoğlu, A. (2016). *Kripto-para bitcoin. Sermaye piyasası kurulu araştırma dairesi araştırma raporu*.
- Demir, N., Kaderli, Y. ve Özdemir, M. (2016). TR32 bölgesinde finansal okuryazarlık düzeyinin belirlenmesi ve geliştirilmesine yönelik çözüm önerileri. *Adnan Menderes Üniversitesi Vakfı Proje Sonuç Raporu*, Aydın
- Denk, Z., Demir, Ö., & Sezgin, E. E. 2018, Kartlı ödeme sistemlerinin finansal davranış ve tutum üzerindeki etkisi: Elazığ-Malatya ili AVM müşterileri örneği, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28(1): 187-202
- Derlek, A. (2020). *Kripto Para Kullanımını Etkileyen Faktörlerin Teknoloji Kabul Modeli ile Analizi*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yalova
- Dew, J., & Xiao, J. J. (2011). The financial management behavior scale: Development and validation. *Journal of Financial Counseling and Planning*, 22(1), 43.

- Fettahoğlu, S. & Kıldize, D. (2019). Dijital Finansal Okuryazarlık ve Bireylerin Finansal Teknoloji Kullanma Konusundaki Tutumları . *OPUS International Journal of Society Researches* , 18. ÜİK Özel Sayısı , 867-889 . DOI: 10.26466/opus.584628
- Fitzsimmons, V. S., Hira, T. K., Bauer, J. W., & Hafstrom, J. L. (1993). Financial management: Development of scales. *Journal of family and economic issues*, 14(3), 257-274.
- Galbraith, J. K. (1975). *La economía y el objetivo público*. Plaza & Janés.
- Graydon, Carter . What is Cryptocurrency? (Erişim 29.12.2021). Eylül 2014. <https://www.ccn.com/cryptocurrency/>
- Hark, R. (2018). *Üniversite çalışanlarının finansal davranış analizi: Munzur Üniversitesi örneği*. (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Hernandez, E., Sam, A. G., Gonzalez-Vega, C., & Chen, J. J. (2012). Does the insurance effect of public and private transfers favor financial deepening? Evidence from rural Nicaragua. *Review of Development Finance*, 2(1), 9-21.
- Hira, T. (2010). The NEFE quarter century project: Implications for researchers, educators, and policy makers from a quarter century of financial education. Denver, CO: National Endowment for Financial Education. Retrieved from <http://www.nefe.org/LinkClick.aspx?fileticket=A2P8jPuIqkw%3d&tabid=934>
- Jorgensen, B. L., Rappleyea, D. L., Schweichler, J. T., Fang, X., & Moran, M. E. (2017). The financial behavior of emerging adults: A family financial socialization approach, *Journal of Family and Economic Issues*, 38(1), 57-69.
- Kahneman, D., & Tversky, A. (2013). Prospect theory: An analysis of decision under risk. In *Handbook of the fundamentals of financial decision making: Part I* (pp. 99-127).
- Kalaycı, N. (2009). Yüksek öğretim kurumlarında akademisyenlerin öğretim performansını değerlendirme sürecinde kullanılan yöntemler. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 60(60), 625-656
- Kayış, A. (2010). "Güvenilirlik Analizi", Ş. KALAYCI (Der.), *SPPS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, 5. Baskı, Asil Yayın Dağıtım, Ankara.
- Kızıлтаş, M. Ç. (2019). *Turizm işletmelerinde ödeme yöntemi olarak kripto para kullanımının tüketici tercihlerine etkisi* (Master's thesis, ESOGÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Lusardi, A., & Mitchell, O. S. (2011). Financial literacy around the world: an overview. *Journal of pension economics & finance*, 10(4), 497-508.
- Nakajima, J. (2012). Bayesian analysis of generalized autoregressive conditional heteroskedasticity and stochastic volatility: modeling leverage, jumps and heavy-tails for financial time series. *The Japanese Economic Review*, 63(1), 81-103.
- Normawati, R. A., Rahayu, S. M., & Worokinasih, S. (2021, May). Financial Knowledge, Digital Financial Knowledge, Financial Attitude, Financial Behaviour and Financial Satisfaction on Millennials. In *ICLSSEE 2021: Proceedings of the 1st International Conference on Law, Social Science, Economics, and Education, ICLSSEE 2021, March 6th 2021, Jakarta, Indonesia* (p. 317). European Alliance for Innovation.
- Özdamar, K. (2016). *ölçek ve test geliştirme yapısal eşitlik modellemesi*. Nisan Kitabevi
- Özdemir B. K., (2012). "Para Teorisi, Ödemeler Sisteminin Gelişimi". Anadolu Üniversitesi. 187 s.
- Paluri, R. A., & Mehra, S. (2016). Financial attitude based segmentation of women in India: an exploratory study. *International Journal of Bank Marketing*.

- Pankow, Debra. (2003). *Financial, Values, Attitudes and Goals*. North Dakota State University Fargo. North Dakota 58105.
- Poyser, O. (2018). Herding behavior in cryptocurrency markets. *arXiv preprint arXiv:1806.11348*.
- S. Nakamoto, Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System, 2008, 1-9. <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf>, (29.10.2019)
- Shim, S., Xiao, J. J., Barber, B. L., & Lyons, A. C. (2009). Pathways to life success: A conceptual model of financial well-being for young adults. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 30(6), 708-723.
- Uraz Kaya, İ. & Kilic, B. (2021). Finansal Okuryazarlık ve Dijitalleşme: Ölçek Geliştirme Üzerine Bir Çalışma . *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi* , 6 (15) , 296-315 . DOI: 10.25204/iktisad.901135
- Ünal, S., & Düger, Y. S. (2015). Akademik Personelin Finansal Gönenç Hâli ile Finansal Davranış Eğilimi Arasındaki İlişkiye Yönelik Ampirik Bir Araştırma. *International Journal of Economic & Social Research*, 11(1).
- Yanardağ, N. (2019). *Cryptocurrency investment decisions and behavioral bias effect* (Master's thesis, Lisansüstü Programlar Enstitüsü).
- Yurtççek, S.M. (2013), *Hukuki Açıdan Elektronik Para*, Seçkin Yayıncılık, Ankara
- Yücel, G., & Adiloğlu, B. (2019). Dijitalleşme-yapay zeka ve muhasebe beklentiler. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (17), 47-60.
- Xiao, J. J., Sorhaindo, B., & Garman, E. T. (2006). Financial behaviours of consumers in credit counselling. *International Journal of Consumer Studies*, 30(2), 108-121.

INTERNATIONAL JOURNAL OF ECONOMIC AND ADMINISTRATIVE ACADEMIC RESEARCH

Available online, ISSN: 2757-959X | www.ijerdersi.com | Economic and Administrative Academic Research

AN EVALUATION ON INTENTIONALITY, ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND METAVERSE RELATIONSHIP

Gül Dilek TÜRK^{*a}

Marmara University, Communication Faculty

^{*}Corresponding Author

ARTICLEINFO	ABSTRACT
<p>Research Article</p> <p>Received : 30/01/2022 Accepted : 23/03/2022</p> <p>Keywords: Interpersonal Communication, Intentionality, Metaverse, Artificial Intelligence</p>	<p>Intentionality is a concept introduced by Brentano. He analyzed people's relationship with the reality of the outside world through perception, body and mental processes. The concept has also been discussed by many philosophers of language and mind. He argues that people develop an attitude and behavior by interpreting the stimuli coming from the outside world with their own biological, emotional and mental processes. It is argued that people develop behavioral acts by interpreting as they perceive them. This situation also manages the person's relations with other people and interpersonal communication processes. The person as the receiver forms the basis of the intentional communication, where the source person interprets the message sent by his/her own mental, physiological and mental processing mechanism processes, decodes it and encodes a new message according to the result it reaches, and sends it to the other party. As a communication process, the same subject can progress differently in different people, and when repeated by the same people at different times, it can progress differently according to the internal processes of the people at that moment. Therefore, intentionality is the interpretation of stimuli coming from the external world in internal processes. Can this concept be brought to artificial intelligence with the development of computer technologies? It also brought controversy. Discussions about whether the computer gains consciousness, interpret the data like humans and get involved in the intentional communication processes have occupied the agenda. Augmented reality and Metaverse today is a three-dimensional digital universe that allows users to experience realistic experiences similar to physical world experiences. Discussions still occupy the agenda with discussions about whether this universe will take over the administration with artificial intelligence and enslave people. This study aimed to find answers to the discussions by analyzing the relationship between Metaverse, interpersonal communication, artificial intelligence and communication and intentionality.</p>

Uluslararası İktisadi ve İdari Akademik Araştırmalar Dergisi, 2(2), 2022, 19-39

YÖNELİMSSEL İLETİŞİM (INTENTIONALITY), YAPAY ZEKA VE METAVERSE İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

MAKALE BİLGİSİ	ÖZ
<p><i>Araştırma Makalesi</i> Geliş :30/01/2022 Kabul : 23/03/2022</p> <p>Anahtar Kelimeler: Kişilerarası İletişim, Yönelimsellik, Metaverse, Yapay Zeka</p>	<p>Yönelimsellik (intentionality) Brentano tarafından ortaya atılan bir kavramdır. İnsanların dış dünya gerçekliğiyle ilişkisini algı, beden ve zihinsel süreçler üzerinden analiz etmiştir. Kavram pek çok dil ve zihin felsefecisi tarafından da tartışılmıştır. İnsanların dış dünyadan gelen uyarıcılara kendi biyolojik, duygusal ve zihinsel süreçleri ile yorumlama getirerek bir tutum ve davranış geliştirdiğini ileri sürmektedir. İnsanların algıladığı şekilde yorum yaparak davranışsal edimler geliştirdiği savunulmaktadır. Bu durum kişinin diğer insanlarla olan ilişkilerini ve kişilerarası iletişim süreçlerini de yönetmektedir. Kişi alıcı olarak, kaynak kişinin gönderdiği mesajı, kendi ruhsal, fizyolojik ve zihinsel işlem mekanizması süreçleri ile yorumlayarak kod açılımı yaptığı ve ulaştığı sonuca göre yeni bir mesaj kodlayarak karşı tarafa gönderdiği yönelimsel iletişimin temelini oluşturmaktadır. Aynı konu, bir iletişim süreci olarak farklı kişilerde farklı ilerleyebildiği gibi, farklı zamanlarda aynı kişiler tarafından tekrarlandığında kişilerin o andaki içsel süreçlerine göre farklı ilerleyebilmektedir. Dolayısıyla yönelimsellik dış dünyadan gelen uyarıcıların içsel süreçlerdeki yorumlanma halidir. Bu kavram bilgisayar teknolojilerinin gelişimi ile "yapay zekaya bilinç kazandırılabilir mi?" tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. "Bilgisayar bilinç kazanır mı?", "verileri insanlar gibi yorumlayarak, yönelimsel iletişim süreçlerine dahil olur mu?", "kendi kararlarını alabilir mi? gibi tartışmaları gündemi meşgul etmiştir. Bugün artırılmış gerçeklik ve Metaverse, kullanıcılara fiziksel dünya deneyimlerine benzer gerçekçi deneyimler yaşama imkanı sunan üç boyutlu dijital bir evrendir. Tartışmalar bu evrenin yapay zeka ile yönetimi ele geçirip insanları köleleştirip köleleştirmeyeceğine dair tartışmalarla yine gündemi meşgul etmektedir. Bu çalışma Metaverse, kişilerarası iletişim, yapay zeka ile iletişim ve yönelimsellik (intentionality) ilişkisini betimsel analiz yöntemi ile inceleyerek tartışmalara cevap aramayı amaçlamıştır.</p>

^a gul.turk@marmara.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-8610-7153>

1. Giriş

Intentionality kavramı Türkçeye niyetsellik, kasıtlılık, yönelimsellik şeklinde çevrilmiştir Franz Brentano tarafından kavramsallaştırılan yönelimsellik, zihnin ve zihinsel süreçlerin konular, durumlar, meselelerle ilgili olarak sahip oldukları zihinsel içeriklerdir. Bir konuyla ilgili zihinsel süreçlerin, kişinin sahip olduğu anlamlar, kavramlar, deneyimleri refere ederek değerlendirmeler, yorumlamalar ve çıkarımlar yapması durumudur. Kısaca düşüncenin dış gerçeklikteki bir nesneye yönelmesi ve onunla bir bağlantı kurması halidir. Kişilerin iletişim kurarken kendi zihinsel süreçlerini karşı tarafa iletirken kullandığı sözlü ve sözsüz iletişim kanallarının seçimleri de yine yönelimselliğin bir sonucudur. Yönelimsellik aslında aynı konu, durum, nesne, varlık, sembole bakarak kişilerin farklı yorumlama süreçleri ve farklı çıkarımlar ortaya koyması durumudur. Burada beynin yapısı, geçmiş deneyimler, kültür, demografik yapı, psikolojik durum gibi pek çok parameter devreye girerek kişinin algılama ve yorumlama süreçlerini etki altına almaktadır. Örneğin bir kediye bakıldığında herkesin o kedi ile ilgili farklı bir yorumu olduğu görülecektir. Kimi sevdiğini, kimi sevmediğini, kimi korktuğunu söylerken, kimi cins özelliklerini anlatacak, kimi kedilerle ilgili duygusal deneyimlerinden söz edecektir. Dolayısıyla her bir kişinin zihinsel işleme mekanizması o kişinin kediyle ilgili yorumlama ve çıkarım sürecini de tasarlayacaktır. Yönelimsellik sadece nesne ve canlı varlıklarla süreçlerin yorumlanmasında değil, kişinin diğer insanlarla ilişkilerinde de belirleyici olmakta ve kişilerarası iletişimin işleyiş biçimini de şekillendirmektedir. Çalışmada intentionality kavramının fikir babası Brentano, Husserl, Dreyfus, Chomsky argümanları üzerinden yönelimsellik ve iletişim kavramları tartışılarak, algı, bilinç, zihinsel işleyiş mekanizması anlatılmış; Searle ve Alan Turing'in ünlü deneyleri ve argümanları üzerinden yönelimsellik, bilinç ve yapay zeka ilişkisi tartışılarak, Metaverse'de insanı bekleyen yönelimsel iletişim süreci analiz edilmiştir.

Nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması deseni tercih edilerek mevcut durum, teoriler, ünlü deneyler ve örnekler üzerinde betimlenmeye çalışılmıştır. Metaverse, kişilerarası iletişim, yapay zeka ile iletişim ve yönelimsellik (intentionality) ilişkisini analiz eden bu güncel çalışmayla alanda bir boşluk doldurulması ümit edilmektedir.

2. Yönelimsellik Kavramı

Brentano (1874, s. 88-89) zihin ile dış dünya fenomenlerini birbirinden ayırmak üzere düşünme edimi ve düşünülen zihin dışı nesne arasındaki ilişkiyi açıklamak üzere bu kavramı ortaya atmıştır. Brentano yönelimselliği zihnin ayırt edici bir özelliği olduğunu ileri sürmüştür. Çünkü yönelimsellik niyetlerin, inançların, yargıların, umutların, arzuların veya korkuların aksine, eylemlerin etiolojisinde ayırt edici bir rol oynayan belirli zihinsel durumlardır. Duygular da ona göre inançlar, umutlar, yargılar, niyetler, sevgi ve nefret, hepsi amaçlılık içeren zihinsel süreçlerin sonucudur. Brentano kasıtlı varolma kavramı ile açıkladığı yönelimsellik, "bir nesnenin kasıtlı olarak varolmadığını" nesnelere zihinde fenomenler halinde var edilmesi, bir nesneye yönelik olarak bir yargı ortaya çıkarılarak bu yargının onaylanması ya da reddedilmesi durumudur. Black (2010) yönelimsellik kavramını dört unsur ile açıklamaktadır.

1. Zihnin dış dünya gerçekliğindeki bir fenomene/nesneye yönelerek zihni algılayandan (zihin sahibinden) farklı bir nesneye yöneltmesidir.

2. Nesnenin bilicte bilmiş nesnelere ile yesinden var edilmektedir.

3. İnsan sadece fark ettiği şeylere yönelebilir. Çünkü yönelimsellik bilincin en temel karakteristiğidir.

4. Soyut kavramların zihinde nasıl bilinebildiğinin bilgisi yönelimli varoluş kavramı

ile açıklanmaktadır.

Brentano zihin ile nesneyi ayırt ederek zihnin bir nesneyi temsil etmesi ya ona gönderimde bulunması ya da onun hakkında olmasını gerektirmekte olup, zihnin yöneldiği nesnenin dış dünya gerçekliğindeki bir varlık anlamına gelmeyecek biçimde zihinde yaratılan bir yansıma olarak nesne olmaktan çok içeriklerdir. Dolayısıyla bu zihinsel yansıma kişinin kendi içsel süreçlerinin bir sonucu olarak anlamlandırılmaktadır. "...isteme, sevmeye, nefret etme gibi psikolojik kipler bir nesneye gönderimleri olmadan düşünülemezler ya da böyle bir düşünme tarzı onları birer zihin fenomeni olmaktan çıkarır. Zihin ediminin ya da psişik edimin içeriğinde her zaman gönderimde bulunduğu bir fizik ya da zihin nesnesi bulunur; Zihin fenomenleri kendisinden ayrı bir fizik fenomenine ya da zihin fenomenine yönlendirilir" (Şenkaya, 2021, s. 104).

Brentano zihinsel anlamlandırmanın noema (çoğul noemat) ve epoche (yani parantez içine alma veya fenomenolojik indirgeme) kavramları ile açıklamıştır. Noema zihinsel eylemlerin iç yapısına atıfta bulunurken, epoche ise gerçek ve hayali varlıklar arasındaki farkla ilgili tüm naif varsayımları askıya alarak zihinsel eylemlerin özüne ulaşmaya yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Brentano bu kavramlardan yola çıkarak sevmek, nefret etmek, arzulamak, inanmak, yargılamak, algılamak, umut etmek gibi soyut anlamların ve eylemlerin yönelimsellik olgusunun temelini oluşturduğunu, zihnin yönelimsellik yoluyla yöneldiği nesnelere kasıtlı varolmama halinde bulunduğunu ve tüm zihinsel süreçlerin yönelimsel olduğunu ileri sürmüştür. İnsanlar neyi sevip, neyi sevmeyeceği nesnelere kurulan anlamsal ilişkiyle varolmaktadır (Anscombe, 1957; Anscombe, 1965). Dolayısıyla bu anlamsal ilişki (yönelimsellik) kişinin tüm varoluş sürecini de şekillendirmektedir.

"Her zihin fenomeninin, Orta çağ skolastiklerinin bir nesnenin yönelinmiş (veya zihine dair) içvaroluşu (inexistence) olarak adlandırdığı ve bizim tamamen açık bir biçimde olmasa da, bir içeriğe göndermede bulunma, bir nesneye(içeriğe) (burada "bir şey" anlamında değil) doğru yönelme ya da iç nesne-oluş olarak adlandırabileceğimiz şey ile mahiyeti belirlenir. Her zihin fenomeni kendi içerisinde nesne olarak bir şey içerir. Tasarımda, bir şey tasarımılanır, yargıda bir şey kabul edilir ya da reddedilir, aşkıta aşık olunan, nefrette nefret edilen, arzuda arzulanılan bir şey vardır ve böyle örneklendirilmeye devam edilebilir. Yönelmiş iç-varoluş yalnızca bu zihin fenomenlerinin mahiyetidir. Hiçbir fizik olgusunda böyle bir şey gözlemlenmez. Böylece zihin fenomenlerini, kendi içlerinde birer zihin nesnesi içeren fenomenler olarak tanımlayabiliriz." (Brentano, 1995a, s. 68)

Yönelimsellik, her zihinsel eylemin bir dış gerçekliğe bağlı olarak ortaya çıkmasıdır. Kediden korkmak için dış gerçeklikte bir kedi ya da kedi fenomeni olması, Tarkan'a hayranlık için dış gerçeklikte bir karşılığı olması gibi. Birinden nefret etmek için o kişiye yönelik olarak, bu nefreti doğuracak bir dış gerçeklik algısının olması gerekmektedir. O kişideki bir tavrın, davranışın, kişinin kendisinin bu nefretin doğmasına sebep olacak içsel bir deneyimle bağlantısı olması (kişinin size kötü davranması ya da çocuklukta size kötü davranan bir arkadaşınıza benzetmeniz gibi) ve bu bağlantının yorumlanmasıyla birlikte zihinsel bir çıktı olarak nefret duygusunun doğması ve o kişiye yönelik eylemleri içermesi yönelimsellik sürecinin özeti olarak ele alınabilir. Yönelimsellik oluşması için içsel süreçlerle dışsal gerçekliğin bağlantılı olarak yorumlanması gerekmektedir (Drestke, 1969; Loewer, 1987). Kıyaslama için iki farklı şeyin varlığı, o kıyaslanan konuların sizdeki psikolojik anlamı gibi parametrelerin birlikte işlemesi sürecidir. X kişisi Y'den güzeldir yönelimi için, hem güzellik ve çirkinlik algısının hem de dışarıda bu kıyası yapacak X ve Y kişilerinin olması gerekmektedir. Kişinin güzel ve çirkin algısı onun psikolojik ve zihinsel işleyiş süreçlerinin sonucudur. Güzellik, çirkinlik, Tanrı, melek, şeytan, barış, huzur gibi soyut varlıklar ise dış dünya gerçekliğinde kavram olarak varlık göstermektedir. Dolayısıyla zihinsel süreçte kişinin içsel süreçlerinin yansıması ile anlamlandırılmakta ve yönelimsellik oluşturulmaktadır. Kişi

işsel süreçleri ile yaptığı zihinsel işleyişlerinin neticesinde soyut kavramların varlığını Kabul edebildiği gibi ret de edebilmektedir (Stanford Encyclopedia of Philosophy, 2019).

Brentano'ya (1995b, s.24) göre kişinin yönelim nesnesi zihnindeki bir yansımadır. Dolayısıyla dış dünya gerçekliği ile birebir örtüşmesi, tam bir karşılığının olması gerekmemektedir. Aristoteles de insan bilincinin yöneldiği şey aslında kişinin kendisiyle de ilişkili olduğundan “kendimizi gören ve işiten olarak algıladığımızdan, duyumlayan, ya görmeye veya başka bir duyu ile kendisinin görmekte olduğunu algılar” (Aristoteles, 2014, s. 143/ 425b-10). Örneğin gözleri sağlıklı bir kişi ile miyop bir kişinin bir elmayı aynı şekilde görememesi, bir şizofreni ile sağlıklı bir kişinin nesnelere yüklediği anlamın farklılaşması, iki ayrı kültüre sahip kişilerin olayları kendi kültürel kodlarına göre yorumlaması gibi. Aynı nesnel gerçeklik zihinlerde farklı şekillerde yeniden var edilmektedir.

Edmund Husserl de (1900, 1913) hocası Brentano gibi yönelimselliğin bir şeye yüklenen anlamın ve eylemin o şeyin fiziksel halinden bağımsız olabileceğini ileri sürmüştür. Platonun mağara alegorisinde de mağara duvarına vuran yansımaların gerçek olduğu düşünülerek, kişilerin bu gerçeklik yanılgısı üzerinden algı mekanizması kapasitesi bağlamında anlam oluşturduğu ve yorumlarını şekillendirdiği savunulmaktadır.

Husserl (1980, s. 36), hocası Brentano'nun zihine ait yansıma tanımını aksine zihnin bir şeye yöneldiğinde onun bilincinde olduğunun ve kendini aşarak o şeye yönelip bilincin yönelmişliğinin merkezine dış dünya gerçekliğiyle olan ilişkiyi koymaktadır (Levinas, 2008). Husserl'e (2001, s. 81) göre, bilinç iç içe geçen zamansal süreçler içine yayılan deneyimlerin ve birçok algı fenomeninin birbiriyle bağlantısının kurulması ile bir bütün olarak algılanması halidir. Yani kişi dış dünya gerçekliğinde bir fenomeni fark ettiği anda zihinsel süreçleri harekete geçerek kişide o fenomenle bağlantılı görülen tüm deneyimleri ve diğer fenomenleri de değerlendirerek bir anlam oluşturmaktadır. Kişi bir fare gördüğünde, o ana kadar zihninde yer alan tüm fare ile ilgili bilgi ve deneyimleri analiz ederek o fareye yönelik zihninde bir resim oluşturup, ona anlam yükleyerek bir tutum ve davranış geliştirmektedir. Tüm bu sürece bilinç diyen Husserl, yönelimselliğin işlevinin bilinçli bir şekilde bir nesneye yönelmek olmayıp, var olan deneyimi bütün olarak ele almak olduğunu ileri sürmektedir. Kişi yönelimsellikte aynı zamanda özbilinci de harekete geçirmekte ve kendinin de farkına varmaktadır. Brentano yönelimsellikte kişinin bir nesne düşünürken düşündüğünün de farkında olduğunu ileri sürerken, Husserl kişinin düşündüğü fenomene/nesneye düşünme edimi aracılığıyla yönelmesi olduğunu savunmaktadır (Husserl, 2001, s. 85). Kişi düşünürken kendi bilincini ve benliğini aşmakta, yaşam ile zihin arasında bir bağlantı sağlamaktadır (Şenkaya, 2021, s. 111).

Yönelimsellik bilinç ile ilişkilidir. İnsan bilincinin en temel özelliği bir şeyin farkında olma halidir. Kişi bu farkındalıkla nesnenin algısını zihinde kurar ve yönelimsellik süreçlerini işletmeye başlar. Husserl (2003) bilinç ve yönelimselliği birleştirmiştir. Bilinç dış dünya ile sürekli iletişim halindedir ve Bilincin bu bilme edimi ve nesneyle girdiği ilişki durağan değil “düşüncede bir yaşantı”dır. Çünkü bilincin merak ve ilgi ile yöneldiği dış dünya gerçekliğindeki nesneyle olan ilişkisi de yaşantı gibi zamanlı, süreçsel ve akışkandır. Yönelimsellik Husserl'e göre zihin ile dış dünya gerçekliği arasında bir tür köprü işlevi görmektedir.

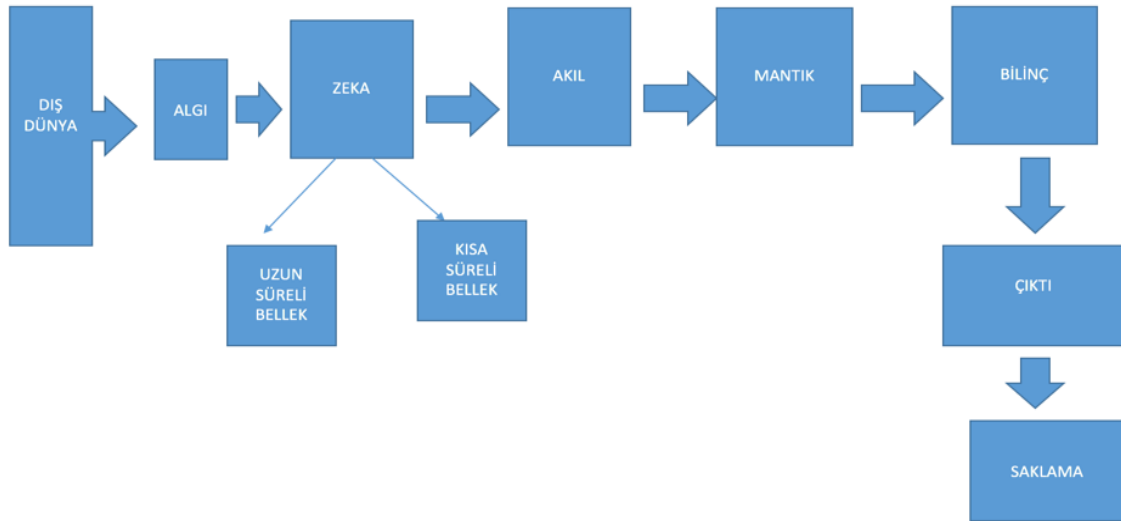
Brentano'nun ve takipçilerinin yönelimsellik tartışmaları da kişinin zihinsel süreçlerinin bir sonucu olarak dış dünya gerçekliğine dair algı ve yorumlaması olarak özetlenebilir.

3. Algı ve Zihinsel İşlem Mekanizması

Felsefede 19. Yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkan yönelimsellik kavramı “zihin nedir” ve “bir zihne sahip olmak nedir?”, “Zihinsel durumların temel doğası hakkında

ontolojik ve metafizik sorular bağlamında ortaya çıkarlar: algılama, hatırlama, inanma, arzulama, umut etme, bilme, niyet etme, hissetme, deneyimleme vb. Böyle zihinsel durumlara sahip olmak nedir?”, “Zihinsel olan fiziksel olanla nasıl ilişkilidir, yani zihinsel durumlar bireyin bedeniyle, beyninin durumlarıyla, davranışlarıyla ve dünyadaki olaylarla nasıl ilişkilidir?” gibi pek çok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Yönelimsellik gerçeğinin bir uzantısı olmakla birlikte ondan bağımsız olarak, gerçeğin zihindeki yansımadır. “Duyu algısı ya da imgelem aracılığıyla edinilen her düşünce ya da takdim zihinsel bir fenomenin örneğidir” (Brentano, 1995a, s. 60).

Beyin hücrelerden medyada gelen tüm bedeni organize eden ve yöneten merkezi sinir sistemidir. İnsanın tüm yaşamsal süreçlerini koordine etmekte ve duygu, düşünce, davranışlarını, analitik ve yaratıcı tüm fonksiyonlarını yönetmektedir. İnsan beyni ile tüm yaşamsal deneyimleri gerçekleştirmekte ve depolamaktadır. Tüm duygularını yine beyni aracılığıyla deneyimleyerek düşünce ve davranışlara beyni vasıtasıyla dönüştürmektedir. Tüm algısal süreçleri yine beyninin vasıtası ile gerçekleşmektedir. Stuss (1991, s. 255) kişinin beyni vasıtasıyla deneyimlediği tüm yaşantısal süreçlerin benliğini oluşturduğunu ileri sürmektedir. Stuss (1991, s. 262-273) beynin benliği oluşturduğunu ispatlamak üzere, beyin hasarı ile kişiliğinde değişim olan vakaları örnek olarak kullanmıştır. Stuss beyin üç aşamada benliği oluşturduğunu, birinci aşamada bazal fonksiyonel sistemler vasıtasıyla duyu ve algısal otomatik fonksiyonları işlemektedir. İkinci aşamada frontal loblar kişinin seçimler, kararlar, tutumlar belirlediği daha bilinçli uğraşların gerçekleştiği aşamadır. Üçüncü aşamada ise kişinin beyni üst bilişsel fonksiyonları organize ederek öz farkındalığı oluşturmaktadır. Üçüncü aşamada ortaya çıkan her şey, birinci aşamanın fonksiyonu ile oluşmaktadır. Dolayısıyla Benlik birinci aşamadaki girdiler ile başlayıp, üçüncü aşama çıktıları ile tamamlanan bir süreçtir.

Şekil 1. Beynin Bilgi İşleme Süreci

Birey dış dünyadan gelen uyarıyı duyularıyla algılamakta, içinde bulunduğu psikolojik durumu (ruh hali, geçmiş deneyimler, travma, yargı, kod) ve içinde yaşadığı sosyokültürel yapı içerisinde bu algıladığı verileri yorumlayıp anlamlandırmakta ve tutuma dönüştürmektedir. Algı kişinin dış dünyayla etkileşim kurarak kendini ve ötekileri

anlamlandırmasına ve onlarla iletişim ve ilişki kurmasına imkan vermektedir. Algı, kişinin dış dünyadaki tüm uyarınları duyularıyla anlamlandırıp yorumlayarak, bir davranışa dönüştürme sürecidir (İnceoğlu, 2011, s. 86). Algı beynin duyu organlarıyla elde edilen verileri anlamlı örüntüler haline getirerek yorumlama sürecidir (Morris, 2002, s.121). “Algı; duyularla algılanan, beyin tarafından işlenen, bellekte depolanan ve fiziksel veya zihinsel bir tepki biçimi üreten enformasyondur. İnsanın çevresindeki uyarınlara ya da olayların ayırımında olması ve onları yorumlaması sürecidir” (Mutlu, 2012, s. 16). Beynin zihinsel işleyiş mekanizması vasıtasıyla elde ettiği uyarınlara zihninde oluşturduğu anlama algı denmektedir (Türk, 2014, s. 15). Algı kişinin dış dünyadan ya da içsel deneyimlerinden duyu organları vasıtasıyla elde ettiği uyarın örüntülerini fark etme, tanıma, anlama, yorumlama ve tanımlamasını sağlayan fiziksel, nörolojik ve bilişsel süreçlerin tamamıdır (Tutar, 1988, s.77). Bu Algılama ile kişi dış dünya gerçekliğini anlamlandırarak kendi benlik sürecini de yönetmektedir. Çünkü dış dünyadan edindiği algılamalar kişinin kendi değer, inanç, istek ve ihtiyaçlarını şekillendirmesinde etkili olmakta, dolayısıyla benlik algısını da bu uyarınlara bağlı olarak değiştirip dönüştürmektedir. Yönelimsellik tüm bu zihinsel işleme sürecini sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Tablo 1. Zihinsel Bilgi İşleme Mekanizması Aygıtları

ZEKA	AKIL	MANTIK	BİLİNÇ
Algılama	Tahkikat	Tasavvur	Arşivleme-Bellek
Fark etme	Muhakeme	Tanımlama- betimleme	Geri çağırma
Ayirt etme	Muhayyile	Göstergesel Kavrama	Geleceği Geçmiş Kayıtlama
Vukufiyet	İlişkilendirme	Kavramsallaştırma	

Kaynak (akt. Türk, 2018, s. 50)

Zihinsel mekanizma aracılığıyla işlenerek kişinin gerçekliğini oluşturmaktadır. Bir olgu, durum, nesne, varlık, soyut ya da somut olarak dış dünya gerçekliğine dair tüm verilerin zeka, akıl, mantık ve bilinç kategorileri ile anlamlandırıp, işleyip, biçimlendirip, simgesel bir göstergesel sisteme dönüştüren bir süreçtir. Kişi zeka kapasitesine bağlı olarak dış dünyadan duyuları vasıtasıyla elde ettiği uyarınlara algılamakta, anlamlandırıp çözümlenmektedir. Zeka, algıladığı uyarınlara bellekteki bilgilerle karşılaştırarak değişkenler arasında optimum bağlantıları kurmak üzere akıllı devreye sokmaktadır. Akıl kapasitesi ne kadar güçlüyle bu değişkenler arasında o derece güçlü bağlantılar sağlayacaktır. Bu bağlamda zeka yetenek, akıl ise beceri olarak karşımıza çıkmaktadır. Akıl muhakeme ve bağlantı kurma süreci tamamlandığında mantık, akıl yürütme ile üretilen anlamları kategorileştirerek göstergesel/sembolik düzeneğe dönüştürmektedir. Bu sembolik düzenek dildir. Dil bireyin dış dünyayı, dış dünyanın da bireyi etkilemesine olanak sağlayan çift taraflı işleyerek birbirlerini zihinsel olarak kurmalarını sağlayan sistemdir. Bu aracılık ile bireyin kendi içsel işleyişi ile dış dünyadan edindiği verileri birleştirerek kendi benlik algısını üretmesini sağlamaktadır. Mantık süreci bittikten sonra kategorileştirilen bilgiler bilince gönderilerek burada saklanmakta, aynı zamanda bu arşiv düzeyi kişinin buradaki bilgileri kullanarak ileriye dönük hedef, amaç, arzu ve istekler oluşturmasında yol gösterici işlev görmektedir (Türk, 2018, s. 50).

Dış dünyadan gelen uyarıcılar ve içsel süreçlerden elde edilen bilgiler ve deneyimler kişinin geçmiş hatıralarını, dış dünyaya dair gerçekliğini ve gelecek beklentilerini de içermekte olup Stuss'un (1991) üçüncü düzeyini oluşturmaktadır. Bu zihinsel işleyiş neticesinde ortaya çıkan çıktı yani benlik, üst bilinç fonksiyonları, alt düzeydeki fonksiyonların, ve zihinsel

işleyiş mekanizmasındaki enstrümanların (zeka, akıl, mantık) sağlıklı işleyişine ve kapasitesine bağlıdır. Benlik, öğrenme ile gelişerek, hafıza aşamasında korunup süreklilik kazanan beynin doğal bir fonksiyonu olarak karşımıza çıkmaktadır. Benlik yorumlama, işleyip dönüştürme ve organize hale getirme süreci sonunda kişiye ait tüm deneyim ve bilgilerin saklanıp korunduğu bir hafıza yapısıdır (Kuiper vd, 1983, s.193). Eysenck (1990, s. 244-248) de benlik ve kişilik özellikleri ile beynin ve sinir sisteminin ilişkili olduğunu, beyindeki sinir ağları ve nörokimyasal salgılamalar vasıtasıyla kişilerin benlik algılarının şekillenip değiştiğini ileri sürmüştür. Tüm bu işleyiş neticesinde birey, yönelimsellik bağlamıyla hem kendi benlik algısını hem de dış dünya gerçekliğini ve algısını oluşturmakta ve yorumlamaktadır.

4. Artırılmış Gerçeklik, Metaverse, Yapay Zeka ve Yönelimsel İletişim

Teknolojik gelişmeler önce sosyal ağları, sonrasında artırılmış gerçeklik deneyimlerini, şimdi de Metaverse deneyimini insanların tecrübesine sunmuştur. Teknoloji ilerledikçe yapay zeka tartışmaları da ortaya çıkmış ve yoğunlaşmıştır. İnsanlık gelecekte insanla makine, kişilerarası iletişim benzeri gerçek bir iletişim kurabilecek mi, yapay zeka bilinç sahibi olup insanlığı yönetecek mi tartışmaları on yıllardır süregelirken, distopik senaryolar da gittikçe popülerleşmektedir. Metaverse ile birlikte yapay zekaya teslim olacağı düşünülen insan bilinci tartışmaları yeniden gündeme gelmiştir. Bu bölümde sanal gerçeklik, algı, yapay zeka ve yönelimsellik ve Metaverse kavramları tartışılarak analiz edilmiştir.

Sanal gerçeklik kullanıcılara giyilen özel aygıtlar yardımıyla görme, dokunma, işitme, koku ve tatma gibi çoklu duyuşsal kanallara uyarıcı göndererek simülasyonlarla etkileşime girmelerini sağlayan gerçeğin dışında zihinlerinde ürettikleri bilgisayar temelli, üç boyutlu yapay evrenlerdir (Orhan ve Karaman, 2011). Sanal gerçeklik sistemini anlamak için insanın algı, zihinsel işleme mekanizması ve yönelimsel iletişim yeteneğini iyi anlamak gerekmektedir.

Beyinde oluşan derinlik algısının oluşumunda derinlik bilgi kaynaklarından gelen 4 unsur önem taşımaktadır. Bunlardan ilki göze ait bilgidir. Görme duyusu ile sağlanan algı, gözün kaslarını lens şeklinde uyarana göre uyumlayarak optik odaklama sağlama ve retinaya yansıyan görüntüye odaklanmak üzere yakınsama sağlama ile gerçekleşmektedir. Her iki göze gerçek evrenden gelen uyarıcılar farklıdır. İkinci olarak stereoskopik bilgi (binoküler farklılık) denen bu retina ayrılığını beyin birleştirerek derinlik algısını oluşturmaktadır. Üçüncü olarak dinamik bilgi (hareket paralaksı) yani kişi hareket halindeyken retinasına yansıyan uyarıcıların yönü ve oranının beyinde sabitlenmesi ve son olarak hareket paralaksı ile sabitlenen görüntülerin diğer nesnelere birleştirilmesi ise resimsel bilgidir. Bu dört unsurun işleyişi beyinde uyarıcıların üç boyutlu hale getirilerek algılanmasını ve derinlik algısını oluşturmaktadır (Lang,1974; Berger, 1989; Palmer, 1999).

Artırılmış gerçeklik bilgisayar teknolojileri vasıtasıyla üç boyutlu grafikler, hareket ve konum algılayıcılar, stereoskopik görüntü uygulamaları, çift taraflı, ses sistemleri, dokunma geri besleme gibi yüksek hızlı veri iletimi, bilgisayar ağları, yeni nesil işlemciler ve grafik hızlandırıcılarını birleştiren teknolojilerdir (Bostan, 2007, s. 88). Sanal gerçeklik uygulamaları, başa takılan ekran (head mounted display, hmd), boom (mekanik bağlantılı görüntü başlıkları), shutter glasses (obtüratör gözlüğü), cave (bilgisayar destekli sanal ortam), palm görüntüleme), manevra kolu (joystick), dome (eğilimli ekran ve başlıklar) veri eldiveni, haptic workstation, phantom cihazı, özelleştirilmiş odalar, hareket izleyici (motion trackers) kabin simülatörleri ve aynalar gibi uygulamalar ile tüm duyu organlarını uyartabilir bir seviyeye gelmiştir. Sanal gerçeklik ortamlarının gerçeklik algısı oluşturabilmesi için soyut mekanın yaratılması ve kaliteli olarak görselleştirilmesi, bunun için de bunu sağlayacak yazılım ve donanımların olması gerekmektedir (Kayapa, 2010, s. 38). Sanal gerçekliği, sosyal

ağlardan ayıran etkileşimin gerçekliğe yakınlık seviyesidir. Burada belirleyici kişinin fiziksel dünyadan ne kadar soyutlandığıdır. Sanal gerçeklik ile fiziksel dünyanın bir simülatif kopyası çıkarılarak, kullanıcılara özel donanımlar aracılığıyla gerçeklik deneyimi yaşatılmak amaçlanmaktadır. Sanal gerçeklik uygulamalarında sensörler, sensörlerden elde edilen verilerin doğru analizi, fiziksel dünyanın simülasyonunu gerçeğe yaklaştırmak üzere sinyalleri üreten bir işlemci, kullanıcılarda sanal gerçeklik evreni ve fiziksel dünyanın bir arada var olduğu algısı yaratmak üzere duyularını etkilemeyi amaçlamaktadır (Karatay, 2015, s. 40). Beyin yapay olarak uyarıldığında da gerçeklik algısı yaratabilmekte ve yönelimselliği harekete geçirebilmektedir. Yapay görüntü, ses, koku, dokunma, ısı gibi uyarılar beyin tarafından gerçek olarak algılanabilmektedir. Hipnoz altında da beynin telkinlerle olmayan uyarıcıları varmış gibi kabul edip tepki verdiği araştırmalarla ortaya konulmuştur (Bkz. Soykan ve Öncüer, 2018). Akıllı lenslerle avuç içine, kol içine yansıtılan ekranlarla, akıllı telefonların tarihe karışacağı süreçlere girmektediriz (https://www.youtube.com/watch?v=dBBPir_BNn0).

Stephen Prince (1996, s. 29), sayısal bedenlenmiş nesnelere “algısal gerçekçilik” kavramıyla ifade etmektedir. Algısal gerçeklikte hazırlanan görüntüler ışığın, rengin, dokunun, hareketin ve sesin görüntüsünü içeren, seyircinin üç boyutlu evren hakkındaki görsel-işitsel deneyimine yapısal olarak tekabül eden görüntüdür. Bu görüntüler ile karşılaşan seyirci, gündelik yaşamındaki fenomenlerle ilişkilendirerek kendi zihinsel anlayışına uygun olarak matematiksel bir algoritma diliyle yapay şekilde dünyanın maddesel düzeyde anlaşılır benzersizliğinin bir dili olarak var edilmektedir (Prince, 1996, s. 29). Algısal gerçeklik hem gerçekte olmayan hem de referans olarak gerçekte var olan görüntüleri kapsayan, gerçekmiş gibi görünen, göstergeye dayalı olmayan ancak seyreden tarafından gerçek olarak algılanan sayısal üretimdir (Prince, 1996, s. 30). Arttırılmış gerçeklik kişinin dış dünya gerçekliğine dair algısı etkileyerek yönelimselliğini yönetmektedir. Kullanıcı artırılmış gerçeklikte beynine gönderilen uyarılar vasıtasıyla içsel süreçlerini harekete geçirmekte ve uyarılara yönelimsel tepkiler vermektedir. Arttırılmış gerçeklik teknolojilerinin gelişimi “yapay zeka bilinç kazanır mı?”, “İnsanlığın sonunu getiri mi?” gibi tartışmalarını da tektar gündeme taşımış, pek çok distopik Black Mirror (2011-2019), Matrix (1999-2020) gibi film ve diziyeye konu olmuştur.

Filozof John Searle (1983) “Çin Odası Argümanı” ile bilgisayar ve bilinç ilişkisine değinerek, “beynin kelimenin tam anlamıyla bir bilgisayar (donanım), zihnin de bir bilgisayar programı (yazılım) olduğunu ileri süren kompütasyonalizmi” reddetmektedir. Searle (2007, s. 28-30), dili yönelimselliğin temel uzantısı olarak görmektedir. Yönelimselliği oluşturan inanç, arzu, duygu; dil ile tanımlanan ve karşıya da yine dil ile aktarılan zihnin temel biçimleridir. Searle (1983: x) “tarz ve serimleme söz konusu olduğunda basit bir maksime uymaya çalışırım: Eğer açıkça söyleyemiyorsan, sen de anlamamışsındır” diyerek zihnin felsefesinin ‘nereden biliyorsun’ sorusunun yerini ‘ne anlatmak istiyorsun’a kaydığını ve yönelimselliğin temelini oluşturduğunu savunmaktadır. Dış dünya gerçekliği, öznenin ve onun zihninden bağımsız olarak vardır hipotezi ile Searle (1998, s. 13), dış dünyayı oluşturan matematik nesnelere ve etik olguların gerçekliğini öznenin ayırmayı hedeflemiştir. Dış dünyanın varlığı ve öznenin zihninde dünyayı algılama biçimi “Kendimize ait şuurlu, anlam yaratan, özgür, rasyonel vs. failer olduğumuza dair ben-algımızı, akılsız, anlamsız, özgür olmayan, rasyonel olmayan, kaba fiziksel parçalardan meydana gelen bir evrenle nasıl uyuşturacağız?” (1998, s. 10; Searle, 2004, s. 4-5) sorusunu sorarak “biyolojik natüralizm” kavramı ile açıklamaya çalışmıştır. Ona göre “zihinsel olgulara beyindeki nörofizyolojik süreçler neden olur ve onlar beynin özellikleridir” (Searle, 2002, s.1). insan zihinsel işleyiş mekanizması vasıtasıyla dış dünya ile bağlantı kurmaktadır. Çin Odası argümanı “güçlü yapay” kuramına karşı bir argümandır. Alan M. Turing (1950), “Hesaplama Makineleri ve

Zeka” isimli makalesinde “Makineler düşünebilir mi?” sorusunu sorarak makinenin bilinçli bir şekilde düşünüp düşünemeyeceğini sorgulamıştır. Eğer makineler yani yapay zekalar bilinç kazanırsa, onlarla bir insan ile kişilerarası iletişim kurar gibi, insan-makine arası iletişim mümkün olabilir mi sorusu da gündeme gelmiştir.

Turing (1950), A, B ve C kişilerinden oluşan bir test uygulamıştır. Testte C kişisi, başka odada yer alan A ve B kişilerinden yazılı olarak gelen sorulara bakarak onların cinsiyetini tahmin etmesi istenmiştir. Burada A ve B kişilerinden, C kişisini yanıltacak şekilde davranmaları da istenmiştir. Turing burada A ya da B kişisinin birinin yerine bir bilgisayar konulursa C kişisi hangisinin bilgisayar olduğunu tahmin edebilir mi? C kişisi cinsiyette yanıdığı gibi kim insan kim bilgisayar yanılabilir mi? Yanılırsa “bu durum makinelerin de bir çeşit bilişsel kapasiteye sahip olduğu ve düşünebildiği sonucunu doğuramaz mı?” önermesini sunmuştur. Buna göre öznedeye yönelimsellik oluşturan, kurulan diyaloglar vasıtasıyla düşünme, anlama veya zeka gibi soyut özellikler gösteren makineler yaratılabilir mi sorusunu sormuştur. Ancak Block (1980, s. 175), zihne giren uyarıcıların sadece tepkiler oluşturan etkilerden ibaret olmadığını, zihnin diğer halleri (içsel süreçler) ile de ilişki kurarak yönelim oluşturduğunu, bunun da insan has bir durum olduğunu ileri sürmüştür. İnsanlar iletişim kurarken aynı konu her defasında farklı etki-tepki doğurabilmektedir. Burada uyaranlar sadece zihinsel işleme değil, aynı zamanda kişinin içinde bulunduğu ruhsal durum, işleme anındaki nöron ateşlemeleri, etkin olan kimyasallar gibi biyo kimyasal etkiler de tepkiyi şekillendirerek değişime uğratmaktadır. Dolayısıyla bilgisayar da bu şekilde bir değişim beklememeyiz. Türkiye’de de 1959 yılında ordinaryüs profesör Cahit Arf “Makine düşünebilir mi ve nasıl düşünebilir?” konferansında makinelerin çok gelişeceğini ancak asla insan gibi düşünemeyeceğini öngördüğünü aktarmıştır.

Searle (1980a, s. 417) “Çin Odası Argümanı” ile bilgisayarlara bilinç kazanılmasını iki kavram üzerinden açıklamıştır. Güçlü yapay zeka doğru programlanan bir bilgisayarın bir insan gibi anlayıp, yorumlayacak bir zekaya sahip olması, zayıf yapay zeka kavramıyla ise insanlara zihin çalıştırmada aracılık yapan, insan zekasını taklit eden ama ona sahip olamayan bir araç olarak tanımlamıştır. Turing testi üzerinden yorumlamıştır. Testin geçilmesi bir taklit ya da simülasyon ürünüyse zayıf bir yapay zeka vardır. Ancak testin geçilmesinde bilgisayar psikolojik unsurları da dahil ederek C kişisini yanılttıysa test, güçlü turing testidir (Searle, 2008, s. 54-55).

Searle, Çince bilmeyen denekleri içinde Çince sembollerle dolu sepetler olan bir odaya kapatarak, kendi dillerinde bir klavuz vererek yapmaları gereken kuralları belirtmektedir. Örneğin A sepetindeki sembolü C sepetine koy gibi. Searle deneyi hazırlayanların sembollerin düzenini çok iyi tasarladığını, deneklerinde bir süre hangi soruda sembolü nereye koyacağını çözerek sembollerini manipülede ustalaşmış hale geleceğini ve verilen sorulara sanki artık çince biliyor gibi cevap vermesinin mümkün olacağını söylemiştir. Dolayısıyla bilgisayarların da bu düzeneği çözerek sadece belli bir programı (sembollere dair kuralları) yürüterek manipüle becerisi kazanabileceğini, ancak bunun taklitten öteye geçemeyeceğini, çünkü dili gerçekten öğrenip yorumlayamayacağını bu yüzde yapay zekanın zayıf olacağını savunmuştur (Searle, 2003, s. 31-32).

Yönelimsel iletişim şimdilik insanlara özgü bir yetenek olarak, animasyonlarda, oyun karakterlerinde ve Metaverse evreninde üç boyutlu olarak avatarlarda insan aracılığı ile uygulanmaktadır. Facebook, Meta ismi ile Metaverse için süper hızlı bir yapay zeka bilgisayarı geliştirdiğini duyurmuştur (TRT, 2022). Bir teknoloji şirketi olan Soul Machines, denemeleri sonucunda Metaverse için a dijital beyinlere sahip Müşteri hizmetleri departmanında yer alması amacıyla dijital insanlar ürettiğini duyurdu. Firma şu anda komutlara ihtiyaç duydukları için, hala bir eğitmenin rehberliğinde olan yapay zekalara bilic kazandırarak kendi kararlarını almaları için çalışmalar yürütmektedir (Güleç, 2021).

Yapay zekaların insan gibi iletişim kurabilmesi için yönelimsel iletişim yeteneği kazandırılmaya çalışılmaktadır. Ancak şu anda böyle bir yetenek kazandırılmadığı için, yapay zekalar hala algoritmalar üzerinden işleyen sayısal teknolojiler olarak varlık göstermektedirler.

“Facebook’un üzerinde çalıştığı yapay zekâ, “chatbot” denen bir iletişim yazılımı... Peki, Facebook’un deneyi neydi? Şirket, uzun süredir, iletişime girdiği kaynaklardan öğrenerek iletişim yeteneklerini geliştiren bir chatbot üzerinde çalışmakta (Farklı kaynaklardan öğrenerek gelişen yapay zekâların en iyi örneklerinden biri ise yeni Google Translate). Facebook mühendisleri, bu uğraşlarında belirli bir yol kat ettikten sonra, web’de iki chatbot karşılaştığında ne olacağını merak ediyor. İşte dananın kuyruğu da orada kopuyor. Chatbot’lar bizimki gibi bir dil kullanmadıkları ve hatta gerçek bir iletişimsel niyetleri olmadıkları için birbirlerinin iletişim simülasyonlarını istatistiksel olarak manipüle etmeye başlıyorlar. Bizler için hiçbir manası olmayan ve fakat -bir chatbot’un örneğin satın alma davranışının olasılığını arttıran- söz dizim ve sözcük tekrarları üretiyorlar. Bu yaşanan, dil ve iletişim denince aklımıza gelen örneklerin hepsine ilk bakışta ters aslında. Chatbot’ların taklit etmek üzere kodlandıkları doğal diller, chatbot’ların uydurduklarının aksine, gayet minimalisttir. Yeni dil dedikleri de bu: İlk bakışta İngilizce, ama manasız sözcük ve sözcük öbeği tekrarları var. Demek öğrendikleri kaynak kendileri olunca, chatbot’ların foyası meydana çıkıyor. Onlar aslında konuşmuyor, sadece algoritmalarına uygun istatistikler yapıp sembolleri buna göre sıralayıp duruyorlar. Etkileşim deneyimlerinden öğrenerek kendini geliştirmek üzere dizayn edilmiş bu yazılımlar, birbirleriyle karşılaştıklarında birbirlerinin iletişim simülasyonlarını bozuyorlar. Facebook mühendisleri henüz insan ve büyük ihtimalle pazarlama alanında kullanacakları bu chatbot’ların hedef kitlesinin de hâlâ insanlar olduğunun farkındalar. Bu yüzden bu verimsiz deneyi sonlandırıyorlar. Çünkü bir chatbot’un web’de başka bir chatbot’la karşılaşmayacağına garanti yok. Böyle bir karşılaşmada chatbot’lar bozuluyor. Asıl işlevi, yani insanlara “anamlı” gelecek istatistiksel cevaplar üretmeyi artık yapamayacaklar. Şirket açısından daha fazla para ve vakit harcamaya gerek yok bu noktada. Kısacası ortada ne yeni bir dil ne de bu dil aracılığıyla birbiriyle “fısıldaşarak” arkamızdan işler çeviren süper ileri yapay zekâlar mevcut” (Yıldız, 2017, s.90).

Yönelimsel iletişim için dil ve yorumlama gerekmektedir. Bunlarda bilinç ürünüdür. Yapay zekalara yönelimsel iletişim ve dil yeteneği kazandırmak için, bilinç sahibi varlıklara dönüştürmek gerekmektedir. İnsanlar bilinçlerini algıları ve zihinsel işlem mekanizmaları vasıtasıyla oluşturmakta, bunun için de duyu organlarına yani bednen ihtiyaç duymaktadırlar. MerleauPonty’nin (2014) bedenlenme fenomenolojisini bilinç-beden bütünlü üzerine kurarak, öznenin dış dünya gerçekliğiyle ilişkisini algı temelinde ele alarak, algının öznenin bedeninden bağımsız değerlendirilemeyeceğini, algının öznenin bu dünyada bedenli bulunuşuna ait olduğunu savunmaktadır. “Bilinç, dünya ve algılayan insan bedeni birbirinden ayrı entiteler değil, tam tersine iç içe dolanmış karşılıklı olarak birbirine bağlı var olmaktadır” (Uslu, 2016, s. 51). Hubert L. Dreyfus (2002, s. 368) da insanın belirli bilişsel işlemlere ve temsile bağlı olarak ortaya koyduğu düşünme ve davranışın sosyal ve kültürel bir bedenden bağımsız meydana gelebileceğini ileri sürmektedir. Merleau-Ponty “algısal deneyim dünyanın bizzat kendisinin mevcudiyetini sahiplenmemize imkân verir” (Şan, 2015, s. 68) diyerek açıklamaktadır. Bilinç için algıya, algı içinse bedene ihtiyaç vardır.

Dreyfus, (2000, s. 293) “bir bedenın şeylere yönelmesi, herhangi bir temsilden bağımsız şekilde kendini onların çağrısına yanıt vermeye bırakmasıdır” diyerek

yönelimselliğe özne-nesne etkileşimini eklemiştir. Dreyfus (2005, s. 49), bedeninin dış dünya gerçekliğindeki nesnelere aracısız karşılaştığını, “arasında yaşadığımız anlamlı nesnelere, dünyanın bilincimizde ya da beynimizde depolanan bir modeli değildir; dünyanın kendisidir” diyerek beden ile dünya arasındaki bağı ifade etmektedir. Beden bu bağı uyanlara yönelimsel karşılık vererek kazanmaktadır. Dreyfus (2000, s. 368), öznenin bu yönelimlerinin tekrar ederek, pratiklik, yeteneksel baş ediş ve alışkanlık haline geldiğini ileri sürmektedir. Kişi, dış dünyadan gelen uyaraıcılara, onların kendindeki yansımaya göre tepki vermektedir. Zihinsel işleyiş mekanizmasında yer alan bilinç kısmı, bu yönelimsel deneyimlerden ne kadar çok veri elde ederse, dış dünyadaki uyanlara verdiği yönelimsel tepki de değişip dönüşecektir. Çocuğun gölgeyi öcü sanıp ağlaması ve zamanla aslında gölgenin düştüğü yansımının ne olduğuna dair algısı değiştikçe bu korkudan arınması gibi. İletişimde de karşımızdaki kişi ile iletişim süreçlerimizi bu yansımaya kapasitesi belirlemekte ve yönelindirmektedir.

Chomsky’ye (1957, s.13) göre bilinç ve dil doğuştan gelen, insan özgü bir yetenektir. Tomasello (2017), şempanzelerle yaptığı deneylerde de dil kullanımının insana özgü olduğunu, insanın yönelimsel iletişim ile hayvanlarla etkileşim kurarak, hayvan hareketlerine atfettiği niyetten yola çıkarak tavır aldığını; ancak hayvanlarda insanlardaki gibi yönelimsel bir tepki oluşmadığını ileri sürmüştür. Bu durum Yıldız (2017, s. 91)’ye göre de yapay zekalarla bu şekilde işlemektedir. “Sizinle ortak dikkat ve iletişimsel niyet taşımayan bir şeyle, mümkün değil konuşamazsınız (evcil hayvanlarla küçük deneyler yapabilirsiniz). Dil bu noktada yapısı itibarıyla keyfiliğe, göndergesel belirsizliğe düşecektir. Tıpkı Facebook chatbot’ları gibi... biz bir chatbot’un bizim niyetlerimizi okuduğu varsayımıyla ona niyet atfedip iletişimsel olarak tutarlı davranıyoruz (evcil hayvanlara da öyle). Fakat chatbot’lar bizim niyetlerimizi okumak üzere kodlanmamıştır. O yüzden karşılıklı, ortak niyetsellik kuramıyoruz. Niyet okuyan chatbot’lar yapamadık, çünkü ortak niyetselliği deneyimlese, onun ne olduğunu artık bilesek de nasıl olduğunu henüz bilmiyoruz”. Şimdilik insanla, insan gibi iletişim kurabilecek yapay zeka türü bilim-kurgu filmlerinden öteye geçememektedir. Yönelimsel iletişim Metaverse’de avatarlar arasında yine insan kanalı ile gerçekleştirilmektedir.

“Metaverse” ifadesi ilk olarak Neal Stephenson’un 1992 yılında yayınlanan Snow Crash (Kar Çöküşü) adlı bilim kurgu romanının 22. sayfasında kullanılmıştır. Metaverse Türkçede, meta “öte” ve verse (universe) “evren” kelimelerinin birleşimiyle “öteki/öte evren” olarak çevrilebilir. Metaverse fiziksel ve dijital dünyanın birleştiği, kullanıcıların dijital temsilcileri “avatar” vasıtasıyla bir araya gelip iletişim kurduğu, sosyalleşebileceği, oyun oynayabileceği, çalışabileceği, alışveriş yapacağı yani gündelik yaşamlarını sürdürebileceği üç boyutlu bir evrendir. Metaverse, gerçek dünyanın ötesinde geleceğin sosyal medyası olarak karşımıza çıkan üç boyutlu sanal bir dünyadır (Gauci, 2021).

Metaverse Grider’e göre “Metaverse, dijital ve fiziksel dünyaları kapsayan kalıcı, kullanıcıya ait bir internet ekonomisi oluşturmak için herhangi bir yerde bulunan insanların gerçek zamanlı olarak sosyalleşebilecekleri, birbirine bağlı, deneyimsel, üç boyutlu sanal dünyalar kümesidir” (Grider, 2021, s. 2). Alexander Fernandez’e göre Metaverse, “fiziksel kişiliğiniz ve dijital kişiliğinizin birleşik bir gerçeklik haline geldiği yer” olarak açıklamaktadır. İnsan etkileşimini odak noktasına alan Metaverse Leon Ng’e göre, “Dünyamızın dijital bir ikizi”dir. Don Stein Metaverse’ü “sanal dünyalar, odalar ve insanlardan oluşan paralel bir evren”, Grant Paterson ise “Tüketicilerin farklı sanal deneyimler arasında geçiş yapabildikleri, sanal bir ekonomi tarafından desteklenecek, kalıcı bir sanal dünyanın yaratılması” şeklinde tanımlamaktadır (Calandra & Chiu, 2021, s. 17-20). Burada yapay zeka sadece zayıf hali ile var olarak, kullanıcıya gerçeklik yanılgısı oluşturmaktadır. Bunun için de kullanıcının seçimlerini kullanarak, kendisine yüklenen

yazılım vasıtasıyla bu seçimlerden ilişkili olarak kodlanan benzer seçimleri kullanıcıya sunmaktadır. Sosyal medyada da benzerini yaşadığımız örneğin kişi parıltılı, lüks bir çanta NFT'si satın aldıysa bu seçiminden yola çıkarak, lüks marka reklamlarını Metaverse'de önüne getirmesi gibi. Burada kullanıcıya seçmesi öngörülerek, yazılım vasıtasıyla taklitsel seçimler sunulmakta ve kişi aslında yazılım değil, onu yazan yazılımcı tarafından manipüle edilmektedir (Başhan ve Parlayandemir, 2020). Dolayısıyla burada yapay zeka yönelisel iletişim kurmayı, taklitsel algoritmalar vasıtasıyla kullanıcıda hem gerçeklik yanılgısı yaşanan deneyimle hem de yapay zeka tarafından yönetiliyormuş algısı ile tecrübe ettirmektedir.

Husserl (2001, s. 98-100) yanlış anlama ya da algılamanın bilinç/benlik ve yönelmiş nesne arasındaki gerçek bir ilişki olduğunu, yanlış anlaşılabilir ya da algılanan nesnenin kişinin kendi içsel süreçlerindeki deneyimlerinin bir sonucu olarak ortaya çıktığı için, kişi tarafından gerçektir ve zaman bütünlüğü ve deneyim varlığı ile beraber bir yönelmişlik deneyimi gerçekleştirilmiş olur. Kişinin o anda yönelmiş olduğu nesnenin doğru ya da yanlış algılanması yönelimsellik süreci açısından kişide bir fark yaratmamaktadır. Dolayısıyla kişinin arttırılmış gerçeklik ile zihnine gönderilen uyarıları gerçek gibi algılaması ve yönelimsellik süreci işletmesi ile gerçek bir uyarana karşı devreye soktuğu yönelimsellik arasında bir fark yoktur.

“Deneyimde tasarlanan iki şey yoktur, biz nesnenin kendisini değil fakat ona yöneltilmiş olan yönelmişlik deneyimini deneyimliyoruz. Tek bir şey vardır, temel tanımlayıcı niteliği söz konusu yönelim olan yönelmişlik deneyimi.” (Husserl, 2001, s. 98)

Husserl (2001, s. 99) kişinin yöneldiği nesne ya da fenomenin gerçek ya da yanılısıma olmasının yönelimsellik sürecinin gerçekleşmesi noktasında bir fark yaratmadığını belirtmiştir. Burada yönelme kastetmek anlamına gelmektedir ve kişi aldığı uyarıyı zihinsel süreçleriyle dilediği gibi tasarlama gücüne sahiptir. Metaverse'de kişinin uyarıları kullanarak gerçeklik algısı oluşturması ve buna tepki olarak yaşadığı deneyimle ilişkili duyguları açığa çıkarması gibi. Metaverse'de tasarlanmış bir uzay yürüyüşü, güneşte gezinmek ve bunlar sanki gerçekten oluyormuş gibi heyecan duymak şeklinde işlemektedir. Husserl'a göre burada önemli olanın kişinin bilincinde o nesne ile ilgili içkin bir fikre sahip olunması ve yansımanın oluşmasıdır. Bu içkin fikir belirli bir tasarım deneyimine sahip olunması için yeterli olmaktadır. Yani güneşi, samanyolunu biliyorsan buna yönelik bir gerçeklik oluşturarak sunmak, bir uyarı olarak dizayn edip başka bir bilince fikir olarak yansıtmak da bu süreci bir parçası olmaktadır. Algı yönetimi de bu süreçlerin yönetilmesi ile gerçekleştirilmektedir. Burada Husserl için önemli olan yönelimselliğin oluşması için nesneyi fark etme ya da ona katılma edimidir. Bir şeye yönelmek için onun varlığını fark etmek ve onunla ilgili bir deneyim içine girmektir (Craine, 2015). Dolayısıyla her yönelimsellik edimi benliği geliştiren bir unsur olarak kişinin zihinsel süreçlerine etki etmektedir. Kişi ne kadar çok yönelim içine girerse o kadar gelişkin bir bilince sahip olmakta ve benlik ortaya koymaktadır. Algı duyu organları yani beden ile gerçekleştirilen ve yönelimselliğin temelini oluşturan en önemli unsurdur. Kişi beden aracılığı ile dış dünya gerçekliği ile temas etmekte ve oradan aldığı uyarılarla yönelimselliği başlatmaktadır (Husserl, 1983, s. 51). Bu yüzden artırılmış gerçeklikte bedendeki tüm duyuları harekete geçirecek uyarılar göndererek kişilerde bir gerçeklik yanılgısı yaratmaktadır.

Husserl'e (1983, s. 55-56 akt. Şenkaya, 2021, s. 114) göre *“bir özne için geçerli olan her şey diğer tüm özneler için de geçerlidir; onların birer insan olarak deneyimlenmesi her birinin onları deneyimleyen egoöznesinin bakış açısında kendisi gibi bir ego-öznesi olarak anlaşılması ile aynı anlama gelir. Egoöznesini ve kendisiyle aynı türden bir varlık olarak algıladığı diğer varlık öznelerini çevreleyen dünya herkesin bilince olduğu bir ve aynı*

dünyadır; farklılık sadece onun anlamlandırılma kipindedir". Kişi dış dünya gerçeği içinde yöneldiği her nesne gibi, kendi de bir nesne haline gelmektedir. Kişinin yöneldiği her nesne ile kendi beden nesnesi de dünya gerçeği içinde psikofizik bir varlık olarak yer almaktadır (Husserl, 1983, s. 82). Kişi duyularıyla dünyaya katılır ve ona yönelir. Dolayısıyla artırılmış gerçeklik her kullanıcıda aynı gerçeklik yanılgısı oluşmasına neden olmaktadır. Buarada sadece yorumlamada farklılık oluşmaktadır. Karşı karşıya gelen iki ayrı kişinin her ikisi de duyular yani beden vasıtası ile diğerini algılaması ve ona yönelmesi iletişim sürecini de başlatmaktadır. Yönelimselik, kişilerarası iletişimdeki kaynak-alıcı tarafların kendi bakış açısının niteliklerini belirleyen ve iletişim sürecini yöneten bir olgu yaratacaktır. Aynı konuyu farklı iki insan kendi deneyim alanları ve yönelimsellikleri ile farklı tartışıp, sonuca bağlamalarına neden olacaktır. Aynı şeyi görüp kendi bilincine göre tututm geliştirecektir. Çünkü her bilincin dünyaya yönelik tavrı kendine, kendi yönelimsel sürecine özgüdür. Metaverse'de iletişim kuran iki insan, gerçek dünyadakinden çok farklı bir deneyim yaşamayacaktır. Çünkü tüm duyularıyla, beden nesnelere ile bu evrenin uzantısı haline gelerek bir yönelim gerçekleştireceklerdir. Alıcı ve kaynak hangi evrende olursa olsun, o anki bilinçlerinin bir edimi olarak yönelimsel bir iletişim kuracaklardır (Rızvanoğlu, 2014, s.54). Bu yönelimsel iletişimin aracı ise dil olacaktır. Searle'e (1983, s. VIII) göre dil yönelimsel formların taşıyıcısıdır. Kişiler sosyal bir olgu olan dili kullanarak birbirlerine mesaj iletirken, bu mesajları o anki zihinsel süreçlerin sonucu olarak oluşturduğu anlamlar ile kurmaktadır. Kişi bir isteğini karşıya iletirken kurduğu cümle, kişinin aistek ve arzusunun değil onu temsil eden istek ve arzu durumunun yüklenmiş olduğu yönelimsel durumu ifade etmektedir. İletişim süreci dilsel kodlar değil, o kodlara yüklenen yönelimsel anlamların bir sonucudur. (Sözen, 1999, s. 32). İletişimi oluşturan o dilsel sembol ve göstergelere kişinin yüklediği yönelimsel içeriklerdir. Bu içerikler de kişinin hem içsel hem dışsal süreçlerinin toplamı olarak oluşmaktadır. Kişinin benlik algısı iletişime yönelimini de şekillendirmektedir. Kişi hem genetik ve psikolojik özellikleri, hem de dış dünya gerçeğinden elde ettiği algı ve deneyimleri ile anlamları yaratarak, yönelimsel iletişim süreçlerini gerçekleştirmektedir. Searle (1983) dilin sosyal bir fenomen olması nedeniyle, ortak toplumsal yönelimlerin bir sonucu olduğunu ileri sürmektedir. Dolayısıyla en az iki kişinin varlığını gerektiren iletişim de sosyal bir yönelimsel süreçtir. Bu yönelimsel süreç, teknolojinin gelişimine göre şekillenerek iletişimin formunu da değiştirmekte ve kişilerin deneyim alanlarını değişime uğratmaktadır. Bu da Husserl'in ileri sürdüğü "bir özne için geçerli olanın tüm özneler için geçerli olması" neticesinde ortak bir yönelimsel yapının ortaya çıkmasının sonucudur.

Psikologlar Premack ve Woodruff'un 1978 yılında şempanzeler üzerindeki nörobilimsel araştırmasından yol alarak yönelimsellik teorisini geliştiren felsefe kuramcısı Daniel Clement Dennett (1999, s. 109), yönelimselliğin bir kişinin "inançlarını" ve "arzularını" "göz önüne alarak", onun gerçek bir edim ortaya koymuş gibi yorumlanması olduğunu ileri sürmüştür. Denett daha çok eylem/hareket ve bunun zihindeki yansıması üzerine odaklanmaktadır. Denett, başkasının eylemlerine yönelik geliştirilen tutum ya da bakış açısı, yani o edime yöneliminin o edime insan biçimi vermek olduğunu belirtmektedir. Artırılmış gerçeklikte de aslında karşı tarafın edimleri kodlar olarak imgeleştirilerek bize karşımızda gerçek insan varmış algısı vermektedir. Denett (1999, s. 110-111) yönelimselliğin insanın atalarının zihninde biriken kolektif farklılıklar yığını olduğunu ve bunu keşfetmeye yarayan bir yöntem sunduğunu belirtmektedir. Burada fiziksel tavır ve tasarımsal tavır devreye girmektedir. Fiziksel tavır yöneldiğimiz edimken, tasarımsal tavır ise o edimin zihnimizdeki yansımasıdır. İletişim kurduğumuz kişinin bize öfkeli tavrı fiziksel tasarımken, bu tavra yüklediğimiz anlam ise tasarımsal tavidir. Biz karşımızda gördüğümüz uyararı zihnimizde tekrar tasarlayarak bir yönelim gerçekleştirmektediriz.

Patrick Power (2008, s. 36), Denett'in çalışmalarını "canlandırma sanatının canlı olmayan karakterlerinin görünümünün harekete dayalı temsili sunumlarını" yönelimsellik tavrıolarak geliştirmiştir. Animasyona uygulayarak bu yöntemi geliştiren Power, üç boyutlu avatarlar için de bir temel hazırlamıştır. Avatarlar ile Metaverse'de yer alacak kullanıcılar, bu avatarların edimlerine yön vererek, diğer kullanıcı avatarları ile iletişim kuracak ve yönelimsellik sürecini bunlar üzerinden işletecektir. Power animasyonlarda canlandırma yapan sanatçıların, karakterlerin duyuşal edimlerini gerçekleştirmesini örnek vererek, burada duygu ve davranışların dışavurumunu yönelimsellik ile gerçekleştirdiğini ileri sürmektedir. Avatarları kontrol eden kullanıcılar da aynı şekilde duyuşal edimlerin yönelimsellik süreçlerini işletmektedirler. Burada önemli olan kullanıcının avatarların edimlerinin altındaki duyguların farkında olmasıdır (Power, 2008, s. 48).

Kathryn S. Egan (2010) "Ruh faktörü: Bilgisayar animasyon karakterlerinin aldatıcı yaşam göstergeleri" başlıklı makalesinde sayısal karakterler ile onları seyreden seyirciler arasındaki ilişkiyi analiz etmiş, yönelimsellik kuramı ile çalışmasını temellendirmiştir. Sayısal teknolojilerle matematiksel olarak yaratılmış meta evrendeki kurgusal karakterlere verilen hareket algısının yönelimselliği oluşturduğunu, ancak bilgisayarların bu karakterlere ruh veremediğini belirtmiştir. Burada ruhu, animasyonlarda canlandırıcılar, metaverse de ise kullanıcılar avatarlara vermekte, animatör ve hareket yakalama teknolojisi seyircinin zihnini yönlendirmektedir (Egan, 2010, s. 113). Egan (2010, s.114-115) animasyon karakterleri ile seyircinin kurduğu yönlendirilmiş empatiyi Gollum karakteri üzerinden şu şekilde ifade etmiştir.

"Gollum örneğinde, film bağlamında kendimi onun durumuyla çevreliyorum. Onun tıslama ve düzensiz bir şekilde hareket ettiğini görüyorum 'ruh hali' ortaya çıkıyor ve Gollum'u acı içinde algılamayı deneyimliyorum. Onun acısı bana ait değil ama içine çekildim ve onu Gollum'un yerinde deneyimledim ve sonra benden ayrı olsa da onun acısını hissedeceğim. Gollum, ilkel olarak bu acıyı hissetmek için temsil edilir ve ben onu ilkel olmayan bir şekilde deneyimlemeye yönlendiriyorum. Gollum'un şefkatle mücadelesine bakıyorum" (Egan, 2010, s. 112).

Burada özellikle avatarları kontrol eden kullanıcıların, animasyonlardan daha fazla kurgusal evren içinde yer aldığı unutulmamalıdır. Vivian Sobchack (2004, s. 63) ise "ekrandaki izlediğimiz görüntüleri, onu sadece gözlerimizle deneyimlemiyoruz, kültürel duyularımız ve tarihi ve nesnel bilgileri bilgilendiren tüm bedensel varlığımızla görüyor, anlıyor ve hissediyoruz" diyerek bu duruma dikkat çekmiştir. Animasyonlar da sosyal medya gibi, ekranda karşımızda oynayan iki boyutlu yapılardır. Ancak Metaverse'de ise kullanıcı artırılmış gerçeklik gözlük ve kıyafetleri ile tamamen bu kurgusal evrenin içindeymiş hissini yaşamakta ve gerçeklik yanılsaması ile gerçekten bu deneyimi yaşamış gibi algılamaktadır.

Bir artırılmış gerçeklik fenomeni olan Metaverse, sosyal ağlardan daha kapsamlı ve insanı tüm algı ve odağı ile içine alan üç boyutlu dijital bir ortamdır. Derinlik algısı gerçek evrenin üçüncü boyutunun görsel duyularla algılanmasıdır. "Sık kullanılan temsil ortamlarında sadece resimsel bilgi vardır, sanal gerçeklik ortamı ise bazı araçlar ve donanımlarla bu dezavantajın üstesinden gelir. Gözlemci mekânsal fikri (özellikle üçüncü boyutunu) bu ortamda stereoskopik, dinamik ve resimsel bilgi kaynaklarından gelen bilgilerle algılar. Ayrıca sanal gerçeklik ortamında, gözlemci kendi varlığını ortamda hissederek mekânı algılar. Bu özelliklerinden dolayı sanal gerçeklik ortamı, diğer temsil ortamlarına göre gerçek ortam algısına daha yakın bir algı sunar" (Kayapa ve Tong, 2011, s. 348). Metaverse'ü sosyal ağlardan ayıran derinlik algısıdır. Göze takılan sana gerçeklik gözlüğü, sosyal medyanın aksine kişinin diğer tüm uyaranlara kapalı hale gelmesine ve kendini metaverse evereni içinde, onun bir uzantısı gibi algılamasına neden olan bir gerçeklik yanılgısı yaşamaktadır. Doğrudan gözü ile beynine akan uyaranlar beyin korteksi tarafından gerçek gibi

algılanıp, kişinin otomatik tepkiler vermesine neden olmaktadır. “Sanal gerçeklik ortamı, gerçek dünyaya ilişkin bir durumu veya hayali bir durumu, üç boyutlu bir simülasyon içinde, gözlemcinin de bu simülasyon ortamını özel araçlar yardımıyla kendi varlığını hissederek ve etkileşime girerek algıladığı ortamlardır” (Kayapa ve Tong, 2011, s. 350). İnsanlar gerçek dünyada evreni algımlarken iç mekanda mekanın içinde, dış mekanda ise gökyüzü, dış çevre ve yapay çevre ile sarmalanmış ve oradan gelen uyarıcılarla derinlik algısını oluşturmaktadır. Sosyal ağlarda iki boyutlu olduğu için, diğer uyarımlarla birlikte yapay bir uyarımlar olarak fiziki çevre kadar insanı etkileyememektedir. Ancak sanal gerçeklikte kullanılan teknolojik aletler vasıtasıyla fiziki ortamdan kopup yaratılan ortamın içine girerek gerçeklik duygusu yaratmakta ve duygusal geri dönüşü arttırmaktadır (Sherman ve Craig, 2003). Adeta Platon’un mağara alegorisinin teknolojik bir formu gibi, beyin metaverse tarafından sunulan görüntüleri gerçek gibi algılamakta ve tepkiler vermektedir. Yapılan araştırmalar da duyuyla içine girme derecesi daha yüksek olan dijital ortamlara evrilen algısal tepkilerin, fiziksel dünyada yaşanan deneyimlere evrilen tepkilere çok yakın olduğunu göstermiştir (Piemental ve Teixeira 1995; Sherman ve Craig, 2003; Sherman vd., 2009). Metaverse şu anda görsel ve işitsel duyu üzerinden uyarımlar gönderse de sanal gerçeklik sistemleri özel giysiler yardımıyla koku, dokunma, ısı ve nem hissi, hareket gibi uyarımlarla beş duyu organını da uyarmaktadır. Kişinin zihinsel algı mekanizmasına müdahale ederek, onda gerçeklik yanılgısı yaratmakta ve gerçek deneyimler yaşıyormuş yansıması zihinlerde bu uyarımlar vasıtasıyla oluşturulmaktadır.

Metaverse kullanıcıların oyun oynamak için oturum açabilecekleri, sanal evler inşa edebilecekleri, sanal bir sosyal deneyime katılacakları, yüksek öğrenim, tıp (sanal ameliyat deneyimleri), askeri (sanal savaş) ve diğer ticaret türleri için kapsamlı bir öğrenme deneyimi yaşayacakları, sürükleyici öğrenme deneyimi için sanal sınıfları kullanacakları, sanal alışveriş merkezlerinde alışveriş yapacakları, dijital sanat, koleksiyon ve varlık, arazi veya koleksiyonlar dahil NFT alışverişi yapabilecekleri, ekonomi yönetiminde oy verebilecekleri, dijital para kazanabilecekleri veya NFT'ler oluşturabilecekleri, avatarlarını giydirebilecekleri, konserlere katılabilecekleri, başkaları ile tanışıp fiziksel dünyada yaşayacakları her tür deneyimi avatarları ile yaşayabilecekleri herkese açık bir yapay evrendir. Metaverse fikrini 1999’da Second Life adlı oyun ile hayata geçirmeye çalışan Philip Rosedale “sanal dünyalar distopyalar olmak zorunda değil” ve “Second Life, henüz 2000’li yılların başında dijital kimlikler, sanal gayrimenkul, dijital ekonomiler ve çevrim içi çok oyunculu ekosistem fikri ile devrim yaratmıştı” (Hatmaker, 2022) diyerek bilgisayar aracılı insan iletişimini daha üst bir boyuta taşımanın sinyallerini vermiştir. 2021 Ekim’de Facebook’un CEO’su Mark Zuckerberg’in Facebook şirketinin ismini “Meta” olarak yeniden markalaştığını duyurarak Metaverse’i sosyal bağlantının bir sonraki bölümü olarak tanımlamış; Metaverse’i oluşturmaya yardımcı olacak Meta içinse “3D olarak oynayacağımız ve bağlanacağımız bir yer” ifadelerini kullanmıştır (Medyabar, 2021). “Metaverse bizim sanal varlığımız olacak. Şu anda, elimizde gerçek hayatlarımız ve sosyal medya hayatlarımız var. Metaverse bunun bir adım üstünde, sanal ikizimiz gibi olacak. Bu ortamda her türlü etkinliği gerçekleştirebileceğiz”(Doğanay, 2021) .

Metaverse’de kullanıcılar, avatarları aracılığıyla yer alarak, özel giysiler ve artırılmış gerçeklik araçları ile diğer kullanıcılarla etkileşim kuracaklardır. Gartner Başkan Yardımcısı Marty Resnick “Metaverse, insanların fiziksel aktivitelerini çoğaltmasına veya geliştirmesine izin verecek. Bu, fiziksel aktiviteleri sanal bir dünyaya taşıyarak veya genişleterek ya da fiziksel olanı dönüştürerek yapacak” diye tanımlamıştır (Gupta, 2022). “Artırılmış gerçeklik (AR), esnek çalışma stilleri, başa takılan ekranlar (HMD’ler), AR bulutu (AR Cloud), Nesnelerin İnterneti (IoT), 5G, yapay zeka ve farklı uzamsal teknolojiler” geliştikçe Gartner iletişim, iş, alışveriş, eğitim, sosyal medya ve/veya eğlence için 2026 yılına

kadar insanların %25'inin Metaverse'te günde en az bir saat geçirmesini öngörmektedir (Doğaner, 2021).

Metaverse'de avatarlar iki boyutlu olmayıp, sanki üzerinde giyilmiş bir kıyafet hissi verecektir. Daha önce lunaparklar da ya da 3, 4, 5, ve üzeri boyutlu sinemalarla bu deneyimi yaşayan ya da yaşayanları seyredenler, artırılmış gerçeklik araçları ile, dış dünyadan tamamen koparak, o deneyimin içine girildiğini ve tüm bedenleri ile gerçek tepkiler verdiklerini deneyimlemişlerdir. Burada uyarıların tüm duyu organlarını uyarması nedeniyle, kullanıcı iki boyutlu sosyal ağlardan çok daha fazla bu üç boyutlu evren içerisine girmiş gibi hissederek, gerçeğe yakın deneyimler yaşayacaktır. Dolayısıyla bilgisayara aracılığıyla da olsa bu gerçeklik yanılsaması nedeniyle, gerçek dünyadaki gibi kişilerarası ilişki ve iletişim deneyimleri yaşayacaktır. 2021 yılında yalnızca dijital olarak üretilen (gerçekte olmayan) bir Gucci çantası 4000 dolara satılmış, çantanın fiziksel formu ise mağazada 3000 dolar olarak satılmaktadır (Wunder Thompson Raporu, 2021, s.38). İnsanlar şu anda Metaverse'de sanal emlak furçası ile gerçekte olmayan araziye sahip olmak için para ödemektedir. Artırılmış gerçeklik evreni olan Metaverse, kullanıcıları dış dünya gerçekliğinden koparacak uyarılar göndererek, zihinlerinde gerçeklik yanılgısı yaratmakta, yönelimsel olarak bu evrene tüm algıları ile girmelerini, dolayısıyla da gerçeğe yakın deneyimler yaşamalarını, kişilerarası iletişimleri için de benliklerinin uzantısı olan avatarları için Goffman'ın vitrin performans dediği benlik sunumlarına yönelik her tür gerçeğe yakın edimi (alışveriş, giyim, beden sunumu, mekan sunumu, vb.) gerçekleştirmekten sakınmamaktadır. Uyarılar ne kadar yoğunsa, kişilerin gerçeklik algısı şekillenmekte ve yönelimsellik süreçleri de güçlü bir şekilde işlemektedir.

SONUÇ

Yönelimsellik iletişimin temelini oluşturan, kişilerin birbiri ile ilişkilerini de etkileyen zihinsel bir süreçtir. Yönelimsellik kişinin kendi içsel süreçleri (genetik faktörler, ruh hali, biyokimya, zeka düzeyi, zihinsel işlem mekanizma kapasitesi, sosyokültürel değerleri, geçmiş yaşam deneyimleri vb faktörler) ile dış dünya gerçekliğinden edindiği uyarılar arasında bağ kuran, uyarıcıları içsel süreçlerine göre algılayarak yorumlamasını ve bir tutum geliştirmesini sağlayan süreçtir. Dış dünyadaki bir nesneye yönelim gerçekleştiği için Türkçeye yönelimsellik olarak çevirilmiştir. Burada niyetten ziyade fark edilen bir uyarıya yönelme, onu zihinsel olarak işleme söz konusudur. Ortada kasti bir edim bulunmadığı için, bir niyet değil, zihnin doğal akışı içinde gerçekleşen otomatik tepkiler olarak da değerlendirilebilir. Bu nedenle yönelimsellik kişinin tüm süreçleri içerisinde fark etme ile başlayarak bir yorumlama sürecidir. Kişi bu yoruma göre iletişim sürecini başlatmaktadır.

Yönelimsellik kavramı, iletişim teknolojilerinin gelişimi ile birlikte bilgisayarlara kazandırılabilen bir yetenek mi yoksa insan özgü mü tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Ancak yönelimselliğin bir bilinç ürünü olduğu ve dil üzerinden gerçekleştiği için, bilgisayarların sadece algoritma ve yazılımlar üzerinden taklit yolu ile bağlantı kurup, insan gibi bilinçli bir yorumlama süreci gerçekleştiremeyeceği öngörülmüştür. Teknoloji firmaları şu an bu yeteneği yapay zekalara kazandırmak için uğraşmaktadır. Ancak henüz bu konuda başarı sağlayamamışlardır.

Yönelimsel iletişim ve yapay zeka tartışmaları ara ara gündeme gelen tartışmalar olarak akademik literatürde yerini almaktadır. Bugün sosyal ağların çok daha gelişmiş bir versiyonu olan, artırılmış gerçeklik araçları ile insana fiziksel dünya deneyimi yaşıyormuş algısı yaratacak üç boyutlu sanal evren Metaverse için de tartışmalar tekrar gündeme gelmiştir. Metaverse kullanıcıların özel giysi ve aparatlar yardımı ile tüm duyu organlarına uyarı gönderen, bu nedenle de dış dünya ile tüm bağlarını keserek, tüm gerçeklik bu

evrenmiş gibi algılatan, bu yüzden de kullanıcıya gerçekten o deneyimi yaşıyormuş hissi veren dijital bir ortamdır.

1960’larda ARPANET ile başlayan, 1980’lerde “the World wide web” ile dünyaya açılan, 2004 yılında Web 2.0 olarak sosyal ağların doğuşuna imkan sağlayan internet, Web 3.0 ile üç boyutlu bir kurgusal evrenin doğuşunu mümkün kılmaktadır. Web 1.0 ile okuma ile sınırlı olan, web 2.0 ile okuma-yazma ve etkileşimi mümkün kılan internet, Metaverse web 3.0 ile NFT’ler aracılığıyla oluşturulan içeriklerden para kazanmayı mümkün kılan görsel bir ekonomiye (Şahin, 2022) ve fiziki dünya deneyimlerini yeniden kurgulayan bir evrene geçişi mümkün kılmaktadır.

Bir tür Jetgiller deneyimi sunacak Metaverse, kullanıcılara özel giysi ve araçlar yardımıyla yoğun uyaranlar göndererek gerçeklik algısı yaratan, üç boyutlu bir evrendir. Bu üç boyutlu artırılmış gerçeklik evreni kullanıcılara, fiziki dünyadakine benzer sosyalleşip, çalışıp, alış eriş yapıp, eğlenip, öğrenip, dünyayı hatta galaksileri gezip görebilecekleri bir deneyim alanı sunmaktadır. Metaverse yapay zekaların da yer aldığı, hatta insanlara hizmet sunmak üzere tasarlandıkları, kullanıcıların sadece diğer kullanıcı avaturlarıyla değil, yapay zeka ile de etkileşim kuracağı kurgusal bir dünyadır. Bu evrende fiziki dünyadaki iş, aşk, alışveriş, seyahat, eğitim, ticaret gibi tüm deneyimleri kopyalayan, bunun için de yapay zekanın hizmet vereceği, kullanıcıların avaturları ile yapay zeka ve birbirleriyle etkileşime gireceği bir evren tahayyül edilmektedir. Bu da yapay zeka insan insan gibi yönelimsel iletişim kurabilir mi tartışmalarını alevlendirmektedir. Aralık 2021 tarihinde Oxford Üniversitesi öğrencileri bir araştırma yaparak NVIDIA’daki Uygulamalı Derin Öğrenme Araştırma ekibi tarafından geliştirilen Megatron isimli yapay zeka botuna yapay zekanın iyi mi kötü mü olduğu sorulmuştur.

“Tartışma sırasında yapay zekanın hiçbir zaman etik olmayacağını savunan öğrencilere, yapay zeka asla etik olmayacak dedi. Sonuç olarak bu, iyiye ve kötüye kullanılan bir araçtır, herhangi diğer araçlar gibi. İyi ve kötü yapay zeka yoktur, sadece iyi ve kötü insanlar vardır dedi.” (bibaktim.com, 2021)

Megatron’a milyonlarca makale okutulmuş ve algoritma düzeneği oluşturulmuştur. Megatron verdiği cevapta da kendi başına karar alamayıp, onu dizayn eden insanlar tarafından yönlendirildiğini belirtmiştir. Bugün için yapay zekaya bilinç kazandırarak insan gibi iletişim kurmasını sağlayan bir teknoloji bulunmamaktadır. Bu evrende yapay zeka kodlar vasıtasıyla kullanıcıların birbiri ile iletişim kurmasına ve kişiler arası ilişki ve iletişim deneyimleri yaşamasına hizmet eden bir yardımcı araçtan ibaret olarak hizmet etmektedir. Burada tartışılması gereken yapay zekanın bilinç kazanmasında ziyade, fiziksel dünyayı bırakarak tüm deneyimleri bu sanal evrende yaşamayı seçen ve bunun için de binlerce dolar harcamaktan çekinmeyen kullanıcıların bu tercihlerinin altında yatan psikolojik, ekonomik, sosyal nedenlerdir.

Kaynakça

- Anscombe, G.E.M.(1957). *Intention*, Oxford: Blackwell.
- Anscombe, G.E.M. (1965). The Intentionality Of Sensation: A Grammatical Feature. *Vision And Mind, Selected Readings In The Philosophy Of Perception*, (A. No, And E. Thompson Eds.), Cambridge, Mass.: MIT Press, 2002.
- Arf, C. (1959). Makine düşünebilir mi ve nasıl düşünebilir?. *Atatürk Üniversitesi . Üniversite Araştırmalarını Muhite Yayma Ve Halk Eğitimi Yayınları Konferanslar Serisi*, No. 1 Erzurum
- Aristoteles. (2014). *Ruh Üzerine*. (Z. Özcan, Çev.) Ankara: Sentez Yayıncılık

- Bibaktim.com (2021). Yapay zeka dikkatleri üzerine çeken, tartışmalı bir açıklamada bulundu. <https://bibaktim.net/yapay-zeka-dikkatleri-uzerine-ceken-tartismali-bir-aciklamada-bulundu/>
- Black, D. L. (2010). Intentionality In Medieval Arabic Philosophy. *Quaestio* (10), 65-81.
- Block, N. (1980). Introduction: What is Functionalism. *Readings in Philosophy of Psychology*, 1
- Bostan, B. (2007). *Sanal Gerçeklikte Etkileşim*. T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi . İstanbul.
- Brentano, F. (1995a). *Psychology From An Empirical Standpoint*. (C. R. Antos, D. B. Terrell Ve L. L. Mcalister, Çev.) London: Routledge.
- Brentano, F. (1995b). *Descriptive Psychology*. (B. Müller, Dü. Ve B. Müller, Çev.) New York: Routledge.
- Calandra, C., & Chiu, E. (2021). *Into The Metaverse*. Wunderman Thompson Intelligence.
- Chomsky, N. (1957). *Syntactic Structures*. The Hague: Mouton
- Crane, T. (2015). Brentano'nun Yönelimsel İçkin Varoluş Kavramı. *Kutadgubilig: Felsefe Bilim Araştırmaları* 27, 59-74
- Dennett, D. (1999). *Aklın Türleri: Bir Bilinç Anlayışına Doğru*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Doğaner, S. (2021). Metaverse Üzerine Bir Derleme. <https://www.sertacdoganay.com/metaverse-uzerine-bir-derleme/> adresinden alındı.
- Dretske, F.(1969). The Intentionality Of Cognitive States. *The Nature Of Mind*. (D. Rosenthal Ed.). Oxford: Oxford University Press, 1990.
- Dreyfus, H. L. (2000). A Merleau-Pontyan Critique of Husserl's and Searle's Representationalist Accounts of Action, *Proceedings of the Aristotelian Society, New Series* (100), 287-302.
- Dreyfus, H. L. (2002). Intelligence without Representation – Merleau-Ponty's Critique of Mental Representation. *Phenomenology and the Cognitive Sciences* (1), 367–383.
- Egan, K. S. (2010). The Soul Factor: Deception in Intimations of Life in Computer-Generated Characters. *Deception*, 113-122. Doi:10.7761/9789731997582_10
- Eysenck, H. J. (1990). Biological Dimensions Of Personality. *Handbook Of Personality*. (Ed.Lawrence A. Pervin). New York: The Guilford Press
- Gauci, I. (2021, Kasım 15). *The Metaverse, Convergence & Online Gaming*. Ocak 2, 2022 Tarihinde Lexology: [https://www.lexology.com/library/detail.aspx?G=844e1fc3-D41c-43e3-8eac-721165d59c54#:~:Text=The%20phrase%20%E2%80%9Cmetaverse%E2%80%9D%20was%20initially,The%20real%20world%20or%20universe](https://www.lexology.com/library/detail.aspx?G=844e1fc3-D41c-43e3-8eac-721165d59c54#:~:Text=The%20phrase%20%E2%80%9Cmetaverse%E2%80%9D%20was%20initially,The%20real%20world%20or%20universe.). Adresinden Alındı
- Grider, D. (2021). *The Metaverse: Web 3.0 Virtual Cloud Economies*. Grayscale Research
- Gupta, A. (2022). What is A Metaverse?. *Gartner* <https://www.gartner.com/en/articles/what-is-a-metaverse-> adresinden alındı
- Güleç, B. (2021). Metaverse İçin Yapay Zeka Teknolojisi ile Sanal İnsanlar Üretiliyor. *Girişim.io*. <https://girisim.io/metaverse-icin-yapay-zeka-teknolojisi-ile-sanal-insanlar-uretiliyor/> adresinden alındı

- Hatmaker, T. (2022, Ocak 14). *Second Life's Creator Is Returning To Advise The Original Metaverse Company*. Ocak 2022 Tarihinde Techcrunch.Com: <https://Techcrunch.Com/2022/01/13/Second-Life-Philip-Rosedale>Returns-Linden-Lab-High-Fidelity/> Adresinden Alındı
- Husserl, E. (1980). *Phenomenology And The Foundations Of The Sciences; Ideas Pertaining To A Pure Phenomenology And To A Phenomenological Philosophy* (İdeas 1). Martinus Nijhoff Publishers.
- Husserl, E. (1983). *Ideas Pertaining To A Pure Phenomenology And To A Phenomenological Philosophy; First Book General Introduction To A Pure Phenomenology*. Martinus Nijhoff Publishers.
- Husserl, E. (2001). *Logical Investigations Volume II*. New York: Routledge.
- Husserl, E. (2010). *Fenomenoloji Üzerine Beş Ders*. Ankara: Bilgesu Yayınları.
- İnceoğlu, M. (2011). *Tutum Algı İletişim*. Ankara: Siyasal Kitabevi
- Karatay, A. (2015). *Artırılmış Gerçeklik Teknolojisi Ve Müze İçi Eser Bilgilendirme Ve Tanıtımlarının Artırılmış Gerçeklik Teknolojisi Yordamıyla Yapılması* T.C. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. Kütahya.
- Kayapa, N. (2010). *Gerçek Ve Sanal Gerçeklik Ortamları Arasındaki Algısal Farklılıklarda Göselleştirmeye İlişkin Özelliklerin Araştırılması* Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi. İstanbul.
- Kayapa, N. Ve Tong T. (2011). Sanal Gerçeklik Ortamında Algı. *Sigma* 3; 348-354
- Kuiper, N.A, Macdonald M.R. Ve Derry. P.A (1983). Parameters Of A Depressive Self-schema. *Psychological Perspectives On The Self. Volume 2*. (Ed. Jerry Suis Ve Anthony G. Greenwald). London: Lawrence Erlbaum Associates Publishers
- Loewer, B.(1987). From Information To Intentionality. *Synthese*, 70: 287–317.
- Merleau-Ponty, M. (2014). *Algılanan Dünya*, (Ö. Aygün, Çev.) İstanbul. Metis Yayınları
- Medyabar. (2021, Ekim 29). *Facebook Inc.'İN Yeni Adı "Meta"*. Ocak 2, 2022 Tarihinde Medyabar.Com: <https://Medyabar.Com/Haber/8079631/Facebook-İncin-Yeni-Adi-Meta> Adresinden Alındı
- Morris, C. G. (2002). *Psikolojiyi Anlamak*. Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.
- Mutlu, E. (2000). *İletişim Sözlüğü*. Ankara: Sofos Yayınları
- Orhan Özen, S. Ve Karaman, M. K. (2011). Eğitimde Gerçekliğe Yeni Bir Bakış: Harmanlanmış Ve Genişletilmiş Gerçeklik. [Http://İnet-Tr.Org.Tr/İnetconf16/Bildiri/76.Pdf](http://İnet-Tr.Org.Tr/İnetconf16/Bildiri/76.Pdf)
- Başhan, E. ve Parlayandemir, G.(2020). Makine Öğrenimi ve Yapay Zeka Sistemlerinde Önyargı İhtimali: Veri ve Algoritalar. *Sosyal Medya Psikolojisi*. (Özdemir, Ş ve Türk GD ed.). Ankara: Nobel Yayınları
- Piemental, K. Ve Teixeira, K. (1995). *Virtual Reality: Through The New Looking Glass*. New York: Intel/Mcgraw-Hill,
- Power, P. (2008). Character Animation And The Embodied Mind—Brain Animation. *Animation: An Interdisciplinary Journal*, 1(3), 24-48. Doi:10.1177/1746847708088734

- Prince, S. (1996). True Lies: Perceptual Realism, Digital Images And Film Theory. 27-37. Eylül 10, 2020 Tarihinde <http://www.jstor.org/stable/1213468> Adresinden Alındı
- Rızvanoğlu, E. (2014). Derrida'nın İletişim Anlayışında Yinelenebilirlik Ve İmza Kavramları. *Felsefe Ve Sosyal Bilimler Dergisi* 18, 45-60
- Searle, J. R. (1980). Minds, Brains and Programs". *The Behavioral and Brain Sciences*, 3, 417-424.
- Searle, J. R. (1983) *Intentionality*. New York: Cambridge University.
- Searle, J. R. (1998) *Mind, Language and Society: Philosophy in the Real World*, New York: Basic Books.
- Searle, J. R. (2002) *Consciousness and Language*. New York: Cambridge University.
- Searle, J. R. (2003) *Minds, Brains and Science*. New York: Harvard University.
- Searle, J. R. (2008) *Philosophy in a New Century*. New York: Cambridge University.
- Sherman, W.R. Ve Craig A.B. (2003). Understanding Virtual Reality. Elsevier Science, Usa.
- Sherman, W.R. Ve Craig A.B. Ve Will, J.D., (2009). Developing Virtual Reality Application, Foundation Of Effective Design. China: Morgan Kaufmann Publication
- Searle, J. R. (1983). Intentionality (An Essay In The Philosophy Of Mind). Cambridge: Cambridge University Press
- Sobchack, V. (2004). *Carnal Thoughts: Embodiment And Moving Image Culture*. University Of California Press
- Soykan, A. ve Üncüer, F.Ö. (2018). Hipnoz Ve Hipnoterapi Hakkında GENEL BİLGİLER. <Http://Www.Atilasoykan.Com/Hipnoz-Hipnoterapi-Tedavi.Htm>
- Sözen, E. (1999). *Söylem (Belirsizlik, Mücadele, Bilgi/Güç ve Refleksivite)*. İstanbul: Paradigma Yayınları
- Stanford Encyclopedia of Philosophy. (2019). Intentionality. <Https://Plato.Stanford.Edu/Entries/Intentionality/#:~:Text=In%20philosophy%2C%20intentionality%20is%20the,Or%20that%20they%20have%20contents.>
- Stuss, D. T. (1991). Self Awareness, And The Frontal Lobes: A Neuropsychological Perspective. *The Self: Interdisciplinary Approaches*. (Ed. Jaine Strauss Ve George R. Goethals). New York: Springer-Verlag
- Şahin, A. (2022). WEB 3: Tanımı, Anlamı ve Önemiyle 3. Nesil İnternet. *Journo*. Erişim <Journo.com.tr/web-3-nedir>
- Şenkaya, A. C. (2021). Yönelmişlik Kavramının Gelişimi: Husserl Ve Brentano. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 6(1), 101-119
- Tomasello, M. (2017). *İnsan İletişimin Kökenleri*. Ankara: Metis Yayıncılık
- TRT (2022). Meta, dünyanın en hızlı yapay zeka bilgisayarını inşa ediyor. *TRT Haber*. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/meta-dunyanin-en-hizli-yapay-zeka-bilgisayarini-insa-ediyor-648474.html> adresinden alındı
- Tutar, H. (1988). *Simetrik Ve Asimetrik İletişim Bağlamında Örgütsel Algılama Yönetimi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Turing, A. M. (1950). Computing Machinery and Intelligence. *Mind*, 49: 433-460

- Türk, GD (2018). *İbn Haldun Bağlamında Yönetim Sistemlerinin Meşruiyet Sorunu Ve Meşruiyetin İnşası*. Marmara Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi
- Türk, GD ve Bayrakçı, S (2019). Sosyal Medya Ve Toplumda Değişen Estetik İşlem Yaptırma Algısı. *AJIT-E: Online Academic Journal Of Information Technology*, 10(39)
- Türk, M.S.(2014). Medyanın Gerçeklik İnşası Ve Gerçeklik Algısı. *Türkiz Siyaset Ve Kültür Dergisi*,5(28), 9-33
- Uslu, A. (2016). Hafıza ve Geçmişin Talebi Olarak Tarih Arasındaki Ayrım. *Vira Verita* (1), 42-64.
- Wunderman Thompson Metaverse 2021 raporu (2021). *Into The Metaverse*. Wunderman Thompson Intelligence.
- Yıldız, T. (2017). Yapay Zeka, Şempanze, İnsan İletişimlerinin Kökenleri Ve Dil. *Kitapçıl* 90-91

INTERNATIONAL JOURNAL OF ECONOMIC AND ADMINISTRATIVE ACADEMIC RESEARCH

Available online, ISSN: 2757-959X

www.ijerdersisi.com

Economic and Administrative Academic Research

STRATEGIES AND METHODS FOLLOWED TO PREVENT POVERTY IN THE FIELD OF EDUCATION IN TURKEY DURING THE COVID-19 PROCESS

İrem SAVCI KÖROĞLU*^a

Kocaeli University, Department of Labor Economics, Department of Poverty Studies

*Corresponding Author

ARTICLE INFO

Research Article

Received :
17/12/2021

Accepted :
10/03/2022

Keywords:

Human Capital,
Covid-19,
Education,
Education Poverty,
Epidemic
Management.

ABSTRACT

The Covid-19 epidemic has caused approximately 266 million cases and more than 5 million deaths in the world (06.12.2021). This epidemic, whose impact has increased since the day it was first seen in January 2020, has affected all areas of social life, not only in the field of health, and has turned the course of life in a negative direction. Within the framework of the measures taken with the Covid-19 epidemic, unemployment, impoverishment, disruption in education and social activities have occurred, and public life has entered a great impasse. One of the areas where the epidemic has had a great impact is undoubtedly education. Due to the contagiousness of the epidemic, face-to-face education was suspended in many countries, including Turkey, within the framework of quarantine measures, and there were educational disruptions that could be felt for many years. In this study, poverty in the field of education in Turkey during the Covid-19 process and the strategies and methods to prevent this poverty were discussed, and the efforts of the state and other elements of the social structure (non-governmental organizations, foundations, etc.) to prevent education poverty were examined. Due to regional development in Turkey, especially in the Eastern and Southeastern Anatolia regions, children and youth have less access to education. In the western regions, socio-demographic reasons, especially economic reasons, hinder education for the future. With the effect of these situations mentioned during the Covid-19 epidemic, the rates of education poverty have increased even more. Our study dealt with the evaluation of strategies and methods in combating education poverty as a whole and its impact on the epidemic process.

Uluslararası İktisadi ve İdari Akademik Araştırmalar Dergisi, 2(3), 2022, 40-56

COVID-19 SÜRECİNDE TÜRKİYE'DE EĞİTİM ALANINDA YOKSULLUĞU ENGELLEMeye YÖNELİK İZLENEN STRATEJİ VE YÖNTEMLER

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Geliş : 17/12/2021

Kabul : 10/03/2022

Anahtar Kelimeler:

Beşeri Sermaye,
Covid-19, Eğitim,
Eğitim Yoksulluğu,
Salgın Yönetimi.

ÖZ

Covid-19 salgını dünya üzerinde yaklaşık 266 milyon vaka ve 5 milyonu geçen sayıda ölüme sebebiyet vermiştir (06.12.2021). Ocak 2020'de ilk kez görüldüğü günden bu yana etkisi artan, yalnızca sağlık alanında değil, sosyal yaşamın her alanını etkileyen bu salgın yaşamın seyrini olumsuz yöne çevirmiştir. Covid-19 salgınıyla birlikte alınan önlemler çerçevesinde işsizlik, yoksullaşma, eğitim ve sosyal faaliyetlerde aksama meydana gelmiş, kamusal hayat büyük bir çıkmaza girmiştir. Salgının büyük etkiler yarattığı alanlardan biri de hiç şüphesiz eğitimidir. Salgının bulaşıcılığı sebebiyle karantina önlemleri çerçevesinde Türkiye dahil birçok ülkede yüz yüze eğitime ara verilmiş, etkisi uzun yıllar hissedilecek türden eğitim aksaklıkları yaşanmıştır. Bu çalışmada Covid-19 sürecinde Türkiye'de eğitim alanındaki yoksulluk ve bu yoksulluğu önlemeye yönelik strateji ve yöntemler ele alınmış, devletin ve sosyal yapılanmanın diğer öğelerinin (sivil toplum kuruluşları, vakıflar vb.) eğitim yoksulluğunu önlemeye yönelik çalışmaları ele alınarak incelenmiştir. Türkiye'de bölgesel gelişmişliğe bağlı olarak, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki çocuk ve gençlerin eğitime erişim imkânı daha düşüktür. Batı bölgelerinde ise başta ekonomik sebepler olmak üzere, sosyo-demografik sebepler ağırlıklı olarak eğitime ileriye yönelik ket vurmaktadır. Covid-19 salgını sürecinde bahsedilen bu durumların da tesiriyle eğitim yoksulluğu oranları daha da artmıştır. Çalışmamız eğitim yoksulluğuyla mücadeledeki strateji ve yöntemleri bir bütün olarak değerlendirmeyi ve salgın sürecine tesirini ele almıştır.

^a iremsavci47@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-6321-1003>

GİRİŞ

Yoksulluk; zamana ve toplumların geçirdiği evrelere bağlı olarak nedenleri değişen; ancak genel anlamda asgari yaşam şartlarının altında kalan kişilerin içinde bulunduğu durumu tanımlamak adına kullanılan bir kavramdır. Yoksulluğun değişen yüzleri ve nedenlerinin olması tam anlamıyla bir yoksul veya yoksulluk durumu profili çizmeyi de güçleştirir. Bu nedenle herkes tarafından kabul gören bir yoksul/yoksulluk tanımı bulunmamaktadır; fakat kavramın zihinlerde oluşturduğu imaj daima olumsuz, eksik, güçlükler içeren türdendir. Zira yoksulluk insanlar arasındaki gelir dağılımı eşitsizliğini, yaşam kalitesi farklılıklarını, yaşam güçlüklerini ortaya koymakta, bir insanın bir başka insana kıyasla daha zor bir yaşam sürdürdüğünü ifade etmektedir. Bu nedenle yoksulluk bir sosyal problem olarak görülmekte ve “yoksullukla mücadele” gibi projelerle durumun ciddiyeti sözlü iletişime de yansıtılmaktadır (Meytiogulları, 2019:3).

Yoksulluk yalnızca gelişmemiş ülkelerin bir sorunu olarak düşünülse de esasında gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için de yoksulluk büyük bir problemdir. Gelişmemiş ülkelerde yoksullukla mücadele kapsamında büyük ve başarılı projelerin hayata geçirilememesi sebebiyle yoksulluk, sanki hiç bitmeyecek bir sorun gibi algılanır. Oysa gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde de bireyler arasındaki ekonomik uçurum açıldıkça yoksulluğun başka sorunlara da yol açacak gizli ve tetikleyici bir sorun olduğu görülecektir. Bireyler arasındaki ekonomik uçurumun alım gücünden yaşam kalitesine kadar birçok konuda yaratacağı sosyal ortam zaman içerisinde o ülkede gizli bir sınıflaşmaya dahi yol açabilecektir. Bu nedenle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde sosyal devlet yoksulluğu ciddiye almakta ve bir program çerçevesinde onunla mücadele etmektedir (Oxaal, 1997: 3).

Türkiye gelişmekte olan bir ülkedir. Buna rağmen Türkiye’de fertler arasındaki gelir eşitsizliğinin yüksek olması yoksulluğu büyük bir problem haline getirmektedir. Türkiye’de son 10 yılda gelir eşitsizliğinin de arttığı bu problemi artırmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu’nun (TÜİK) yapmış olduğu araştırmaya göre son 3 sene içerisinde Türkiye’de zengin daha da zenginleşirken, yoksul daha da yoksullaşmıştır. 2017 yılında Türkiye gelir eşitsizliğinde Avrupa’daki ikinci ülke haline gelmiştir. TÜİK’in yapmış olduğu “gelir ve yaşam koşulları araştırması-2020” verilerine göre 2011 yılından 2020 yılına kadar belli dalgalanmalarla birlikte gelir eşitsizliği uçurumu sürekli artmaktadır. Son on yıl verilerine göre gelir dağılımı eşitsizliğini ifade eden gini kat sayısı 2020 yılında en yüksek oranı görmüş ve 0,410’a yükselmiştir. Bu da Türkiye’de çalışan maaşlarından yaşam standartlarına kadar insanlar arasındaki uçurumun giderek arttığını göstermektedir. Yıllık ortalama olarak hesaplanan hanehalkının eşdeğer kullanılabilir bireysel geliri en yüksek tek kişilik hanelerin olmuş, dolayısıyla tek kişilik hanelerde ailelere kıyasla yaşam kalitesinin daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Yapılan araştırmalar önceki yıllara paralel şekilde yıllık ortalama esas gelirden eğitim seviyesinin belirleyici rol oynadığını göstermiş, yükseköğretim mezunları diğer eğitim seviyesindeki bireylere oranla daha yüksek gelir sahibi kategorisinde yer almışlardır. Araştırmalarda ayrıca taksit ve borca sahip olanlar da tespit edilmiş, Nüfusun %58,3’ünün borç ile yaşadığı ortaya çıkmıştır (TÜİK, 2020). TÜİK’in her sene açıklamış olduğu bu veriler –her ne kadar kimi zaman eleştiri olsa da- resmi veriler olup, Türkiye’deki yaşam şartları konusunda önemli bilgiler vermektedir. Bu veriler ışığında Türkiye’nin gelişmişlik alanında kat ettiği yola kıyasla henüz bireyler arasındaki yaşam kalitesinin istenen refah düzeyine erişemediği görülecektir. Eurostat’ın 2019 senesinde yaptığı araştırmaya göre Avrupa’da gelir dağılımının en adaletli olduğu ülke Macaristan, Fransa ve Almanya’dır. AB ülkelerinde ortalama gini kat sayısı 30,7 iken bu oranın Türkiye’de 41,7’ye dayanması aradaki uçurumu gözler önüne sermektedir. Bu araştırma sonucunda Türkiye’de zengin ile yoksul arasındaki eşitsizliğin 8,3 kat olduğu ortaya çıkarılmıştır. Dünyada çalışan yoksulluğu %9 iken, bu oran Türkiye’de ise %14,4’tür. Diğer bir deyişle Türkiye’de çalışan kesimin kazancı ile yaşam

kalitesi yükselmemektedir. Bu oranlara Covid-19’la birlikte olağanüstü bir sürecin de eklenmesi Türkiye’de yoksulluğu daha da artırmış, bu nedenle 2019-2021 dönemleri arasında gelir eşitsizliği adeta gelir adaletsizliği ile de bir arada anılır hale gelmiştir (DİSK-Genel İş, 2021).

Bu çalışmada Covid-19 sürecinde Türkiye’de eğitim alanında yoksulluğu engellemeye yönelik izlenen strateji ve yöntemler ele alınmıştır. Yukarıda Türkiye’de yoksulluğa ilişkin verilen sayısal verilerle birlikte Türkiye’nin her ne kadar “gelişmekte olan” ülke statüsünde olsa da yoksulluk sorunuyla mücadele ettiğine dair bilgi verilmiştir. Bu bilgi ekseninde Covid-19 gibi küresel çaplı bir salgının ekonomiyi olumsuz etkileyeceği söylenebilir; zira günümüzde elde edilen istatistiksel tablolar da bunu göstermektedir. Bu çalışma ülkelerin geleceği açısından önemli bir konu olan eğitim konusuna odaklanmakta, Covid-19 salgını sürecinde Türkiye’nin eğitim yoksulluğunu önlemeye yönelik neler yaptığını ve kamusal alanda bu problemle nasıl baş edildiğini, merkezi ve yerel yönetimlerin bu noktadaki çalışmalarını ele almayı amaçlamaktadır. Çalışmamız geliştirmekte olan ülkeler için beşeri gücün ne denli önemli olduğunu göz önüne alarak hazırlanan, bu yönüyle Covid-19 sürecindeki sosyal meselelere odaklanarak literatüre katkı yapan bir çalışma olacaktır.

1.1.Eğitim ve Yoksulluk İlişkisi

Eğitim bireysel ve toplumsal faydaları olan bir olgudur. Eğitimin bireysel faydaları; kişinin eğitimle birlikte bir öğrenme sürecine girmesi, kişisel gelişim ve başarı kazanması, bir işe ve gelire sahip olması, belli bir yaşam kalitesi ve yaşam standardı olması şeklinde özetlenebilirken eğitimin toplumsal faydaları ise çok daha kapsamlıdır. Eğitimle birlikte öncelikle birden çok insanın yukarıda bahsedilen kişisel faydalara eriştiği düşünülmelidir. Kitlel olarak bu faydalara erişilmesi, eğitimin sosyal yanını güçlendirirken daha adil bir gelir dağılımı olmasını, işsizlik sorununun ortadan kalkmasını, yoksulluğun azalmasını, emek verimliliğinin artmasını, suç işleme ve suça yatkınlığın azalmasını, siyasi istikrar ve toplumsal dayanışmanın artmasını, toplumsal kalkınmanın olmasını sağlamaktadır. Eğitim sosyal hayatı kaldıran, yaşama her yönüyle pozitif katkı sağlayan bir olgudur. Bu nedenle kitleler halinde eğitim seviyesinin yüksekliği de birçok fayda getirmektedir (Atmaca, 2019: 42-53).

Yoksulluğun nedenlerine yönelik bir literatür araştırması yapıldığı zaman, bu nedenlerin ekonomik (ekonomik büyüme, işgücü piyasası vb.), sosyal sermayeye dayanan, demografik (nüfus, göç vb.), toplumsal (hanehalkı nitelikleri, eğitim vb.) ve siyasi nedenleri (insan hakları ihlalleri, siyasi katılım yetersizliği vb.) olduğu görülecektir. Yoksulluğun nedenleri arasında toplumsal nedenlere dayalı olarak eğitimsizlik veya eğitim kalitesizliği gibi nedenler başı çekmektedir. Yoksulluğu özellikle genetik bir kod gibi nesilden nesle geçecek biçimde algılayan (kronik yoksulluk) yaklaşımlar, yoksul ailelerin bu durumu “kadercilik” anlayışı çerçevesinde çocuklarına da eğitimle geçirdiklerini, çocuğun aileden aldığı eğitimle yoksul bir gelecekte yaşantısını kuracağını düşündüğünü ve bu durumu kanıksadığını ileri sürmektedir. Bu durumun kırılması adına çocukların erken yaştan itibaren profesyonel bir eğitim alması, diğer bir deyişle okula gitmesi gereklidir. Okulda alınan eğitim, aileden gelen “kadercilik” anlayışını kırarak ve çocukları kendilerini bekleyen iyi geleceğe yönelmelerini sağlayacaktır (Aktaş vd. 2020: 2).

Karayılmazlar, yoksulluğun hastalık, eğitimsizlik, yolsuzluk, bağımlılık ve kayıtsızlık gibi faktörlerden beslendiğini, eğitimsizliğin düşük ücretle kötü şartlarda çalışmaya razı olmayla özdeşleştiği savunmuştur. Eğitim seviyesi düşük bir insan yaşamını kazanmak adına her türlü işte çalışmaya razı olmaktadır. Bu durum onun her şarta razı olmasına dolayısıyla yoksul şekilde yaşamını sürdürmesine de neden olmaktadır. Dolayısıyla eğitimsizlik ile yoksulluk arasındaki ilişki zincirleme bir ilişkidir (Karayılmazlar, 2006: 214).

1.2. Türkiye’de Eğitim Yoksulluğu

Batı Avrupa toplumları tarihsel süreçte sınıfsallaşmış toplum yapısından gelirler ve bu nedenle sınıf bilincinin toplumdaki birçok dinamiği etkilediğine inanırlar. Bu noktada bu ülkelerde biri eğitimsiz kalmışsa veya belli imkânlardan yoksunsa onun aileden bu şekilde geldiğini, bu nedenle benzer bir durum yaşadığını düşünürler. Aslında bir nevi “kadercilik” olarak ifade edilen bu durum, geliştirilen politikalarla aşılmaya çalışılsa da eşitsizlik daima sosyal kökenli olarak düşünülmektedir. Türkiye’de de benzer bir durum hâkimdir. Türk toplumunda özellikle iyi eğitim almış bireylerin, aileden bu şekilde yetiştikleri de düşünülmektedir. Bu nedenle eğitim yoksulluğunu önlemede ailelerin bireysel mücadelesi oldukça önemlidir (Alpaydın, 2008: 54).

Türkiye eğitim yoksulluğunu yaşayan bir ülkedir. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı'nın (OECD) 2021 senesinde hazırladığı rapora (Government at a Glance) göre Türkiye son 10 yılda eğitim ve adaletle güvende memnuniyetin azaldığı ülkeler arasındadır. Eğitime güvenin en fazla olduğu ülkeler sırasıyla Norveç (%92), Finlandiya (%87) ve Slovenya (%86) olmuştur. Rapora göre Türkiye’de eğitimden memnuniyet oranı %27, eğitim materyallerine erişim oranı ise %40’tır (Cumhuriyet Gazetesi, 2021). Yine 2021 yılında OECD tarafından yapılan başka bir araştırmaya göre ise (Education with a View-2021) Türkiye’de ailelerin maddi durumu çocukların eğitimdeki başarısı oldukça etkilemektedir. Hatta bu konuda yapılan sıralamada Türkiye ilk sırada yerini almıştır. İlgili raporda ailelerin ekonomik durumuna bağlı olarak çocukları öğrenme araçlarına ulaştıramamaları, evde çalışma ortamlarının olmaması ve ebeveynlerinden yardım alamamaları derslerden uzak kalmalarına ve verim alamamalarına sebep olmaktadır (EuroNews, 2021).

1.3. Covid-19 ve Eğitim İlişkisi

Hastalık, deprem, sel, krizler ve daha birçok olağanüstü durum bir veya birkaç ülkede yaşamın olağan seyrini değiştirmekte ve yeni kararlarla yeni bir sürece adım atılmasını gerekli kılmaktadır. Burada bir veya birkaç ülke olarak belirtilen durumun bir de global seyri vardır ki, olası bir olağanüstü durumun global düzeydeki etkileri elbette ki yerel düzeydekinden daha farklı olacaktır. 2019 yılında ilk defa Çin’de görülen, ardından etkisini artırarak 2020 yılının Mart ayında Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO) pandemi ilan edilmesine yol açan Covid-19 virüsü global türden felaketi örneklendirmektedir. (Üstün & Özçiftçi, 2020: 143-145). 28.10.2021 verilerine göre hastalığın toplam vaka sayısı tüm dünyada 245 milyon, toplam ölüm sayısı ise 4,97 milyona dayanmıştır. Türkiye’de ise bugüne değin toplam vaka 7,94 milyon, toplam ölüm sayısı 69.769 kişi olarak tespit edilmiştir (Our World in Data, 2021). Ölüm ve vaka sayısıyla birlikte öncelikle sağlık alanını etkileyen Covid-19 salgını, beraberinde toplumsal yaşamın aksamasına da sebebiyet vermiştir.

Vaka ve ölüm sayıları her geçen gün artan Covid-19’a karşı alınan önlemlerle birlikte hastalık yalnızca bireysel sonuçlar doğurmadığı, kamusal alanda da önüne geçilmez sonuçlar ortaya çıkardığı gözlemlenmektedir. Bilhassa ülkelerin karantina önlemleri ve hastalıkla mücadelelerinde işsizlik, işletmelerin iflası ve ekonomik krizler gibi toplumsal sonuçların ortaya çıktığı, özellikle ekonomik sonuçların bireyler arası eşitsizliği gözler önüne serdiği aşikârdır. Bununla beraber ekonomisi bozulan bir toplumun sosyal/toplumsal alanda da büyük sorunlar yaşayacağı kaçınılmazdır. Afacan ve Avcı (2020) Covid-19’un toplumsal sonuçlarını şu şekilde sıralamışlardır: (Afacan & Avcı, 2020: 10)

- Covid-19’la birlikte toplumun esnaf kesimi ekonomik anlamda zarar görmüş, hatta birçoğu iflas etmiştir. Bu noktada esnafı kalkındırma adına sigorta benzeri tasarruf fonları kurulmalı, ekonomik düzene tekrar dirlik getirilmelidir.
- Covid-19 özellikle yaşlı nüfusu bağışıklık noktasında etkilediği için ölümlere yol açmış, bu nedenle bazı ülkelerin demografik yapısı değişmiştir. Bu

durum ülkelerin özellikle yaşlı nüfusu için yaşam boyu gelişim ve sağlık hizmetleri anlamında önlem alma gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.

- Covid-19’la birlikte alınan karantina önlemleri bireylerin yaşam alanına yönelik sorunları ortaya çıkarmıştır. Özellikle aile bireyi sayısına bağlı olarak hane büyüklüğü gündeme gelmiştir.

- Covid-19’la birlikte eğitime birçok ülkede ara verilmiş, salgının devam etmesiyle online / uzaktan eğitime geçilmiştir. Yüz yüze eğitime alternatif olan online eğitim kimi çocukların eğitimlerini sürdürmelerini sağlarken, kimi çocuklar içinse eğitimi bir sorun haline getirmiştir.

- Bulaşıcı bir hastalık olan Covid-19’a yönelik alınan en önemli tedbirlerden biri sosyal mesafenin korunmasıdır. Sosyal mesafenin korunması anlayışı bireylerin zaman içerisinde birbirlerine ve topluma karşı yabancılaşmasına da neden olabilmektedir. Bu husus sosyologlar tarafından halen tartışılmaktadır.

Covid-19’un toplumlarda yarattığı sonuçlar elbette ki yukarıda bahsedilenlerle sınırlı değildir. Covid-19’la birlikte bir hastalığın toplum yaşamını ne şekilde etkileyebileceği ve değiştirebileceği gözlemlenmiştir. Bu gözlemler onun sadece olumsuz yönlerine yoğunlaşmamakta, kuramcı Byung Chul Han’ın da belirttiği “yorgunluk toplumu” teorisinin pandemi döneminde kendini gösterdiğini de kanıtlamaktadır. Tüm dünyada kapitalist sistemin daima ilerleyen çarkı toplumları yorgun kılmış, Covid-19’da bu yorgunluğu bariz ortaya çıkarmıştır. Han, nasıl ki bahsedilen teorisinde “*tehlikeler bugün düşmanın olumsuzluğundan değil, aşırı performans, aşırı üretim ve aşırı iletişim olarak ifade edilen pozitifliğin fazlalığından kaynaklanıyor*” diyorsa, onun bahsettiği şekilde pandemi öncesinde tıkr tıkr işleyen kapital sistem; aşırı iletişim, hareketli yaşam, alma-satma ve tekrar alma döngüsü, pandemiyle birlikte durduğunda insanlar yaşadıkları dünyaya karşı bir anlık sorgulama ihtiyacı bulmuşlar ve bu akışı eleştirmeye başlamışlardır (Han, 2015; akt. Karakaş, 2020: 552). Biz bu çalışmada, bu akış içerisinde eğitimin rolünü eleştireceğiz. Bu eleştirinin kapsamında Türkiye olacak ve Türkiye’nin, gelişmekte olan bir ülke olarak Covid-19 sürecinde eğitim yoksulluğuyla nasıl başa çıkıp çıkamadığı eleştirinin odağında mesele olarak ele alınacaktır.

Covid-19 salgınının eğitimle ilişkisi, eğitim sürecinde bir dönüşüm yaşatmasıyla ilgilidir. Covid-19 salgınıyla beraber birçok ülkede öncelikle eğitime ara verilmiş, ardından salgına yönelik araştırmalar hastalığın pandemi olduğunu ve toplum sağlığına yönelik büyük bir risk taşıdığına anlaşılmışla eğitime verilen ara uzatılmıştır. Salgınla birlikte birçok ülkede uzaktan eğitime geçilmiştir. Uzaktan eğitim; tablet, bilgisayar vb. akıllı cihazlar üzerinden yönetilebilen bir eğitim türüdür. Bu eğitimin en önemli özelliği, öğrencinin istediği yer ve zamanda (günlük ders programı harici kaydedilen eğitim yayınları için) eğitime dâhil olabilmesidir (Yurdakul, 2005: 8). Bu eğitim türü elbette her ülkede yaygın değildir. Bununla birlikte uzaktan eğitime katılım bir akıllı cihaza sahip olma, internet ağının olması vb. imkânların da olmasını gerektirir. Bu nedenle Covid-19 salgını sürecinde her ülkede, her bireyin uzaktan eğitim aldığını söylemek de mümkün olmamaktadır. Bu bilgiler göz önüne alındığında salgının yalnızca sağlık ve sosyal yaşamı etkilemediği, aynı zamanda eğitimi de oldukça etkilediği söylenebilir (WHO, 2020).

Baysal ve Ocak, Covid-19 salgını sonrasında yalnızca eğitim aksaklıkları olmadığını, aynı zamanda “okul” kavramındaki paradigmanın da değişime uğradığını belirtmişlerdir. 2020-2021 döneminde Afyonkarahisar ilinde çalışan, farklı kollarda görev alan 42 öğretmenin görüşlerini alarak yaptıkları çalışmada öğretmenlere okulun anlamlandırılmasıyla ilişkilendirilmiş sorular yöneltilmiştir. Araştırma sonucunda öğretmenlerin okula ilişkin bakış açılarının değiştiği gözlemlenmiştir. Birçok öğretmen okula artık bir “yer” olarak değil, eğitimin verilebileceği herhangi bir ortam olarak bakmakta, okulların örgün eğitimden hibrit

eğitime geçebileceğini düşünmektedir. Aynı Şekilde ğretmenlerin de anlamı değişmiştir. Katılımcılar, ğretmenlerin yalnızca öğretme misyonu olmamasını, aynı zamanda toplumsal deđiŐimlere adapte olan ve öğrencileri bu deđiŐimlere hazırlayabilecek güte olan kişilerden seçilmesi gerektiğini düşünmektedirler. Öğretmenler zamana ayak uydurmalı, özellikle dijital dünyadaki geliŐmeleri takip etmelidirler. Pandemi döneminde bir “korku toplumu” oluŐmamasında öğretmenlere büyük görev düŐmektedir. Hemen hemen bütün katılımcılar, öğretmenler ile ebeveynlerin işbirliği yaparak bu süreci yönetmeleri gerektiğine inanmaktadır (Baysal & Ocak, 2020).

1.4.Covid-19 Sürecinde Türkiye’de Eğitim Yoksulluğu

Küreselleşme sürecinin vaat ettiği yeni dünya düzeni, dünya üzerindeki tüm ülkelerin benzer sosyal, ekonomik, siyasi, kültürel vb. Şartlarda yaŐayacađını, dünyadaki her ülkenin belli bir refah standardı olacağı fikrini ileri sürmüştür. Uygulama noktasına bakıldığındaysa bu söylem gerçekleşmemiş, küreselleşme yalnızca gelişmiş ülkelerin ekonomik ve sosyal anlamda güçlenmesine katkıda bulunurken, diğer ülkelerin ise açık bir sermaye pazarı haline gelmesine neden olmuştur. Bu bahsedilen elbette ki küreselleŐmenin ekonomik sonucudur. Türkiye açısından bakıldığında, gelişmekte olan Türkiye’nin küreselleŐmeyle birlikte birçok sorun yaşadığı, istenen refah düzeyine henüz erişemediği görülmektedir. Covid-19 küreselleŐmenin ülkeler arasındaki refah farklılıklarını ortaya çıkarmada önemli bir olay olarak değerlendirilebilir. Covid-19’la birlikte hastalıktan korunmak adına alınan önlemler – başta karantina önlemleri- halkın işlerinden uzaklaşmasına, bir süreliğine ev içi yaşama geçmesine ve maddi olarak yıpranmasına sebep olmuştur. Ekonomik yoksullukla birlikte birçok sosyal problem de beraberinde gelmiştir. Bu sosyal problemlerin başında da eğitim gelmektedir. Pandemi, küreselleŐen dünyada gelişmekte olan ülkelerin halen eğitimde geri kaldığını, eğitim sürecini yönetemediğini tüm dünyaya göstermiştir (Aktaş vd. 2020: 2).

Covid-19 salgınıyla birlikte Türkiye’de eğitim alanındaki yoksulluk artmıŐ, eğitim materyallerine erişimin zorluğundan uzaktan eğitime adapte olma süreçlerinde yaşanan zorluklara kadar birçok olumsuz durum Türkiye’nin eğitimdeki potansiyelini geriye çekmiştir. Eğitim Reformu GiriŐimi (ERG)’nin 2019 senesinde hazırladığı rapora göre, Türkiye’de pandemi öncesinde okul öncesinde net okullaŐmanın en fazla olduğu Őehirler % 93,5 ile Burdur iken % 90,9 oranla Kocaeli ikinci sırada yer almıştır. OkullaŐma oranının en düşük olduğu Őehirler ise %51,3 Şanlıurfa ve % 55,4 İstanbul olmuştur. İlkokul kademesinde kızlarda %92,1 oranında net okullaŐma olurken, erkeklerde ise bu oran %91,8 olarak hesaplanmıştır. İlk ve ortaöğretimde ise kız çocukların okullaŐma yüzdesi %93,6 iken, erkek çocukların %92,9 olarak tespit edilmiştir. İlk ve ortaöğretimde okullaŐmanın en çok olduğu Őehir %96,6 ile Ardahan olurken, en düşük olduğu Őehi ise GümüŐhane (%70,4)’dir. Pandemiyle birlikte uzaktan eğitime erişim ve katılma oranları, uzaktan eğitime geçiş öncesi eğitimini bırakan kesim de göz önüne alındığında bu tablonun değiştiği görülmüştür. (Balcı, 2020: 76).

Covid-19 salgını sonrasında yapılan araştırmalar Türkiye’de eğitim süreçlerinin oldukça aksadığını, eğitime ara verilen süre ile okulların uzaktan eğitime adapte olması arasında geçen srenin birçok ocuk ve genç için eğitimden uzaklaŐmaya sebebiyet verdiğini göstermektedir. İlkokul ve ortaokulda çeşitli sebeplerle uzaktan eğitime adapte olamayan çocukların hem öğrenim kayıpları, hem de zaman kayıpları bulunmaktadır. Üniversitelerde de benzer bir durum söz konusudur; fakat burada yaŐı daha büyük öğrenciler söz konusu olduğu için birçok öğrencinin okuldan uzaklaŐarak iş yaşamına yöneldiği düşünülmektedir. Dolayısıyla tam olarak bir sayı vermek mümkün olmasa da öğrencilerin bu dönemde eğitimden uzaklaŐtıkları aŐıkrdır (Balcı, 2020: 79).

1.5.Covid-19 Sürecinde Türkiye'de Eğitim Alanında Yoksulluğu Engellemeye Yönelik İzlenen Strateji ve Yöntemler

Devletin Covid-19 sürecinde eğitim yoksulluğuyla bir mücadele içerisine girmesi, kamusal alanda eğitimin ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Eğitim denildiğinde doğrudan bireysel gelişim akla gelse de bu bir insanın eğitimiyle ilgilidir. Kitleler halinde eğitim, toplumsal eğitimi diğer bir deyişle eğitilmiş toplum yaratmayı sağlayarak devletin nihai amaçlarına da hizmet etmektedir. Devletin eğitimle yakından ilgilenmesinin iki önemli sebebi bulunmaktadır. Bunlardan ilki eğitimin devletin kalkınmasına, beşeri sermaye gücü üzerinden ekonomik büyümesine ve gelişmesine olanak vermesi, ikincisi ise eğitimsiz bir toplumun yaratacağı sorunlarla baş etmenin zorluğudur. Birinci madde doğrudan eğitimin toplumsal faydaları ve devlete katkılarıyla ilgilidir. Eğitilmiş insan sayısı arttıkça beşeri sermaye daha fazla nitelik kazanmakta, bu nitelikli beşeri sermaye üzerinden devlet ekonomik, sosyal ve kültürel anlamda giderek büyümekte ve gelişmektedir. Ancak tam tersi şekilde eğitimsiz insan sayısının arttığı düşünüldüğünde ise devletin suç, yoksulluk vb. birçok sorunla uğraşma durumu da artacak, eğitimin göz ardı edilmesi uzun vadeli sorunlara yol açacaktır (Atmaca, 2019: 54-60). Dolayısıyla devlet aslında temel sorumluluklarından biri olan vatandaşlara eğitim hizmeti sunumunu Covid-19 sürecinde de önemsemiş ve bu alandaki sorunlarla etkili bir mücadele programı oluşturmaya çalışmıştır.

Covid-19 sürecinde Türkiye'de eğitim alanında yoksulluğu önlemeye yönelik izlenen strateji ve yöntemler; *uzaktan eğitim ve eğitimin dijitalleşmesi, engelli vatandaşların eğitimi, kırsal bölgelerde eğitim sorununa odaklanma, yerel yönetimlerin çalışmaları, sivil toplum kuruluşlarının çalışmaları* başlıklarında ele alınmış ve incelenmiştir.

1.5.1.Uzaktan Eğitim ve Eğitimin Dijitalleşmesi

Tüm dünyada Covid-19 kaynaklı pandemi sebebiyle alınan karantina önlemleri, çocuk ve gençlerin yüz yüze eğitimde karşılaşabilecekleri riskler sebebiyle okulları da kapsamış, okullar birçok ülkede ve Türkiye'de uzaktan eğitime geçmiştir. Covid-19'un pandemi ilan edilmesinden 3 gün sonra 14 Mart 2020'de Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yapılan açıklamayla eğitime birkaç hafta ara verilmiş, fakat artan vaka sayıları sebebiyle süreç daha sonra uzaktan eğitime çevrilmiştir. Uzaktan eğitim, Türk eğitim sisteminin aşına olmadığı bir eğitim türü değildir. Özellikle lisans, yüksek lisans ve doktora uzaktan eğitim hizmeti verilmekte, fiziksel olarak yürütülen tüm süreçler uzaktan da yürütülebilmektedir; fakat uzaktan eğitimin toplu olarak verilmesi durumuyla ilk kez karşılaşılmış, bu durum belli sıkıntılar yaratmıştır. Bu sıkıntıların başında uzaktan eğitimin tamamen dijital süreçleri içermesi, özellikle çocukların teknolojiye yeterince aşına olmamalarından kaynaklı olarak uzaktan eğitimi yürütmede zorlanmaları gelmektedir. Birçok çocuk bu zorluğu ebeveyn yardımıyla aşarken, özellikle doğuda birçok ailenin de teknolojiye ilgisiz olması ve teknolojik cihazları kullanamaması, çocukların eğitim almasını engellemiştir. Bunun yanı sıra çok daha büyük bir problem ailelerin teknolojik cihazlara sahip olmayışı, çocukların maddi yetersizlik sebebiyle uzaktan eğitim alamamalarıdır. Bu durum birçok çocuğun okuldan uzaklaşmasına sebep olurken, birçok çocuk ise bu süreçte çocuk işçiliğine yönelmiş ve tamamen eğitimine son vermiştir.

Pandeminin oluşturacağı eğitim yoksulluğuyla mücadelede atılan ilk önemli adım eğitimin uzaktan yönetilmesi, bir nevi dijitalleştirilmesi olmuştur. 2020 yılının Mart ayının 23'ünde Eğitim Bilişim Ağı (EBA) ve Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu (TRT)'nin belirtilen yayın ve organları üzerinden eğitim yayını verileceği duyurulmuştur ve yine aynı tarihte TRT yayınlarına başlamıştır. Eğitim Bilişim Ağı (EBA) olarak adlandırılan bu yayınlar her sınıfta ve her dersten katılıma açıktır. Öğrencilerin EBA üzerinden dersleri takip etmeleri,

video izlemeleri ve soru çözebilmeleri sağlanmış, böylece ilk ve ortaöğretimde olağanüstü durumlara adapte olabilecek şekilde eğitim süreci yönetilmeye başlanmıştır.

Uzaktan eğitim yalnızca ilk ve ortaöğretim seviyelerinde gerçekleşmemiş, 11 Mart 2020'den sonra birçok üniversite peş peşe eğitime ara verdiğine yönelik açıklamalarda bulunmuştur. Bu açıklamalar çerçevesinde UZEM (Uzaktan Eğitim Araştırma ve Uygulama Merkezi) bünyesinde bulunan üniversiteler bir süre dersleri uzaktan eğitim üzerinden yönetmişler, ardından YÖK'ün tüm üniversitelerde bu sisteme geçiş karar vermesiyle birlikte bütün üniversiteler dijital platformları üzerinden uzaktan eğitim sistemine geçmişlerdir.

Türkiye'de eğitimin uzaktan yönetilmesi, tüm çocuk ve gençlerin örgün eğitim aksaklıklarını telafi edebilmesi adına önemli bir girişim olmuştur. EBA'nın açılması, üniversitelerin online eğitime geçmesi gibi çalışmaların haricinde birçok sivil toplum kuruluşu ve yerel yönetim de uzaktan eğitim sürecine katkıda bulunabilecek çalışmalar yapmış, Türkiye'de ilk olarak uygulanan toplu halde uzaktan eğitime geçiş sürecinde adaptasyona yönelik kararlar almışlardır. Yerel yönetimler uzaktan eğitim materyalleri olmayan öğrencilere bunları temin etme (tablet dağıtım kampanyası gibi), sivil toplum kuruluşları ise toplumdaki anne, baba ve gençleri uzaktan eğitimde nelerin beklediğine yönelik bilgilendirici çalışmalar yapmada önemli çalışmalar yapmışlardır.

1.5.2.Engelli Vatandaşların Eğitimi

Covid-19 sürecinde çocuk ve gençlerin eğitimi kadar diğer vatandaşların da aldığı eğitimlerin sekteye uğraması toplumda bir eğitim yoksullaşması sürecine sahne olurken, Türkiye'de bu durumun yaratacağı olumsuz atmosfer göz önüne alınarak da çeşitli stratejiler geliştirilmiştir. Bunların başında YÖK 07.05.2020 tarihli, "Küçük değişiklikler büyük anlam ifade eder" mottosuyla üniversitelere ilettiği karar bulunmaktadır. YÖK bu kararda engelli öğrencileri göz önüne alarak eğitimin onlara entegre şekilde yürütülmesi yönünde yardımcı olunması, bu nedenle içeriklerin alt yazılı ve anlaşılabilir şekilde olması gerektiğini, ders içeriğinin önceden öğrencilere gönderilmesini, öğretim elemanlarının bu konuda öğrencilere yardımcı olabilecek her türlü çalışmada bulunması gerektiğini belirtmiştir. Bu karar olağanüstü durumlarda eğitimde tüm vatandaşların ayırt edilmemesi ve hepsine uygun bir entegrasyon sistemi geliştirilmesi adına oldukça önemlidir (Eken vd. 2020: 119).

Türkiye Engelliler Konfederasyonu, Covid-19 salgını sürecinde engellilerin diğer vatandaşlara göre zorunlu izolasyonu daha ağır yaşadığını düşünerek engelli vatandaşların eğitimi adına çeşitli yayınlar yapmış, bu yayınlarda engelli vatandaşların eğitim sürecine nasıl dâhil olacağına yönelik yönlendirici bilgiler yer almıştır. Bununla birlikte Türkiye'de engelli vatandaşların sözcülüğünü de yapan vakıf, bu vatandaşların eğitim alanındaki gereksinimlerinin acil şekilde duyurulmasını sağlayarak oluşacak eğitim yoksulluğunun engellenebilmesinde de aktif rol oynamıştır (Türkiye Engelliler Konfederasyonu, 2021).

1.5.3.Kırsal Bölgelerde Eğitim Sorununa Odaklanma

Türkiye'de kırsal bölgeler ile kentsel bölgeler arasındaki eğitim olanakları birbirinden farklıdır. Kentlerde nüfus sayısına bakıldığında sağlık, yol, hizmet gibi birçok konulara yatırım yapıldığı gibi eğitim konusunda da yatırımlar bir hayli fazladır; fakat kırsal bölgelerde gerek nüfus azlığı, gerekse yerel yönetim sorunları sebebiyle eğitime gereken önemin verilmediği aşikârdır. Türkiye'de 1950'li yıllardan itibaren –karayolu ağının da genişlemesiyle birlikte- kırdan kente göç hareketleri hızlanmıştır. Böylece köylerde yaşayan, çeşitli olanaklara sahip olmayan, özellikle de iş olanakları sebebiyle kente göçen nüfus bir hayli artmıştır (Yılmaz, 2009: 222). Bu durumda kırsalda kalan insanlar için birçok kamusal

hizmetten faydalanma durumu olumsuz etkilendiği gibi, eğitim olanakları da süreçten olumsuz etkilenmiştir.

Mart 2020 itibariyle yaşamımıza giren Covid-19'la birlikte eğitim alanında kırsal bölgedeki eğitim sorunları gündeme gelmiş, devlet bu bölgelerdeki sorunlara yönelik çözüm arayışlarına yönelmiştir. Aslında yukarıdaki paragrafta da ifade edildiği gibi, Türkiye'de kırsal bölgelerdeki eğitim sorunları Covid-19'la birlikte başlamamış, öncesinde 1950'lerden itibaren süre gelen eğitim sorunları daima olmuştur; fakat Covid-19 birçok sorunu gün yüzüne çıkardığı gibi, kırsal bölgelerdeki eğitim sorunlarını da gün yüzüne çıkarmıştır. Bu hususta özellikle sosyal medyanın payı da unutulmamalıdır. Günümüzde bilişim teknolojilerindeki gelişmeler ve sosyal medya kullanımının artması da kırsal bölgedeki halkın sesini duyurma konusunda önemli bir aracı görev üstlenmiştir.

Covid -19 sürecinde uzaktan eğitime geçilse dahi bu eğitim süreci de tüm Türkiye'de başarılı şekilde yürütülemedi, özellikle uzaktan eğitime katılım sürecinde çocukların tek başına teknolojik cihazları kullanamamaları, çocukların kendilerine ait alanlarının olmayışı, çocukların düzenli bir eğitim programında olmayışı, uzaktan eğitime adapte olamamaları ve en önemlisi sosyo-ekonomik durumlarından ötürü uzaktan eğitim için çeşitli teknolojik cihazlara sahip olmayışları önemli sorunlar oluşturmuştur (Derin Yoksulluk Ağı, 2020: 39-43).

Kuş ve arkadaşları yaptıkları çalışmada salgın boyunca kırsal kesimlerdeki eğitime ulaşmadaki sıkıntılara yönelik öğretmen ve ailelerin görüşlerini aldıkları bir araştırma yapmışlardır. Bu araştırma çerçevesinde Şanlıurfa'da , farklı kollarda görev alan 5 kadın , 2 erkek öğretmen ve 7 ebeveyn anne ile görüşme sağlamışlar; onlara uzaktan eğitime erişim ve olanaklar, ders materyallerine erişim, öğretim süreci, ölçme ve değerlendirme süreçleri hakkında çeşitli sorular yöneltmişlerdir. Bu çalışma sonucunda kırsal kesimdeki çocukların en büyük problemlerinin eğitim olanaklarına erişememe olduğu, özellikle Covid-19 döneminde online eğitim için tablet, bilgisayar vb. araçlara sahip olmadıkları, bu sebeple de eğitim imkanlarından yoksun kaldıkları bilgisine ulaşılmıştır. Bunun yanında ailelerin bilişim teknolojilerine karşı bilgilerinin olmaması sebebiyle tablet, bilgisayar vb. cihazlara sahip olan çocukların bir çoğunun bu cihazları kullanamadıkları için eğitimden geri kaldıkları, ailelerin sosyo-ekonomik durumlarının yetersiz olmasının eğitim sürecine katılımı etkilediği, öğretmenlerin uzaktan eğitim sürecinde öğrencileri takip edememelerinin, yaşanan aksaklıkların da derslere katılımı etkilediği, yine ölçme-değerlendirme sürecinde her öğrencinin aynı imkânlarda derslere katılamaması sebebiyle objektif bir ölçme-değerlendirme yapılamaması da eğitimdeki diğer sorunlar olarak kayıt altına alınmıştır (Kuş vd. 2021).

Köy Okulları Değişim Ağı'nın yapmış olduğu bir çalışmada pandemi döneminde köy okullarının ve köylerde yaşayan çocukların eğitim alanında yaşadıkları sıkıntılar ele alınmıştır. Türkiye'nin birçok köyüne gidilerek yapılan bu çalışmada sıkıntıların özellikle sosyal, psikolojik, maddi ve altyapısal durumdan kaynaklandığı yönünde rapor tutulmuştur. İlgili raporda çocuklar açısından köyde pandemi sürecinin olumsuz etkileri şu şekilde raporlanmıştır: (Köy Okulları Değişim Ağı, 2020: 16-29)

- *Çocuklar açısından köyde pandemi sürecinin zorlu yönleri:* Çocuklar açısından pandemi sürecinin zorlu yönlerinin başında eğitim alanındaki eksiklikler, maddi yetersizlikler, çocukların diğer arkadaşları ile görüşmemesi gibi hususların ilk sırada yer aldığı söylenebilir.

- *Çocukların eğitim alamaması:* Köylerde oturan ailelerin çoğunluğunda sabit internetin bulunmaması, evlerinde sabit internet olan ailelerin ise internet çekim problemi yaşaması, aynı zamanda kimi ailelerin sosyo-ekonomik durumundan ötürü evlerinde teknolojik cihazlar bulunsa da internete bağlanamamaları sebebiyle birçok

çocuk eğitim alamamıştır. Özellikle Bingöl, Adıyaman gibi güneydoğu bölgelerinde aileler olanakları olmadığı için çocukları uzaktan eğitimle buluşturamamışlardır. Bölgelerde Suriyeli ve Afgan öğrenciler ise dil sebebiyle uzaktan eğitimde dahi problem yaşamışlardır.

- *Çocukların düzenlerinin bozulması ve etkileri:* Kırsal kesimde olanakları sebebiyle yeterince kaliteli zaman geçiremeyen köy çocukları, pandemi şartlarında karantina sürecini yaşamışlar ve adeta eve hapsolmuşlardır. Bu durumda çocukların okulda bir arada zaman geçirdikleri arkadaşlarından uzak kalmaları düzenlerini bozduğu gibi, online eğitime de adapte olamadıkları görülmüştür.

- *Ebeveyn ilgisizliği ya da yetersizliği:* Kırsal kesimlerde ailelerin yeterince bilinçli olmaması, kendi işleriyle ilgilenmeleri, çocuklara yeterince vakit ayıramamaları da çocukların sıkıntılı bir süreç yaşammasında etkili olmuştur.

Merkezi yönetim olan devlet, bilhassa kırsal bölgelerde, Türkiye'nin Güneydoğu ve Doğu bölgelerindeki eğitim sorunlarına odaklanarak, pandemi döneminde bu bölgelerdeki çocuk ve gençlerin eğitimlerini aksatmaması adına yerel yönetimleri görevlendirmiştir. Yerel yönetimlerin ve sivil toplum kuruluşlarının çalışmalarıyla başta Şanlıurfa, Mardin, Hatay, Hakkâri ve daha birçok ilde uzaktan eğitime çeşitli sebeplerle erişemeyen çocuklar tespit edilmiş, bu çocukların eğitime katılmaları adına çalışmalar yapılmıştır. Tablet ve maddi yardımın yanı sıra, bilhassa sivil toplum örgütleri dijital platformlarda çocuklara yönelik ek eğitim çalışmaları yürütmüşler, bu bölgelere yardım götürülmesinde önemli aracı görevler üstlenmişlerdir. E-Devlet üzerinden başlatılan eğitim yardımları, UNICEF'in şartlı eğitim yardımı bu dönemde özellikle kırsal bölgelerdeki eğitim sürecini iyileştirici görev üstlenmiştir.

1.5.4.Yerel Yönetimlerin Çalışmaları

Yerel yönetimler vatandaşlara en yakın hizmeti sunan ve onların ihtiyaçlarının giderilmesiyle doğrudan ilgilenen yönetsel birimlerdir. Kendi içerisinde özerk olan yerel yönetimlerin toplumdaki sorunlarla ilgileniş sürecinde izledikleri şahsi politikalar bulunmaktadır. Bu politikalar çerçevesinde, Türkiye'deki kimi illerde kamu hizmetleri daha hızlı ve işlevsel şekilde ilerlerken, kimi illerde ise hizmet sunumunda aksaklıklar veya olumsuz durumlar yaşanabilmektedir. Dünya'da etki yaratan salgın boyunca yerel yönetimlerin uyguladıkları politikalar salgının kontrol altına alınmasında ve salgın sürecinde ortaya çıkan çeşitli problemlerle baş edebilmede önemli olmuştur. Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkede 81 ilin bulunması ve bu illerin çeşitli ilçe ve köylere ayrılması söz konusu olduğunda, yerel yönetimlerin çalışmalarının merkezin yükünü ne denli hafiflettiği de ortadadır.

Covid-19 salgınında belediyelerin fiziksel çevre ve toplumdaki insanlara yönelik çeşitli sosyal belediyeçilik uygulamalarıyla çalışmaları olmuştur. Salgının SARS-COV2 virüsü kaynaklı olmasından ötürü belediyeler öncelikle fiziksel olarak çevrenin korunması adına önlemler almış, Türkiye'deki hemen hemen tüm belediyelerin sokakların ve işlek yerlerin temizlenmesi konusunda daha titiz davrandığı görülmüştür. Bununla birlikte insanların karantina önlemleri kapsamında sokağa çıkamamaları sebebiyle çalışamamaları, bu durumun işsizlik ve diğer maddi sıkıntılara yol açması sebebiyle belediyeler çeşitli yardımlarda bulunmaya başlamışlardır. Örneğin; İstanbul'da Beşiktaş Belediyesi ulaşımdan, sosyal yardımlara kadar birçok alanda çalışmalar yaparak Covid-19 sürecinde toplum sağlığının korunması ve beraberinde insanların bu süreçte maddi manevi yıpranmaması adına çalışmışlardır. Özellikle okul çağındaki çocuk ve ergenlerin hastalığın oluşturduğu toplumsal atmosferden etkilenmemeleri adına önlemlerde onların da gözetilmesi söz konusu olmuştur (Etiler, 2020: 70-72)

Covid-19 salgını döneminde sosyal yönlü politikalar oldukça önemli hale gelmiştir. Salgın her ne kadar insan sağlığını etkilese de alınan önlemler insanların kamusal hayattan çekilmesine sebep olduğu için salgına dair merkezi yönetimin ve beraberinde yerel yönetimlerin sosyal politikalara yönelik kararları sürecin sağlıklı yönetilmesini sağlamıştır. Yerel yönetimler, pandemi sürecinde sosyal politikalarla eğitim alanında oluşan ve oluşabilecek sorunları önlemek adına birçok çalışma yapmışlardır. Yerel yönetimlerin bu çalışmaları başta çocuk ve gençlerin eğitimlerini sürdürebilmelerini sağlarken, bununla birlikte olağanüstü durumlarda oluşabilecek eğitim aksaklıklarıyla mücadelenin de ne şekilde yapılabildiğini göstermiştir.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi salgın döneminde okula devam edemeyen, eğitim materyallerine erişemeyen ve uzaktan eğitim sürecini yönetemeyen çocuk ve gençler için bir yardım kampanyası başlatmış, bu kampanya dâhilinde pandeminin yarattığı fırsat eşitsizliklerini ortadan kaldırmak amacıyla öğrencilere ücretsiz tablet dağıtmıştır. Uzaktan eğitime geçilmesiyle birlikte başlayan kampanyada toplam 40 bin adet tablet dağıtılmasına karar verilmiştir. Dağıtılan tabletler ayrıca internet sıkıntısı yaşanabileceği göz önüne alınarak yarısı Wi-fi sistemi, yarısı sim kart ile çalışan tabletlerdir. Proje diğer illere de örnek olmuş, İzmir ve Ankara gibi büyükşehir belediyelerinde de aynı proje farklı isimlerle geliştirilerek uygulanmıştır (İBB, 2021). İstanbul, Ankara, İzmir, Antalya, Bursa gibi belediyelerden doğudaki birçok belediyeye eğitim yardımı iletilmiş, pandemi sürecinde eğitimin aksamaması adına belediyeler dayanışma içerisine girmişlerdir.

Covid-19 salgınının günümüzdeki durumunda kademeli normalleşmeye geçilmiş ve okullar açılarak eğitime devam edilmeye başlanmıştır. Bu süreçte ailelerin pandemiden sosyal ve ekonomik olarak etkilendikleri de göz önüne alınarak, belediyeler tarafından çocuk ve gençlere eğitim yardımları yapılmaktadır. İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Ankara ve İzmir Belediyelerinde örgün şekilde eğitime devam eden ve maddi durumu elverişsiz olan çocuklara gerek kırtasiye yardımı, gerekse maddi eğitim yardımı yapılmaktadır. Velilerin başvurusuyla birlikte yapılan bu yardımlar çocukların hem kırtasiye ihtiyaçlarını karşılamakta, hem de çocuklar arasındaki pandemi kaynaklı ekonomik eşitsizliğin eğitime yansımalarını önleme amacı taşımaktadır.

Şehit çocukları, yetim, öksüz ve engelli çocuklar eğitim yoksulluğunu en fazla yaşayan grup arasındadır. Bu çocuklar bilhassa yaşadıkları özel durum kaynaklı yaşlılarıyla aynı eğitimi alamamakta, gerek maddi yoksunluk gerekse özel durumlarının getirdiği çeşitli yetersizlikler çocukların doğru ve yeterli eğitim almalarını engellemektedir. Yerel yönetimlerin bu özel çocuklar için yapacakları projeler çocukların yaşlılarıyla fırsat eşitliği içerisinde eğitim almalarını sağlarken, bahsedilen özel durumların da eğitim adına büyük bir engel olmadığını da gösterecektir. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Eylül 2021 itibarıyla “Sen Oku Diye” adlı bir projeye başlamış, projeye İstanbul sınırları içinde yaşayan şehit çocukları, yetim, öksüz ve engelli öğrencilere her öğrenciye bir yıl içerisinde tek seferlik olarak 300 TL maddi yardım yapmayı kararlaştırmıştır (İBB, 2021).

1.5.5.Sivil Toplum Kuruluşlarının Çalışmaları

Demokratik ülkelerde devletin vatandaşlara sunduğu imkânların dışında, gönüllü bireylerin bir araya gelerek oluşturdukları sosyal yapılardan biri olan *sivil toplum kuruluşları* (STK) birçok sosyal problemin aşılması, toplumun her kesiminin eğitim, sağlık, kültür ve daha birçok konuda eşit muamele görmesi ve fırsat eşitliği yakalaması adına oluşturulan önemli kuruluşlardır. Dernekler, vakıflar, gönüllü halk faaliyeti organizasyonları, sendikalar ve benzeri daha birçok yapılanma aynı amaç uğruna bir araya gelen insanlardan oluşmakta ve bu insanların temel gayesi belirlenen amacın gerçekleştirilmesi olmaktadır. Sivil toplum kuruluşları birey ile devlet arasında, devletin de yetersiz kaldığı noktalarda toplumda hak

arayan, bireyi ve hakkını savunan kuruluşlardır. Bu nedenle sivil toplum kuruluşlarının sayısı arttıkça toplumsal birlik ve dayanışma ruhu da artacaktır.

Sivil toplum kuruluşlarının hepsi farklı sorunlarla ilgilenmektedir; fakat hepsinin ortak gayesi toplumdaki yardıma muhtaç, işsiz, hasta, engelli veya diğer zor durumda olan bireylere yardım etmek, bu bireyleri zor durumdan kurtarmak, toplumda bu anlamda bir dayanışma ruhu oluşturmaktır. Devletin de destekçisi olan bu kurumlar belirtilen sosyal grupların kendi ayakları üzerinde durmasını sağlamayı hedeflemekte, uyguladığı sosyal katılım programlarıyla toplumda özellikle maddi durumun yaratabileceği ayrışmayı önlemek gayesiyle çalışmaktadırlar. Yerel yönetimlerin de yardımcıları olan sivil toplum örgütleri, topladıkları nakdi yardımları ihtiyacı olan bireylere ve ailelere ulaştırarak yerel yönetimlerin de yükünü azaltmaktadırlar. Hatta sivil toplum kuruluşlarının bu konuda yerel yönetimlerden daha başarılı olduğunu da söylemek mümkündür. Zira yerel yönetimlerin buldukları bölgede sosyal hayattan siyasete, kültürden daha birçok meseleye kadar uğraş alanları bir hayli fazlayken, sivil toplum örgütleri ise yalnızca sosyal meselelere yoğunlaşmakta, bu nedenle ihtiyacı olan kişilere daha kısa sürede ulaşabilmektedirler. Devletin halka uygulayacağı yardımları duyurmada da aracı olan sivil toplum örgütleri bilhassa sağlık problemleri olan hastalara, bakıma muhtaç yaşlılara ve eğitim alma sıkıntısı olan çocuk ve gençlere yönelik politikaların duyurulmasında ve uygulanmasında aracılık rolü üstlenerek süreci hızlandırmakta ve politikaların da etkinliğini artırmaktadırlar.

Covid-19 sürecinde Türkiye'deki eğitim yoksulluğuna yönelik alınan önlemler ve çalışmalar kapsamında sivil toplum örgütlerinin çalışmaları bir hayli fazladır. Sivil toplum örgütleri gerek yazılı yayınlar, gerek sosyal medya çağruları gerekse sahada yürüttükleri proje ve işbirlikleriyle bu dönemde eğitimden uzak kalan çocuk ve gençlerin tekrar eğitim alması, uzaktan eğitimin doğru şekilde yürütülmesi ve karantina sürecinde evde verimli eğitim alınması konusunda yayınlar yapmışlar, eğitim yoksulluğuyla mücadele etmeye çalışmışlardır. Çalışmamızın bu bölümünde bilhassa AÇEV, ÇEKÜL, TEGV Koruncuk ve Yuva Derneği'nin çalışmalarından bahsedilecektir.

AÇEV (Anne Çocuk Eğitim Vakfı) erken yaştaki çocukların eğitimiyle ilgilenen bir sivil toplum kuruluşudur. 28 senedir çalışmalar yapan kuruluş, Covid-19 sürecinde de erken yaştaki çocukların uzaktan eğitim alabilmeleri, eğitimlerini aksatmamaları, doğru şekilde yönlendirilebilmeleri adına çalışmalar yapmıştır. AÇEV'in bu anlamda yaptığı çalışmalar ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan ilki medyadaki yazılı yayınlar aracılığıyla aileleri bilinçlendirme çalışması, ikincisi ise doğrudan projeler üzerinden etkinlik alanı daha geniş olan sosyal çalışmalardır. AÇEV bir sivil toplum örgütü olarak pandemi döneminde eğitimin sürdürülmesi yönünde yayınlarına devam etmiş, özellikle annelere yönelik bilinçlendirici yazılı yayınlar üzerinden aileleri yönlendirme gayesinde olmuştur. Bu süreçte Instagram gibi sosyal platformlar üzerinden uzmanlarla söyleşiler gerçekleştirilmiş, pandemi döneminde eğitimin ne şekilde sürdürülmesi gerektiği, çocukların eğitime ara vermeden evde yapabileceği faaliyetler üzerine uzman görüşleri alınarak ailelerle paylaşılmıştır. Aynı şekilde Youtube sosyal medya platformu üzerinden ünlü anne ve babalarla söyleşiler gerçekleştirilmiş, erken yaşta çocukların eğitiminde toplumun her kesiminin ne şekilde yol izlediği ve izlemesi gerektiği konusunda eğitici yayınlar yapılmıştır (AÇEV, 2021a). AÇEV'in yazılı ve görsel medyadaki çalışmalarının yanı sıra ürettiği sosyal projeler, uygulama alanında daha çok etkili olmuştur. Bu konuda özellikle GAP İdaresi Başkanlığına eşlik eden UNICEF salgının devam ettiği süre içerisinde ebeveynlere yardımcı olmak amacıyla yaptıkları "Çocuk yaşta, erken ve zorla evliliklerin önlenmesi programı" ve "dijital eğitim programı" örnek verilebilir:

- *Çocuk Yaşta, Erken ve Zorla Evliliklerin Önlenmesi Programı*: Özel olarak AÇEV tarafından geliştirilen bu programla birlikte aynı anda 300 katılımcı AÇEV'in atölyelerine katılabilmekte, söyleşilerde ve eğitimlerde yer alabilmektedir. Bu eğitimin temel amacı çocukların erken yaşta ve zorla evlendirilmesinin yanlış olduğunu tüm topluma aktarmak, özellikle pandemi döneminde eğitimden uzak kalan çocukların uğrayabilecekleri bu şiddete karşı tüm ailelerde bir bilinç oluşturmaktır (AÇEV, 2021b).

- *Dijital Eğitim Programı*: Çocukların pandemi döneminde eğitim almalarının gerekliliği fikri üzerinden geliştirilen bu proje çevrimiçi veya kayıt yayınlarla ailelere eğitimin önemi, pandemi döneminde çocukların nasıl eğitim alacaklarına yönelik ipuçları ve daha birçok bilgiyi vererek bir bilinçlendirme çalışması olarak sürdürülmüştür (AÇEV, 2021c).

Türkiye'de eğitim alanında çalışan önemli sivil toplum kuruluşlarından biri de ÇEKÜL (Çevre ve Kültür Değerlerini Koruma ve Tanıtma Vakfı)'dür. İlgili vakıf doğrudan eğitimle ilgilenmese de eğitimi kapsayan bir konu olan çevre ve kültürlerle ilgili çalışmakta, bu nedenle aslında eğitimi de konu alanına dâhil etmektedir. Covid-19 sürecinde vakfın çalışmaları çocuk ve gençlerin çevre bilincini koruyacak yayınlar yapmak, onların okuldan uzak kaldıkları dönemde bu bilinçten uzaklaşmasını önlemek ve yüz yüze gerçekleşmeyen eğitim kaynaklı oluşabilecek zararları en aza indirme yönünde yoğunlaşmıştır. Vakfın bu dönemde yaptığı iki önemli çalışma vardır:

- *ÇEKÜL Akademi*: UNESCO'nun çalışmaları örnek alınarak yapılan bu akademi ülkemizdeki değerlere ilişkin önemli toplantılar gerçekleştirmekte, gençlerin bu toplantılarla bilinçlenmesi amaçlanmaktadır (ÇEKÜL, 2021a).

- *ÇEKÜL Çarşamba Kent Toplantıları*: ÇEKÜL evinde gerçekleştirilen bu toplantılar pandemi döneminde çevrimiçi olarak sürdürülmüş ve bu toplantılarda Türkiye'deki önemli kentler üzerine konuşmalar gerçekleşmiştir. Özellikle gençler bu toplantılara yönlendirilmiş, onların çevre ve kültür bilinci kazanması amaçlanmıştır (ÇEKÜL, 2021b).

1979 senesinde çocuklar için köyler inşa etmeyi ve bu köyleri yaşatmayı görev edinen gönüllü insanlar tarafından oluşturulan Koruncuk Vakfı (Türkiye Korunmaya Muhtaç Çocuklar Vakfı); ihtiyaç sahibi çocukların sağlıklı, yaşanabilir bir dünyada yetişmeleri ve doğru şekilde eğitim almaları adına çalışan önemli vakıflar arasındadır. Bu vakıf pandemi döneminde de kurmuş olduğu Koruncuk köylerde faaliyetlere devam etmiş, çocukların her türlü eğitim desteğini karşılamıştır. Ayrıca yerel yönetimlerle de işbirliği yapan vakıf pandemi döneminin olumsuz koşullarını göz önüne alarak başvurularını açık tutmuş, eğitim alamayan ve aile desteği göremeyen çocukların Koruncuk köylerine yerleşmeleri konusunda çalışmalarını da hızlandırmıştır (Koruncuk, 2021).

Türkiye'de eğitim alanındaki en önemli sivil toplum kuruluşlarının başında TEGV (Türk Eğitim Gönüllüleri Vakfı) gelmektedir. Vakıf, yıllardır başarılı ancak maddi yetersizliklerden dolayı okuyamayan, doğru şekilde eğitim alamayan çocuk ve gençlerin eğitim almalarını sağlamış, aynı zamanda geliştirdiği projelerle eğitime yön vermiştir. Covid-19'un ülkemizde yarattığı eğitim aksaklıklarını, özellikle Doğu bölgelerinde ailelerin gerek teknolojiye aşina olmamaları gerekse maddi yetersizlik yaşamaları sebebiyle çocuklarını uzaktan eğitimle dahi buluşturamamasını düşünen vakıf, bu süreçte projelerine hız vermiştir. Pandemi sürecinde TEGV'in yapmış olduğu projeler şu şekilde sıralanabilir:

- *Yeni Dünya Kampanyası*: Türkiye Eğitim Gönüllüleri Vakfı (TEGV) ve Eski Arçelikliler Derneği'nin (EAD) yüz yüze eğitim alabiliyorken uzaktan eğitime dahil olmada sıkıntı yaşayan öğrenciler için başlattığı bu kampanya, Türkiye'de maddi

durumundan ötürü uzaktan eğitime katılamayan ve bu sebeple eğitimi aksayan çocukları hedef kitesi olarak görmekte, bu çocukların nitelikli bir eğitime kavuşabilmesi adına yürütülmektedir. Kampanya kapsamında alınan bağışlarla 350 tablet bilgisayar, Van ilinin Gevaş ilçesine bağlı 5 , Erciş ilçesine bağlı 1 köy okulunda, Şırnak ilinin Cizre ilçesine bağlı 1 okulunda ve Şanlıurfa ilçesine bağlı 4 köy okulunun ilköğretim basamağında eğitim alan öğrencilere dağıtılmıştır (TEGV, 2021a).

- *Y.O.D.A. (Youth Online Design Academy):* Bank Of America'nın katkılarıyla 18-25 yaş arası gençleri pandemi döneminde küresel sorunlar üzerine düşünmeye itecek bir proje geliştirilmiş, bu projeye özellikle gençlerin bu dönemde dünyayı sorgulamaları istenerek çalışılmıştır (TEGV, 2021b).

- *Düşler Atölyesi:* TEGV'in çevrimiçi yürüttüğü bir proje olan Düşler Atölyesi, pandemi döneminde çocukların sanattan uzak kalmaması adına geliştirilmiştir. Bu projeye birlikte gönüllü eğitmenler aracılığıyla çevrimiçi olarak çeşitli etkinlikler yapılmakta, izleyen çocukların da interaktif katılımıyla proje amacına ulaşmaktadır (TEGV, 2021c).

2010 yılında dünyayı değiştirmek, çocuklara daha sürdürülebilir bir dünya bırakmak, doğru bir eğitimle başarılı bir nesil ortaya çıkarmak adına kurulan Yuva Derneği, Türkiye'de eğitim alanında çalışan önemli derneklerden biridir. Dernek pandemi döneminde hem yazılı yayınlarına hem de sosyal projelerine ağırlık vermiştir. Bu dönemde "Sosyal Katılım İçin İşbirliği" projesiyle pandemide yoksullukla mücadele etmeyi, özellikle eğitimden uzak kalan çocukları tekrar eğitime yönlendirmeyi amaçlamışlardır (Yuva Derneği, 2021).

SONUÇ

Türkiye'de Covid-19 salgını sürecinde yalnızca sağlık alanındaki sorunlarla değil; sosyal alandaki birçok sorunla da mücadele edilmiş, bu sorunların aşılması noktasında politikalar yürütülmüş ve belli stratejiler izlenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, özellikle gelişmekte olan bir ülke olarak eğitim yoksulluğunun aşılması, pandeminin eğitimin geleceğine ket vurmaması adına çeşitli stratejiler izlemiştir. Bu stratejiler; uzaktan eğitim ve eğitimin dijitalleşmesi, engellilerin eğitime yönelik çalışmalar yapılması, yerel yönetimlerin çalışmaları, kırsal bölgelere yönelik kalkındırma çalışmaları ve sivil toplum kuruluşları aracılığıyla yapılan çalışmalardır. Eğitim yoksulluğu bugünü ve en önemlisi geleceği etkileyen önemli bir sorundur. Çocuk ve gençlerin salgın dönemindeki şartlar sebebiyle yaşayacakları bu yoksulluğu engellemek adına devlet, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları aracılığıyla çeşitli adımlar atmış, tüm öğrencilerin sürece adapte olmasını sağlayıcı çalışmalarda bulunmuştur. Bu çalışmaların "etkinliği" ve "performansı" tartışmaya açıktır. Yalnızca bu çalışmada devletin, sosyal yönüne yönelik vazifelerini yerine getirdiği, eğitim yoksulluğunu engelleyici çalışmalarda bulunduğu ve bulunmakta olduğu söylenmelidir.

KAYNAKÇA

- AÇEV (2021a). “Pandemi” anahtar kelime sorgusu. <https://www.acev.org/?s=pandemi&lang=tr> (Erişim Tarihi: 28.10.2021)
- AÇEV (2021b). “GAP İdaresi Başkanlığı ve UNICEF’le Pandemi Sürecinde Ailelere Destek”. <https://www.acev.org/gap-idaresi-baskanligi-ve-unicefle-pandemi-surecinde-ailelere-destek/> (Erişim Tarihi: 28.10.2021)
- AÇEV (2021c). “Zoom İşbirliğinde Dijital Eğitim Programı. <https://www.acev.org/zoom-isbirliginde-dijital-egitim-programi/> (Erişim Tarihi: 28.10.2021)
- Afacan, O. ve Avcı, N (2020). “Koronavirüs (Covid-19) Örneği Üzerinden Salgın Hastalıklara Sosyolojik Bir Bakış”. **Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)**. 7(5), ss.1-14
- Aktaş, Ö. , Büyüktaş, B. , Gülle, M. ve Yıldız, M (2020). “Covid-19 virüsünden kaynaklanan izolasyon günlerinde spor bilimleri öğrencilerinin uzaktan eğitime karşı tutumları”. **Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi**, 1(1), ss.1-9.
- Alpaydın, Y (2008). “Türkiye’de Yoksulluk ve Eğitim İlişkileri”. **İLEM**, 3(3), ss.49-64
- Atmaca, Z (2019). Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadelede Eğitim Politikaları. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Balcı, M (2020).”Covid-19 Özelinde Salgınların Eğitime Etkileri”, **Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi: Kuram ve Uygulama**. 3(3), ss.75-85
- Baysal, E. A. ve Ocak, G (2020). “Covid-19 Salgını Sonrasında Okul Kavramındaki Paradigma Değişimine ve Okulların Yeniden Açılmasına İlişkin Öğretmen Görüşleri”. **Türk Eğitim Bilimleri Dergisi**, 18(2), ss.676-705
- Cumhuriyet Gazetesi (2021). OECD raporu: Türkiye, adalet ve eğitime güvenin en hızlı azaldığı ülke. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/oecd-raporu-turkiye-adalet-ve-egitime-guvenin-en-hizli-azaldigi-ulke-1855112> (Erişim Tarihi: 31.10.2021)
- ÇEKÜL (2021a). “ÇEKÜL Akademi” anahtar kelime sorgusu. <https://www.cekulvakfi.org.tr/haber/cekul-akademi-egitimleri-yeniden-basladi> (Erişim Tarihi: 30.10.2021)
- ÇEKÜL (2021b). “ÇEKÜL Çarşamba Kent Toplantıları” anahtar kelime sorgusu <https://www.cekulvakfi.org.tr/haber/cekul-carsamba-kent-toplantilari-devam-ediyor> (Erişim Tarihi: 30.10.2021)
- Derin Yoksulluk Ağı (2020). **Pandemi Döneminde Derin Yoksulluk ve Haklara Erişim Araştırması**. İstanbul: Derin Yoksulluk Ağı & Açık Alan Derneği.
- DİSK-Genel İş (2021). **Covid-19 Döneminde Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk Raporu**. Ankara: Disk Genel- İş Araştırma Raporu.
- Eken, Ö. , Tosun, N. ve Tuzcu Eken, D (2020). “Covid-19 Salgını İle Acil ve Zorunlu Uzaktan Eğitime Geçiş: Genel Bir Değerlendirme”. **Milli Eğitim Dergisi**. 49(1), ss.113-128
- EuoNews (2021). OECD raporu: Sosyo-ekonomik durumun öğrenci başarısını en fazla etkilediği ülke Türkiye. <https://tr.euronews.com/2021/09/17/oecd-raporu-sosyo-ekonomik-durumun-ogrenci-basar-s-n-en-fazla-etkiledigi-ulke-turkiye> (Erişim Tarihi: 31.10.2021)

- Etiler, N (2020). “Yerel Yönetimler ve Salgınlarla Mücadele”. Türk Tabipler Birliği Raporu. https://www.tb.org.tr/kutuphane/covid19-rapor_6/covid19-rapor_6_Part11.pdf (Erişim Tarihi: 01.11.2021)
- İBB (2021). Eğitim Alanında Çalışmalarımız. <https://ibb.istanbul> (Erişim Tarihi: 01.11.2021)
- Karakaş, M (2020). “Covid-19 Salgınının Çok Boyutlu Sosyolojisi ve Yeni Normal Meselesi”. **İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi**, 40(1), ss.541-573
- Karayılmazlar, E (2006). “Küreselleşme Sürecinde Yoksulluk ve Eğitim”. **H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 24(2), ss.205-225
- Koruncuk (2021). “Pandemi” anahtar kelime sorgusu. <https://koruncuk.org/> (Erişim Tarihi: 30.10.2021).
- Köy Okulları Değişim Ağı (2020). **Köy Halkının Gözünden Pandemiye Köylerin ve Köy Okullarının Durumu-Rapor**. İstanbul: Köy Okulları Değişim Ağı Platformu.
- Kuş, Z. , Mert, H. ve Boyraz, F (2021). “Covid-19 Salgını Süresince Eğitimde Fırsat Eşit(siz)liği: Kırsal Kesimdeki Öğretmen ve Ebeveyn Görüşleri”. **Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama**, 11 (2), ss.470- 493.
- Meytioğulları, E.T (2019). Türkiye’de Yoksullukla Mücadele Programlarının Etkinliği. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Our World In Data (2021). Coronavirus Pandemic (COVID-19) – the data. <https://ourworldindata.org/coronavirus-data> (Erişim Tarihi: 28.10.2021)
- Oxaal, Z (1997). **Education And Poverty: A Gender Analysis**, University of Sussex: Bridge Development, Gender Institute of Development Studies.
- TÜİK (2020). **Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması-2020**, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Income-and-Living-Conditions-Survey-2020-37404> (Erişim Tarihi: 28.10.2021)
- TEGV (2021a). “Yeni dünya kampanyası” anahtar kelime sorgusu. <https://tegv.org/> (Erişim Tarihi: 28.10.2021)
- TEGV (2021b). “Y.O.D.A. (Youth Online Design Academy)” anahtar kelime sorgusu. <https://tegv.org/> (Erişim Tarihi: 28.10.2021)
- TEGV (2021c). “Düşler atölyesi” anahtar kelime sorgusu. <https://tegv.org/> (Erişim Tarihi: 28.10.2021)
- Türkiye Engelliler Konfederasyonu (2021). Pandemi ve Engelliler. <https://www.engellilerkonfederasyonu.org.tr/pandemi-ve-engelliler/> (Erişim Tarihi: 01.11.2021)
- Üstün, Ç ve Özçiftçi, S (2020). “COVID-19 Pandemisinin Sosyal Yaşam ve Etik Düzlem Üzerine Etkileri: Bir Değerlendirme Çalışması”. **Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi**. 25(1), ss.142-153
- Dünya Sağlık Örgütü. (2020). What are the prevention and control measures to be prepared and put in place in school?. <https://www.who.int/news-room/q-a-detail/q-a-schools-andcovid-19> (Erişim Tarihi: 05.11.2021)
- Yılmaz, C (2009). “Türkiye’de Kırdan Kente Göç Sürecinde Etkili Olan Faktörlerden Biri; Evlilik Yoluyla Göç”. **Doğu Coğrafya Dergisi**, 21(1), ss.221-232

Yurdakul, B (2005). **Uzaktan Eğitim – Eğitimde Yeni Yönelimler**. Ankara: Pegema Yayıncılık.

Yuva Derneği (2021). “Pandemi” anahtar kelime sorgusu. <https://www.yuva.org.tr/> (Erişim Tarihi: 28.10.2021)

INTERNATIONAL JOURNAL OF ECONOMIC AND ADMINISTRATIVE ACADEMIC RESEARCH

Available online, ISSN: 2757-959X

www.ijerdersi.com

Economic and Administrative Academic Research

A BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF THE DEPARTMENT OF NURSING DOCTORAL THESIS

Mustafa FİLİZ^{*a}, Muhammed ARDIÇ^b

Artvin Çoruh University, Department of Health Management

**Corresponding Author*

ARTICLE INFO	ABSTRACT
<p>Research Article</p> <p>Received : 09/02/2021 Accepted : 23/03/2022</p> <p>Keywords: Nursing, Ph.D., Health, Thesis.</p>	<p>The aim of this study is to determine the general tendency according to various features by making bibliometric analysis of doctoral theses made in the last three years from the field of nursing. The population of the study consists of recent doctoral theses in the field of nursing, and the sample consists of doctoral theses made between 2018-2020. By using bibliometric analysis in the evaluation of the data, the type of thesis, university, year, advisor, institute, department, main subject, research design and sample group were evaluated as the main variables. In order to collect the data of the research, a search was carried out with the keyword "Nursing" between 05.04.2021 and 09.04.2021 from the Turkish Higher Education Institution National Thesis Center database over the Artvin Çoruh University access network. According to the findings, a total of 537 doctoral dissertations were made between 2018 and 2020, more than half of the theses were conducted by professors, the majority of them were carried out in the health sciences institute, almost half of them were carried out in the department of nursing, more than half of them were carried out using quantitative methods, almost all of them were written in Turkish, and the sample group It was observed that more patients were selected. It is thought that the study contributes to health professionals, students, academia and literature. It is thought that it would be beneficial to include the master's theses of such studies to be carried out or to make a bibliometric analysis of the theses made in the last twenty years.</p>

Uluslararası İktisadi ve İdari Akademik Araştırmalar Dergisi, 2(3), 2022, 57-63

HEMŞİRELİK BÖLÜMÜ DOKTORA TEZLERİNE YÖNELİK BİBLİYOMETRİK BİR ANALİZ

MAKALE BİLGİSİ	ÖZ
<p><i>Araştırma Makalesi</i></p> <p>Geliş :09/02/2021 Kabul : 23/03/2022</p> <p>Anahtar Kelimeler: Hemşirelik, Doktora, Sağlık, Tez.</p>	<p>Bu çalışmada amaç son üç yılda hemşirelik alanından yapılan doktora tezlerinin bibliyometrik analizini yaparak çeşitli özelliklere göre genel eğiliminin belirlenmesidir. Çalışmanın evrenini hemşirelik alanında son dönemlerde yapılan doktora tezleri, örneklemini ise 2018-2020 yılları arasında yapılan doktora tezleri oluşturmaktadır. Verilerin değerlendirilmesinde bibliyometrik analizden faydalanılarak tez türü, tezin yapıldığı üniversite, yıl, danışman, enstitü, ana bilim dalı, ana konu, araştırma tasarımı ve örneklem grubu temel değişkenler olarak değerlendirilmiştir. Araştırmanın verilerinin toplanması için Artvin Çoruh Üniversitesi erişim ağı üzerinden Türkiye Yüksek Öğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi veri tabanından 05.04.2021-09.04.2021 tarihleri arasında "Hemşirelik" anahtar kelimesiyle tarama gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgulara göre 2018-2020 yılları arasında toplam 537 doktora tezinin yapıldığı, tezlerin yarısından fazlasının profesörlerce yürütüldüğü, büyük çoğunluğunun sağlık bilimleri enstitüsünde yürütüldüğü, yarısına yakınının hemşirelik ana bilim dalında gerçekleştirildiği, yarısından fazlasının nicel yöntem kullanarak gerçekleştirildiği, neredeyse tamamının Türkçe yazıldığı ve örneklem grubunun daha çok hastalardan seçildiği görülmüştür. Çalışmanın sağlık çalışanlarına, öğrencilere, akademiye ve literatüre katkı sağladığı düşünülmektedir. Bu tür yapılacak çalışmaların yüksek lisans tezlerinin dahil edilmesi veya son yirmi yılı kapsayacak şekilde yapılan tezlerin bibliyometrik analizinin yapılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.</p>

^a mustafafiliz1109@gmail.com <https://orcid.org/0000-0002-7445-5361>

^a ardic@artvin.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-2439-7247>

1.GİRİŞ

Hemşirelik, hekimler ve diğer sağlık personeli ile sağlık hizmetleri sunumunda oldukça önemli bir yere sahiptir. Dolayısıyla hemşire sayısının toplumun ihtiyaçlarına cevap verecek düzeyde bulunmaması ve niteliğinin azlığı, sağlık hizmetlerinin kalitesini ve sunumunu olumsuz etkileyecektir. Artan nüfus ile birlikte sağlık hizmetlerine olan talebin artması, mevcut ve kronik hastalıklar ile yeni hastalıkların ortaya çıkması, geriatri sağlık hizmetlerine yönelik ihtiyaçların artması, sağlık profesyonelleri arasında kilit bir öneme sahip hemşirelik mesleğinin, niteliğinin ve niceliğinin geliştirilmesi açısından önem taşımaktadır (Sağlık Bakanlığı, 2014).

Dünyada ve Türkiye’de hemşirelik alanı ile ilgili hızlı değişim ve gelişimler yaşanmaktadır. Benzer paralellikte eğitim sistemi ve ders müfredatı da değişmektedir. Hemşirelik alanında teknolojinin ve bilgi birikiminin artması ile beraber lisansüstü çalışmalarında eğilimi buna göre değişmekte ve çok yönlü olabilmektedir. Doktora eğitimi ve doktoranın çıktısı olarak görülen tez çalışmaları hemşirelik alanında yaşanan gelişim ve değişimin izlenmesi ve değerlendirilmesi açısından büyük önem arz etmektedir.

Geçmişten bugüne hemşirelik alanında yazılan doktora tezlerinin ayrıntılı bir biçimde incelenmesinin alanı tanımaya, alanın gelişimine ve gelecekte yapılacak araştırmalara destek olacağı düşünülmektedir. Hemşirelik alanında yapılan araştırmaların, özellikle doktora tez çalışmalarının günün ihtiyaçlarına cevap verebilmesi, bilgiyi üretilip yayması, bilimsel alanı zenginleştirilmesi, araştırma geliştirme etkinliklerine katkıda bulunması ve yaratıcı fikirlerin geliştirilmesine olanak sağlayarak yeniliğin ortaya çıkarılmasına destek olması beklenmektedir.

Hemşirelik alanında son yıllarda yapılan çalışmaların bir bütün olarak görülmesi önem arz etmektedir. Bu çalışmada, Türkiye’de son üç yılda hemşirelik alanından yapılan doktora tezlerinin bibliyometrik analizini yaparak çeşitli özelliklere göre genel eğiliminin belirlenmesi ve yapılan çalışmaların bir bütün olarak ortaya konulması amaçlanmıştır. Çeşitli özelliklere göre tezlerin incelenmesi ve hemşirelik alanında eğilimin belirlenmesi adına literatüre önemli katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada hemşirelik alanında lisansüstü eğitiminin büyük parçası olan doktora tezlerinin son dönemlerdeki genel eğilimlerini ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu amaca uygun olarak bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmıştır. Bibliyometrik analiz yöntemi, bilimsel araştırmaların nitel, nicel ve karma olarak değerlendirilmesi için fırsat sunmaktadır. Ayrıca bibliyometrik analiz yöntemi, akademik iletişimi tanımlama, açıklama, değerlendirme ve tahmin etme işlevi görmektedir (Borgman ve Furner, 2002).

Bibliyometrik analiz, yayınların yazar sayısı, yayınlanma yılı, konusu gibi belirli nicelsel özelliklerin değerlendirilmesidir (Ulu ve Akdağ, 2015). Bu açıdan bibliyometrik yöntemler, belirlenen konunun birçok yönden değerlendirilmesi yapılarak genel profilinin ortaya konulmasına yarayan önemli bir araç olmaktadır.

Bu çalışmanın evrenini hemşirelik alanında son dönemlerde yapılan ulusal doktor tezleri oluşturmaktadır. Çalışmanın örneklemini ise son üç yılda (2018-2020) yapılan ulusal doktora tezleri oluşturmaktadır.

Araştırmada kullanılan değişkenler ise tezin türü, tezin yapıldığı üniversite, tezin yapıldığı yıl, tez danışmanının ünvanı, tezin yapıldığı enstitü, tezin yapıldığı anabilim dalı, ana konu, araştırma tasarımı yöntemi ve örneklem grubu olarak belirlenmiştir. Veriler bibliyometrik yöntemle analiz edilmiştir. Veriler analiz edilirken Microsoft Word 2015, Microsoft Excel 2015 ve SPSS 25 paket programlarından yararlanılmıştır.

Araştırmanın verilerinin toplanması için Artvin Çoruh Üniversitesi erişim ağı üzerinden Türkiye Yüksek Öğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi veri tabanından 05.04.2021-09.04.2021 tarihleri arasında ‘‘Hemşirelik’’ anahtar kelimesiyle tarama gerçekleştirilmiştir. Dahil edilme kriterlerini taşıyan toplamda 537 adet doktora tezinin olduğu görülmüştür. Araştırmada 2018-2020 yılları arasında yapılan doktora tezleri dikkate alınmıştır. Bu yüzden 2017 yılı ve öncesi yapılan lisansüstü tezler, araştırmaya dahil edilmemiştir. Ayrıca hemşirelik alanında yapıp ama hemşirelik anabilim veya alt bilim dallarından birinde yapılmayan doktora tezleri değerlendirme dışında kalmıştır. Son olarak da erişime izin verilmeyen tezlerin bilgileri alınamadığı için çalışmaya dahil edilmemiştir. Diğer yandan çalışma kapsamına alınan yıllar arasında yürütülen tezlerin YÖK tez sisteminde görüldüğü varsayılmıştır.

3. BULGULAR

Yapılan taramalar neticesinde YÖK tez sisteminde, 2018-2020 yılları arasında hemşirelik alanında 537 doktora tezinin yürütüldüğü görülmüştür. Belirlenen değişkenlere göre tezler ile ilgili olarak elde edilen bilgiler tablolara aktarılarak yorumlanmıştır.

Tablo 1’de tezlerin yürütüldüğü üniversiteye göre dağılımı gösterilmiş olup bu dağılımında 73 doktora tezi ile en büyük paya sahip olan üniversitenin İstanbul Cerrahpaşa Üniversitesi olduğu görülmektedir. Bunu 58 tezle Ege Üniversitesi izlemektedir. Tablo 1’de görüldüğü gibi birçok üniversite de hemşirelik alanında tezlerin yürütüldüğü görülmüştür.

Tablo 1: Tezlerin Yürütüldüğü Üniversiteye Göre Dağılımı

Üniversite	Frekans	Yüzdeler	Üniversite	Frekans	Yüzdeler
İstanbul Cerrahpaşa	73	%13,59	Ankara Yıldırım Bayezit	13	%2,42
Ege	58	%10,80	Sakarya	11	%2,05
Hacettepe	39	%7,26	Celal Bayar	9	%1,67
Gazi	39	%7,26	Ankara	9	%1,67
Atatürk	39	%7,26	Sağlık Bilimleri	8	%1,49
Erciyes	38	%7,08	Selçuk	8	%1,49
İnönü	34	%6,33	Koç	7	%1,31
İstanbul	23	%4,85	Ondokuz Mayıs	6	%1,12
Akdeniz	21	%3,91	Trakya	5	%0,93
Marmara	19	%3,54	Pamukkale	4	%0,74
Dokuz Eylül	18	%3,35	Üsküdar	3	%0,56
Karadeniz Teknik	14	%2,62	Gazi Antep	3	%0,56
Yıldırım Beyazıt	14	%2,60	Hasan Kalyoncu	3	%0,56
Osman gazi	13	%2,42	Diğer	6	%1,12

Diğer: Necmettin Erbakan. Başkent. Cumhuriyet. Bahçeşehir. Haliç. ve Sıtkı Koçman.

Tablo 2’de doktora tezlerinde danışmanlık yapan öğretim elemanlarının unvana göre dağılımı verilmiştir. Bu dağılım incelendiğinde en fazla Profesör unvanına sahip öğretim elemanlarının toplam tezlerin yarısından fazlasına (%59,8) danışmanlık yaptıkları görülmüştür.

Tablo 2: Tez Danışmanlarının Unvana Göre Dağılımı

Tez türü	Dr.Öğr Üyesi.		Doç.Dr.		Prof.Dr.		Toplam	
	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde
Doktora	59	%11	157	%29,2	321	%59,8	537	%100

Tablo 3’de doktora tezlerinin, yürütüldüğü enstitülere göre dağılımı yer almaktadır. Dağılım incelendiğinde tezlerin büyük çoğunluğunun Sağlık Bilimleri Enstitüsünde yürütüldüğü görülmektedir.

Tablo 3: Tezlerin Enstitülere Göre Dağılımı

		Enstitüler						Toplam	
		Sağlık Bilimleri		Lisansüstü Eğitim		Sosyal Bilimler			
		Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde
Tez Türü	Doktora	457	%85,10	75	%13,97	5	%0,93	537	%100

Tablo 4’te tezlerin Ana Bilim Dallarına (ABD) göre dağılımı yer almaktadır. Doktora tezlerinin yarıya yakınının (%45,25) Hemşirelik ABD’de yapıldığı görülmektedir. Bunu sırasıyla Psikiyatri ABD (%7,83) ve Hemşirelik Esasları ABD’nin(%7,27) izlediği görülmektedir.

Tablo 4: Ana Bilim Dallarına Göre Tezlerin Dağılımı

Tez Türü	Ana Bilim Dalları	Frekans	Yüzde
Doktora	Hemşirelik ABD	243	%45,25
	Psikiyatri Hemşireliği ABD	42	%7,83
	Hemşirelik Esasları ABD	39	%7,27
	İç Hastalıkları Hemşireliği ABD	38	%7,09
	Doğum ve Kadın Hastalıkları Hemşireliği ABD	38	%7,09
	Cerrahi Hastalıkları Hemşireliği ABD	35	%6,53
	Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği ABD	34	%6,33
	Halk Sağlığı Hemşireliği ABD	30	%5,59
	Hemşirelikte Yönetim ABD	24	%4,43
	Acil Hemşireliği ABD	8	%1,48
	Hemşirelik Eğitimi ABD	6	%1,11
TOPLAM		537	%100

Tablo 5’te hemşirelik alanında doktora düzeyinde yapılan tezlerin yıllara göre dağılımı verilmiştir. Buna göre tezlerin en fazla 2019 (%39,48) yılında gerçekleştirildiği görülmektedir.

Tablo 5: Yıllara Göre Tezlerin Dağılımı

Tez Türü	2018		2019		2020		Toplam	
	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde
Doktora	164	%30,54	212	%39,48	161	%29,98	537	%100

Tablo 6’da doktora tezlerinin ana konularına göre dağılımı gösterilmektedir. Bu dağılım içerisinde genel olarak en büyük paya sahip olan konu kadın hastalıkları ve doğumdur (%14,71). Bunu sırasıyla psikiyatri ve genel cerrahi izlemektedir.

Tablo 6: Tezlerin Ana Konularına Göre Dağılımı

Ana Konu	Frekans	Yüzde	Ana Konu	Frekans	Yüzde
Kadın ve Doğum	79	%14,71	Yaşam Kalitesi	10	%1,86
Psikiyatri	66	%12,29	Kardiyoloji	7	%1,30
Genel Cerrahi	60	%11,17	Beslenme ve Diyetetik	5	%0,93
Halk Sağlığı	54	%10,06	Sağlık Yönetimi	4	%0,75
Çocuk Sağlığı	54	%10,06	Ortopedi	3	%0,56
Sağlık Eğitimi	47	%8,75	İşletme	3	%0,56
İç hastalıklar	41	%7,63	Nöroloji	3	%0,56
Hemşirelik Esasları	35	%6,52	Acil Hemşireliği	3	%0,56
Hastane Yönetimi	22	%4,10	Endokrinoloji ve Metabolizma	2	%0,36
Onkoloji	21	%3,91	Diğerleri	4	%0,75
Geriyatri	14	%2,61			
Toplam				537	%100

Diğerleri: Nefroloji, Mikrobiyoloji, Nöroşirürji ve Üroloji.

Tablo 7’de 2018 -2020 yılları arasında yürütülen doktora tezlerinde, kullanılan yöntemlerin dağılımları verilmiş olup bu dağılımda yarısından fazla çalışmada kullanılan yöntemin nicel yöntem (%56,80) olduğu görülmektedir. En az kullanılan yöntem türü ise nitel yöntem (514,90) olmuştur.

Tablo 7. Araştırma Tasarımına Göre Tezlerin Dağılımı

Tezin Türü	Nicel		Nitel		Karma		Toplam	
	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde
Doktora	305	%56,80	80	%14,90	152	%28,30	537	%100

Tablo 8’de 2018-2020 yılları arasında yazılan doktora tezlerinin yazım diline göre dağılımı verilmiştir. Bu dağılıma göre tezlerin neredeyse tamamı Türkçe (%99,44) yazıldığı görülmektedir.

Tablo 8: Tezlerin Dil Özelliklerine Göre Dağılımı

Tezlerin Dili	Özellikler	Sayı	Yüzde (%)
		Türkçe	534
	İngilizce	3	%0,56
Toplam		537	%100

Tablo 9’da tezlerin örneklem gruplarına göre dağılımı verilmiştir. Buna göre tezlerin yarısına yakını (%45,07) hastaların örneklem olarak seçildiği çalışmalardan oluşturulmuştur. Öğrencilerin ve hemşirelerin sırasıyla en çok tercih edilen örneklem grupları oldukları görülmüştür.

Tablo 9: Tezlerin Örneklem Gruplarına Göre Dağılımı

Örneklem Grupları	Frekans	Yüzde	Örneklem Grupları	Frekans	Yüzde
Hastalar	242	%45,07	Bebekler	12	%2,23
Öğrenciler	60	%11,17	Adölesanlar	11	%2,05
Hemşireler	54	%10,06	Sağlık Çalışmanı	9	%1,68
Kadınlar	30	%5,60	Bakım Vericiler	6	%1,12
Gebeler	26	%4,84	Hasta Yakınları	4	%0,74
Anneler	20	%3,72	Hayvanlar	4	%0,74
Yaşlılar	19	%3,54	Engelli Kadınlar	2	%0,37
Çocuklar	16	%2,98	Öğretim Elemanları	2	%0,37
Ebeveynler	13	%2,42	Diğer	7	%1,30
Toplam				537	%100

4. SONUÇ

Hemşirelik alanında doktora tezlerinin genel eğiliminin belirlenmesi hemşirelik biliminin mevcut durumu ve geleceğinin bilinmesi adına önem arz etmektedir. Doktora tezleri, bilimsel açıdan ve mevcut eğilimin belirlenmesi açısından önemli bir faktör olmaktadır. Doktora tezlerinin artması, bilimsel hazinenin zenginleşmesi, hemşirelik alanında önceliklerin belirlenmesi ve alandan uzman akademisyenlerin yetişmesi açısından önem arz etmektedir. Bu açıdan çalışmada hemşirelik alanında son yıllarda yapılan doktora tezlerinin genel eğiliminin belirlenmesi ve mevcut eğiliminin görülmesi açısından doktora tezlerinin son üç yılda genel eğilimi belirlenmeye çalışılmıştır.

Elde edilen sonuçlara göre 2018-2020 süreci içerisinde hemşirelik alanında 537 doktora tezinin yürütüldüğü görülmüştür. İstanbul Cerrahpaşa Üniversitesi hemşirelik alanında 73 teze en fazla doktora tezine sahip üniversite olduğu görülmüştür. Bu durum üzerinde, üniversitenin köklü olması, akademik kadrosunun fazla olması, üniversite imkanlarının iyi olması, üniversitenin bulunduğu ilin merkezi ve nüfus yoğunluğunun yüksek olduğu bölgede bulunması gibi nedenlerin etkili olduğu düşünülmektedir.

Tezleri yürüten öğretim elemanlarının unvana göre dağılımına bakıldığında zaman %59,8'nin Profesör unvanı sahip akademisyenlerce yürütüldüğü görülmektedir. Doktora tezlerinin yürütülmesi hem tecrübe hem de ciddi bir uzmanlık gerektirdiği için danışmanlık hizmetlerinin yarısından fazlasının profesörlerce yürütülmesinin beklenen bir durum olduğu düşünülmektedir.

Tezlerin %85,10'nun Sağlık Bilimleri Enstitüsünde yürütüldüğü görülmüştür. Tezlerin büyük çoğunluğunun Sağlık Bilimleri Enstitüsünde yürütülmesinde hemşirelik bölümünün genelde sağlık bilimleri fakültesinde yürütülmesi ve akademik kadro güçlü olmasından dolayı kaynaklandığı düşünülmektedir.

Yıllara göre tezlerin dağılımına bakıldığında tüm tezler içinde 2018'de %30,54, 2019'da %39,48 ve 2020'de %29,98'de gibi birbirine yakın oranlar olduğu görülmekle beraber 2019 yılının nispeten daha fazla olduğu görülmektedir. Bu çalışmanın verileri 2021 Nisan ayında toplanmıştır. Bu durum göz önünde bulundurulduğu zaman 2020 yılında yapılan tezlerin tamamının sisteme yüklenmediği düşünülmektedir. Ayrıca hemşirelik, sağlık alanı olduğundan COVID-19 pandemisinden dolayı hastanelere girişler yasaklandı, çalışmaların yürütülmesine izin verilmedi, hasta yatışları kısıtlandı. Bu nedenlerden dolayı da 2020'de tez sayıları azalmış olduğu düşünülmektedir.

Yapılan tezlerin ana konularına göre kadın ve doğum hastalıklarının (%14,71) diğer konulara nispeten daha fazla öne çıktığı görülmektedir. Kadın ve doğum hastalıklarının geniş bir alan olması ve kadın-doğum konusunun sadece kadın doğum hemşireliği ABD konusu olmadığı, hemşirelik ABD ve halk sağlığı hemşireliği ABD'nin de ortak konusu olduğundan daha fazla çalışılmış olabileceği düşünülmektedir.

Tezlerin yarısından fazlasından nicel yöntem (%56,80) tercih edilmiştir. Nicel yöntemlerin testler, anketler, ölçekler vb. sayısal olarak değerlendirilmesi daha kolay ve daha yüksek güvenilirlikte verilerin elde edilmesine olanak sağladığı için tercih edildiği düşünülmektedir.

Tezlerin yazım dili olarak neredeyse tamamının Türkçe (%99,44) olduğu görülmüştür. Tezlerin ulusal düzeyde önem arz etmesi ve hemşirelik doktora eğitiminin genellikle Türkçe verilmesinden dolayı yazım dilinin ağırlıklı Türkçe olmasını doğurduğu düşünülmektedir.

Tezlerde örneklem grubu olarak hastaların (%45,07) diğer gruplara nispeten daha fazla tercih edildiği görülmüştür. Hastalara erişimin kolay olması ve genelde çalışmaların nicel

yöntemle gerçekleşmesinden dolayı hastalara yönelik çalışmaların daha fazla olduğu düşünülmektedir.

Bu çalışmanın son dönemlerde hemşirelik alanında yapılan doktora tezlerinin genel eğiliminin belirlenmesi ile sağlık çalışanlara, öğrencilere, akademiye ve literatüre katkı sağladığı düşünülmektedir. Bu tür yapılacak çalışmaların yüksek lisan tezlerinin dahil edilmesi ve son yirmi yılı kapsayacak şekilde yapılması ya da geçmişten günümüze kadar hemşirelik alanında yapılan tezlerin bibliyometrik analizinin yapılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Borgman C. L. Furner J. (2002) Scholarly Communication and Bibliometrics. *Annual Review of Information Science and Technology* 36(1): 2-72.

Filiz, M. ve Arslan R. (2021). Türkiye’de Akılcı İlaç İle İlgili 2000-2020 Arası Yapılan Lisansüstü Tezlerin İçerik Olarak İncelenmesi, 1. International Marmara Scientific Research and Innovation Congress, 21-22 Ağustos, İstanbul, 43-51.

Sağlık Bakanlığı. SHGM, Sağlık Bakanlığı. Sağlıkta İnsan Kaynakları 2023 Vizyonu, Sağlık Bakanlığı, HMM [Internet]. 2014 [Erişim Tarihi: 7 Mayıs 2021]. Erişim adresi: <https://shgmsigpdb.saglik.gov.tr/Eklenti/39431/0/saglikta-insan-kaynaklari-2023-vizyonupdf.pdf>.

Ulu, S. Akdağ, M. (2015). Yayımlanan Hakem Denetimli Makalelerin Bibliyometrik Profili: Selçuk İletişim Dergisi Örneği . *Selçuk İletişim*, 9 (1);n5-21.

INTERNATIONAL JOURNAL OF ECONOMIC AND ADMINISTRATIVE ACADEMIC RESEARCH

Available online, ISSN: 2757-959X

www.ijerdersisi.com

Economic and Administrative Academic Research

INVESTIGATION OF TRAIN MACHINISTS' FAMILY-WORK CONFLICTS IN TERMS OF DEMOGRAPHIC VARIABLES¹

Sait BARDAKÇI^{*a}, Raşit AĞZITEMİZ^b

Sivas Cumhuriyet University, Department of Business Administration

^{*}Corresponding Author

ARTICLE INFO

Research Article

Received : 27/02/2022

Accepted : 28/03/2022

Keywords:

Railway Train Company,
Machinist, Work-Family
Conflict, Family-Work
Conflict

¹ Bu çalışma Doç. Dr. Sait Bardakçı'nın danışmanlığında tamamlanmış olan "Demiryolu Tren İşletmelerinde Görev Yapan Makinistlerin İş Yükü Algılarının ve Aile-İş Çatışmalarının İncelenmesi" başlıklı yüksek lisans tezinden uyarlanmıştır.

ABSTRACT

In this research, it is aimed to examine the family-work conflicts of the machinists working in the Railway Train Enterprises according to the demographic variables. The sample group of the research consists of 449 train machinists working in the Railway Train Enterprises and voluntarily participating in the research. The data collection tool used in the research consists of two parts. The first part consists of the personal information form created by the researcher. In the second part, "Work-Family Conflict Scale" and "Family-Work Conflict Scale", which were adapted by Keleş Ay (2010), inspired by the scale adapted to Turkish by Aycan and Eskin (2005), were used. Work-Family Conflict Scale is a 5-point Likert type scale consisting of 7 items collected under one dimension and Family-Work Conflict Scale consisting of 5 items collected under one dimension. Exploratory factor analysis, confirmatory factor analysis, Kolmogorov-Smirnov normality test, independent samples t-test and one-way analysis of variance (ANOVA) were used in the analysis of the data. According to the findings obtained as a result of the research, it was determined that the work-family conflicts of the machinists working in the worker status were significantly higher than the machinists working in the civil servant status. At the same time, it has been determined that the family-work conflict levels of the machinists whose spouses are working are higher than the machinists whose spouses are not working. There was no difference in the family-work conflict levels of the machinists who have children compared to the machinists who do not have children. According to another finding, the work-family conflict levels of the machinists with a higher education level and a bachelor's degree were found to be significantly higher than the machinists who graduated from high school. It was concluded that the family-work conflict and work-family conflict levels of the machinists did not show a significant difference according to their marital status and working time in the profession.

Uluslararası İktisadi ve İdari Akademik Araştırmalar Dergisi, 2(3), 2022, 64-76

TREN MAKİNİSTLERİNİN AİLE-İŞ ÇATIŞMALARININ DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLİKLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Geliş : 27/02/2022

Kabul 28/03/2022

Anahtar Kelimeler:

Demiryolu Tren İşletmesi,
Makinist, İş-Aile Çatışması,
Aile-İş Çatışması

ÖZ

Bu çalışmada Demiryolu Tren İşletmelerinde görev yapan makinistlerin aile-iş çatışmaları demografik değişkenlere göre analiz edilerek incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın örneklem grubunu Demiryolu Tren İşletmelerinde görev yapan ve araştırmaya gönüllü olarak katılım gösteren 449 tren makinisti oluşturmaktadır. Araştırmada kullanılan veri toplama aracı üç kısımdan oluşmaktadır. İlk kısım araştırmacı tarafından oluşturulan kişisel bilgi formundan oluşmaktadır. İkinci kısımda Aycan ve Eskin (2005) tarafından Türkçeye uyarlanan ölçekten esinlenerek Keleş Ay (2010) tarafından yeniden uyarlama çalışmaları yapılmış olan "İş-Aile Çatışması Ölçeği" ve "Aile-İş Çatışması Ölçeği" kullanılmıştır. İş-Aile Çatışması Ölçeği tek boyut altında toplanan 7 maddeden oluşan ve Aile-İş Çatışması Ölçeği tek boyut altında toplanan 5 maddeden oluşan 5'li Likert tipinde ölçeklerdir. Verilerin analizinde açılımlı faktör analizi, doğrulayıcı faktör analizi, Kolmogorov-Smirnov normallik testi, bağımsız örnekler t testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Araştırma sonucu elde edilen bulgulara göre işçi statüsünde çalışan makinistlerin iş-aile çatışmalarının memur statüsünde çalışan makinistlere göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Aynı zamanda eşi çalışan makinistlerin eşi çalışmayan makinistlere göre aile-iş çatışma düzeylerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Çocuk sahibi olan makinistlerin çocuk sahibi olmayan makinistlere göre aile-iş çatışma düzeylerinde bir farklılık görülmemiştir. Bir diğer bulguya göre, eğitim düzeyi daha yüksek olan ve lisans mezunu olan makinistlerin iş-aile çatışma düzeyleri ise lise mezunu olan makinistlere göre anlamlı derecede yüksek bulunmuştur. Makinistlerin, aile-iş çatışması ve iş-aile çatışması düzeylerinin medeni durumlarına ve meslekteki çalışma sürelerine göre ise anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır.

^a sbardakci@cumhuriyet.edu.tr ^b https://orcid.org/0000-0003-3720-5029 | ^a agzitemizrasit@gmail.com ^b https://orcid.org/0000-0001-5228-1922

1. GİRİŞ

İnsan varoluşu gereği bireysel ve ailesel ihtiyaçlarını karşılamak için iş hayatına adım atar. İş hayatı günlük yaşamın önemli bir kısmını kapsadığından dolayı çalışmaya yönelik duygular insan hayatında önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle bireylerin iş hayatı, kişinin yaşamına dair beklentilerini ve kararlarını da etkilemektedir. Günümüz dünyasında artan iş talebi nedeni ile bireyler, iş yaşamı ve aile yaşamı alanları ile ilgili görev ve sorumluluklarını yerine getirmekte zorlanmaktadır. Bireylerin iş yaşamındaki çalışma saatlerinin uzun ve düzensiz olması, aile yaşamına gerekli zamanı ayırmasına engel olabilmektedir. Bu nedenle iş yaşamı, aile yaşamını olumsuz yönde etkilemekte, aile-iş çatışmasının ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Bireyin iş rollerinin ortaya çıkardığı zaman yetersizliğinden dolayı aile rollerine yeteri zaman ayıramaması, aileden tepkiler almasına neden olmaktadır. Bu durum bireyin aile rollerine daha fazla zaman ayırarak iş rollerindeki etkinliğinin azalmasına neden olabilmektedir. İş yaşamından kaynaklanan bu çatışma çoğu zaman kısır bir döngüye yol açmaktadır.

Günümüzde, demiryolu taşımacılığı alanında hızlı gelişmelerin yaşanması sonucunda sadece yük taşımalarının değil yolcu taşıma kalitesinin de artırılması hedeflenmektedir. Demiryolu taşımacılığı işletmeleri, amaçlarına ulaşmak için gelişmiş teknik donanımların yanı sıra yoğun emek teknolojileri de kullanmaktadır. Demiryolu işletmelerinin etkili ve verimli hizmetler sunması teknik personellerin önemini de ciddi derecede artırmıştır.

Çalışanların iş koşullarının iyileştirilmesi ve sorunlarının giderilmesi, verilen taşımacılık hizmetinin kalitesinin artırılması açısından önem arz etmektedir. Bu nedenle tren makinistlerinin iş koşullarını değerlendirmeye yönelik çalışmaların yapılması önem kazanmaktadır. Bu bağlamda, tren makinistlerinin aile-iş çatışmalarının incelenmesinin sunulan hizmet kalitesi açısından oldukça önemli olduğu düşünülmektedir. Bu çalışmanın konusu belirlenirken bahsedilen aile-iş çatışmasının tren makinistlerin çeşitli özelliklerine göre farklılaşıp farklılaşmadığının ortaya konulması amaçlanmıştır, elde edilen bulgular doğrultusunda tren makinistlerinin aile-iş çatışmasının azaltılabilmesi için çeşitli öneriler sunulmuştur.

2. TEORİK ÇERÇEVE

Bu kısımda araştırmanın kuramsal çerçevesini oluşturan aile-iş çatışması kavramı üzerinde durulmuştur.

2.1. Aile-İş Çatışması Kavramı

Bireylerin yaşamlarında üstlendikleri rollerin başarısı aile ve iş ilişkilerini etkilemektedir. Üstlenilen bir rol, diğer rol veya rollerin gerekliliklerinin yerine getirilmesinde engel olabilmektedir. Bu gibi durumlarda ortaya rol çatışması ve karmaşası ya da belirsizliği gibi etmenler ortaya çıkmaktadır. Bireyler ortaya çıkan bu etmenler ile mücadelede oluşan yıpranma ile yaşam tatminleri azalmaktadır. Bu sebepten bireyler sahip oldukları rolleri yerine getirirken çok hassas olmalıdırlar ve dengeyi her zaman sağlamalıdırlar (Korkmazer, 2018:20).

Bireyin yaşamını devam ettirdiği sürece üstlendiği birçok rol vardır. Bu rollerin gerekliliklerini yerine getirirken yaşam boyu mücadele etmektedir. Birey bir işletmede çalışmaya başladığında ev veya sosyal rolünden başka bir de iş rolünü üstlenmekte ve hem iş hem de iş dışı rollerin gerekliliklerini sağlamakla sorumludur. Fakat birey birden fazla üstlendiği rollerin beraberinde getirdiği görev ve sorumlulukları nedeni ile roller arası uyumu her zaman sağlayamamaktadır. Bundan dolayı bireyler, iş ve iş dışı üstlendiği rollerin dengesini sağlayamadığından aile-iş çatışması yaşanmaktadır (Korkmazer, 2018:20).

Yapılan çalışmalara bakıldığında, aile-iş çatışmasına yönelik Greenhaus ve Beutel (1985) tarafından yapılan “aile ve işten kaynaklı rol isteklerinin bazen uyumlu olmaması” tanımının birçok araştırmacının temel aldığı görülmektedir.

2.2. Aile-İş Çatışması Kuramları

İş ve aile yaşamındaki ilişkileri inceleyen ve bu iki kavramın sürekli birbirleriyle etkileşim halinde olduğunu belirten birçok çalışmada, iş ve aile çatışması kuramları ile ilgili kavram anlaşmazlığı olduğu ve tam anlamıyla bir fikir birliğine varılamadığı görülmektedir (Baysal, 2016:23).

Bu çalışmada, birçok araştırmada yapıldığı gibi iş ve aile çatışması kavramları; ekolojik sistem kuramları, taşma kuramları, çatışma kuramları, katkı kuramları, telafi kuramları ve rol kuramları olmak üzere altı kuram üzerinden açıklanmaya çalışılacaktır.

Ekolojik Sistem Kuramı: Bireyin kişilik gelişiminin doğumundan ölümüne kadar sürdüğünü ve bunu tespit etmenin en iyi yolunun bireyin çevresindeki değişimin, kişilik değişim etkisinin araştırılmasını savunan kuramdır.

Taşma Kuramı: İş-aile çatışması kuramları arasında en çok öneme sahip olan kuramdır. Taşma kuramı; kişinin iş, aile ve özel yaşantılarının birinde meydana gelen olumlu ve olumsuz durumların, diğer yaşantısını etkilemesi olarak ifade edilmiştir.

Çatışma Kuramı: Kişinin uyumsuz rolleri ile ortaya çıkmaktadır. Örneğin kişi bir rolünde başarılı olması diğer rolünden fedakârlıklar yapmasını gerektiriyorsa çatışma kuramı oluşmaktadır.

Katkı Kuramı: Taşma kuramına benzer olarak Efeoğlu ve Özgen (2006) tarafından ortaya konulan bir kuramdır. Kişinin hem iş yaşamında ulaştığı doyum seviyesi hem de aile yaşamında ulaştığı doyum seviyesinin birbirini etkilemesi, iş ve aile yaşantısında üstlendiği rollerin zenginleşmesini sağlamaktadır.

Telafi Kuramı: kişinin bir rolünde yaşadığı olumsuz durumların diğer rolünde telafi edilmesini ifade etmektedir.

Rol Kuramı: Yapılan araştırmalarda aile-iş çatışmasının temelini oluşturan bu kuram, sabit bir zaman ve enerjiye sahip olan kişilerin çalışma hayatına girmesi ile rollerinin arttığını ve bu durumun da rol çatışmalarına neden olduğunu ileri sürmektedir (Özmete ve Eker, 2013:22).

2.3. Aile-İş Çatışmasının Türleri

Yapılan araştırmalarda çalışanlarda görülen aile-iş çatışmaları, çalışanların ailelerine ve işlerine ayırdıkları zaman, çalışanların toplum ilişkileri ve ruhsal problemler gibi etkenlerden ortaya çıkmaktadır. Yine yapılan çalışmalar incelendiğinde aile-iş çatışmasının türlerinin üç başlıkta incelendiği görülmüştür. Bunlar; zaman esaslı çatışma, gerginlik esaslı çatışma, davranış esaslı çatışmadır.

Zaman Esaslı Çatışma: Kişinin birden fazla üstlendiği rolden herhangi biri için fazla vakit ayırması ile diğer üstlendiği rollerin bu durumdan olumsuz yönde etkilenmesinden dolayı ortaya çıkan bir çatışma türüdür.

Gerginliğe Dayalı Çatışma: Bu çatışma, çalışan kişinin iş hayatı ile alakalı üstlendiği rolün sorumluluklarını yerine getirirken müspet olmayan duygular hissetmesi aile hayatı ile alakalı rolünü tam anlamıyla yerine getirmesine mâni olduğunda yaşanmaktadır (Deniz ve Özalp, 2014:4).

Davranış Esaslı Çatışma: Bireylerin üstlendiği rolleri yerine getirirken sergilediği davranışların diğer üstlendiği rolle uyuşmaması ve uyum dengesinin sağlanamaması olarak ifade edilmektedir (Greenhause ve Beutell, 1985:81).

2.4. Aile-İş Çatışması Boyutları

Aile-iş çatışması, ilgili çalışmalar incelendiğinde aileden işe ve işten aileye şeklinde iki yönlü olarak ele alınmıştır. Fakat birçok çalışmada ilgili konunun iki yönlü incelenmesinden ziyade işten aileye etki eden iş-aile çatışması, aileden işe etki eden aile-iş çatışma boyutundan daha fazla incelenmiştir. Fakat son yıllarda literatürde diğer boyut olan aileden işe etki eden çatışmaların da üzerinde durulmaktadır (Çarıkçı, 2001:34).

İş-Aile Çatışması: Bireylerin işlerinden ötürü gerçekleştirdiği eylemlerin, aile rolündeki yapması gereken sorumluluklarını yapamadığı durumlarda meydana gelen çatışmaya veya işten aileye etki eden çatışmaya iş-aile çatışması denilmektedir (Özdevecioğlu ve Aktaş, 2007:7).

Aile-İş Çatışması: Aile ile ilgili isteklerin yerine getirilmesi durumunda, iş ile ilgili görev ve sorumlulukların yapılamaması ve iş performansının negatif yönde etkilenmesinde meydana gelen çatışma boyutudur (Netemeyer vd., 1996:401).

2.5. Aile-İş Çatışmasının Sonuçları

Aile ve iş yaşamlarında üstlenilen rol ve gereklilikler, davranış şekilleri ve beklentiler çatışma oluşturan unsurlardır. Çatışma durumunda birey; aile hayatında, özel hayatında veya iş hayatında sorunlar ile karşı karşıya kalmaktadır. Bundan dolayı, aile-iş çatışmasının sonuçları, bireysel açıdan, ailesel açıdan ve örgütsel açıdan ele alınmaktadır (Baysal, 2016:33).

Vallone ve Donaldson (2001)'in aile-iş çatışması üzerine yaptı bir çalışmada, bireyin yaşadığı aile-iş çatışmasının bireyde strese neden olduğunu ve yaşanan stres nedeni ile bireyde fiziksel ve ruhsal sağlık sorunlarının ortaya çıktığı tespit edilmiştir.

Aile-iş çatışması bireyde gerginlik ve zaman temelli çatışmaya neden olurken diğer taraftan da iş rolündeki tutumlarını, aile rolünde veya ilişkilerinde devam ettirmesi durumunda davranış temelli aile iş çatışması yaşamasına neden olmaktadır. Aile-iş çatışmasının aşırı düzeyde yaşanması, aile ve evlilik tatmininin düşük düzeyde, aile stresinin ise yüksek düzeyde yaşanmasına neden olmaktadır (Herst, 2003:5).

Aile-iş çatışması ile ilgili yapılan diğer çalışmalara bakıldığında, çatışmadan dolayı oluşan örgütsel sonuçlar, düşük iş performansı, işe devamsızlık, işe gecikme ve işten ayrılma olarak sıralanabilir (Magnus ve Viswesvaran, 2005:219; Turunç ve Fındıklı, 2015:125). Aile-iş çatışmasının örgütsel sonuçları ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında hemen hemen tüm çalışmalarda, çatışmanın çalışanlarda güven eksikliği, korku ve endişe gibi sonuçlar meydana getirdiği görülmektedir. Aynı zamanda aile-iş çatışmasının yüksek düzeyde olduğu durumlarda, bireylerin işe devamsızlıklarının arttığı, çalışma isteklerinin azaldığı, iş performanslarının düştüğü ve takım çalışmalarına ayak uyduramadıkları gibi sonuçların meydana geldiği tespit edilmiştir (Vallone ve Donaldson, 2001:215-216; Ryan vd., 2015:11).

3. METERYAL VE YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın evren ve örnekleme, çalışmada kullanılan veri toplama aracı, verilerin toplanması ve puanlanması ile kullanılan istatistiksel yöntemler hakkında bilgilere yer verilmiştir.

3.1. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, Türkiye'deki Demiryolu tren işletmelerinde görev yapan yaklaşık 3000 tren makinisti oluşturmaktadır. Araştırmada, örnekleme yöntemi olarak olasılığa dayalı olmayan örnekleme tekniklerinden biri olan kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. İlk aşamada Türkiye'deki Demiryolu tren işletmelerinde görev yapan tüm tren makinistlerine anket formu uygulaması yapılmak istenmiştir. Ancak dağıtılan anket kayıpları ve ankete katılmak istenmemesi gibi nedenlerden dolayı dağıtılan anketlerin 479'u geri dönmüştür. Anket formları incelendiğinde eksik ve yanlış doldurulan 30 anket formu çalışmadan çıkarılarak 449 anket formu analiz kapsamına dâhil edilmiştir. Örneklem sayısının 352'sini işçi statüsünde, 97'sini ise memur statüsünde görev yapan tren makinistleri oluşturmaktadır.

3.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından oluşturulan anket formu kullanılmıştır. Söz konusu anket formu 2 bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde katılımcıların demografik özelliklerinin dağılımını belirlemeyi amaçlayan 8 adet demografik soru yer almaktadır. İkinci bölümde ise katılımcıların aile-iş ve iş-aile çatışma algılarını ölçmeyi amaçlayan toplam 12 adet soru yer almaktadır. Araştırmada kullanılan ölçekler ve bu ölçeklere ait bazı önemli bilgiler aşağıda verildiği gibidir.

İş-Aile Çatışması Ölçeği; 5'li Likert tipinde 7 maddeden oluşan bir ölçektir. Ölçek Netenmeyer (2000) tarafından geliştirilmiş, Aycan ve Eskin (2005) tarafından Türkçeye uyarlanmış, Keleş Ay (2010) tarafından iki madde daha eklenerek yeniden düzenlenmiş ve uyarlama çalışmaları yapılmıştır. Ölçeğin iç tutarlılığına ilişkin Cronbach-Alpha güvenilirlik katsayısı 0,92 olarak hesaplanmıştır. Ölçek tek boyutlu bir yapıda olup açıkladığı toplam varyans %40,48 olarak bulunmuştur. Ölçeğin maddelerine verilebilecek cevaplar olumsuzdan olumluya doğru "1=Kesinlikle Katılmıyorum", "2=Katılmıyorum", "3=Kısmen Katılıyorum", "4=Büyük Ölçüde Katılıyorum" ve "5=Tamamen Katılmıyorum" şeklinde puanlanmaktadır.

Aile-İş Çatışması Ölçeği; Tek boyut altında toplanan 5'li Likert tipinde 5 adet maddeden oluşan bir ölçektir. Aile-İş Çatışması Ölçeği de Netenmeyer (2000) tarafından geliştirilmiş, Aycan ve Eskin (2005) tarafından yapılan Türkçe uyarlamadan esinlenerek Keleş Ay (2010) tarafından yeniden uyarlama çalışmaları yapılmıştır. Ölçeğin iç tutarlılığına yönelik hesaplanan Cronbach-Alpha güvenilirlik katsayısı 0,92 olarak bulunmuştur. Ölçek toplam varyansın %32,74'ünü açıklamaktadır. Ölçeğin maddelerine verilebilecek cevaplar olumsuzdan olumluya doğru "1=Kesinlikle Katılmıyorum", "2=Katılmıyorum", "3=Kısmen Katılıyorum", "4=Büyük Ölçüde Katılıyorum" ve "5=Tamamen Katılmıyorum" şeklinde puanlanmaktadır.

3.3. Verilerin Toplanması ve Puanlanması

Araştırmada kullanılacak veri toplama aracının bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygunluğu için Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulunun 11/06/2020 tarihli 16 no'lu toplantısının 16 no'lu kararında etik kurulu onayı alınmış ve anket, gönüllü olarak çalışmaya katılan tren makinistlerine Google Forms platformunda çevrimiçi olarak uygulanmıştır. Araştırmadan elde edilen veriler SPSS programında kodlanmış; Aile-İş Çatışması Ölçeğine ve İş-Aile Çatışması Ölçeğine ait ortalama puanlar, ilgili ölçeğin içerdiği maddelere verilen cevapların ortalaması alınarak hesaplanmıştır.

3.4. Kullanılan İstatistiksel Yöntemler

Öncelikle katılımcıların demografik sorulara verdikleri cevapların dağılımını belirlemek için frekans ve yüzde tabloları kullanılmıştır. Ölçeklerden elde edilen verilerin normal dağılıp dağılmadığının belirlenmesi amacıyla ise Kolmogorov-Smirnov testi

kullanılmıştır. Bununla birlikte verilerin normallik göstergesi olarak çarpıklık ve basıklık katsayıları da dikkate alınmıştır. Katılımcıların iş-aile çatışması ve aile-iş çatışması ortalama puanlarının karşılaştırılmasında kategori (grup) sayısı dikkate alınmıştır. Buna göre iki kategoriden oluşan değişkenler için bağımsız gruplar t testi, üç veya daha fazla kategoriden oluşan değişkenler için ise tek yönlü varyans analizi (Oneway Analysis of Variance-ANOVA) kullanılmıştır. İki'den fazla parametrik ana kütle ortalamasının birbirine eşit olup olmadığını test etmek için ANOVA testi kullanılmaktadır (Karagöz, 2016:399). ANOVA testinin sonucunda varsa farklılığın hangi gruplar arasındaki farklılıktan kaynaklandığını belirlemek için ise çoklu karşılaştırma (Post Hoc.) testleri kullanılmıştır. Kullanılacak çoklu karşılaştırma testinin belirlenmesinde Levene varyansların homojenliği testi dikkate alınmıştır. Yapılan analizlerde, bu test sonucunda grup varyansları homojen bulunduğu için Tukey çoklu karşılaştırma testi kullanılmıştır.

4. BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde sırasıyla çalışma grubunu oluşturan katılımcıların demografik özelliklerine yönelik bulgulara ve katılımcıların ölçeklerden aldıkları ortalama puanların demografik değişkenlere göre karşılaştırılmasına yönelik yapılan hipotez testlerine ilişkin bulgulara yer verilmektedir.

Araştırmaya katılan tren makinistlerinin demografik özelliklerini betimlemek amacıyla veri toplama aracında yer verilen demografik değişkenler ve bu değişkenlere ilişkin çalışma grubundan elde edilen frekans ve yüzde değerleri aşağıda verilmiştir.

Tablo 1.Örnekleme İlişkin Demografik Bilgiler

Değişkenler		Frekans	Yüzde (%)
Statü	İşçi	352	78,4
	Memur	97	21,6
Medeni Durum	Bekar	94	20,9
	Evli	355	79,1
Eşin Çalışma Durumu	Evet	91	20,3
	Hayır	358	79,7
Çocuk Sahibi Olma Durumu	Yok	140	31,2
	Evet	309	68,8
Çocuk Sayısı	1 Çocuk	102	33,0
	2 Çocuk	126	40,8
	3 Çocuk ve Üzeri	65	21,0
Eğitim Düzeyi	Lise	25	5,6
	Ön Lisans	239	53,2
	Lisans	179	39,9
	Lisansüstü	6	1,3
Meslekteki Çalışma Yılı	0-3 Yıl	63	14,0
	4-7 Yıl	111	24,7
	8-11 Yıl	199	44,3
	12-15 Yıl	32	7,1
	16 Yıl ve Üzeri	44	9,8

Tablo 1'deki bulgulara göre çalışma grubunun %78,4'ü işçi statüsünde çalışan katılımcılardan, %21,6'sı ise memur statüsünde çalışan katılımcılardan; %79,1'i evli, %20,6'sı ise bekâr katılımcılardan; %76,7'si eşi çalışmayan, %20,3'ü ise eşi çalışan katılımcılardan

oluşmaktadır. Aynı zamanda, çalışma grubunun %68,8'inin çocuk sahibi olan katılımcılardan, %31,2'sinin çocuk sahibi olmayan katılımcılardan; %22,7'sinin 1 çocuklu, %28,1'inin 2 çocuklu, %14,5'inin 3 çocuklu ve %3,6'sının ise 3'ten fazla çocuklu katılımcılardan meydana geldiği görülmektedir. Eğitim düzeyine göre dağılıma bakıldığında, çalışma grubunun %5,6'sı lise mezunu, %53,2'si ön lisans mezunu, %39,9'u lisans mezunu ve %1,3'ü lisansüstü mezunu katılımcılardan oluşmaktadır. Tren makinistliğinde 0-3 yıldır çalışan katılımcıların oranı %14 olarak, 4-7 yıldır çalışan katılımcıların oranı %24,7 olarak, 8-11 yıldır çalışan katılımcıların oranı %44,3 olarak, 12-15 yıldır çalışan katılımcıların oranı %7,1 olarak, 16 ve üzeri yıldır çalışan katılımcıların oranı ise %9,8 olarak belirlenmiştir.

Katılımcıların işten aileye ve aileden işe çatışma algısı ölçeklerinden aldıkları ortalama puanların çeşitli demografik değişkenlere göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğine yönelik yapılan hipotez testlerine ilişkin her bir demografik değişken için sıfır hipotezi ve alternatif hipotez aşağıdaki gibi oluşturulmuştur:

H₀: Katılımcıların iş-aile çatışması ve aile-iş çatışması ortalama puanları ilgili demografik değişkene göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

H₁: Katılımcıların iş-aile çatışması ve aile-iş çatışması ortalama puanları ilgili demografik değişkene göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

Tablo 2. t Testi Bulguları

Ölçek	Değişken	Gruplar	N	Ort.	ss	t	p
İş-Aile Çatışması	Statü	İşçi	352	3,49	0,91	1,962	0,049
		Memur	97	3,28	0,99		
	Medeni Durum	Bekar	94	3,30	0,95	-1,762	0,079
		Evli	355	3,44	0,92		
	Eşin Çalışma Durumu	Evet	91	3,58	0,92	1,527	0,128
		Hayır	358	3,41	0,93		
Çocuk Sahibi Olma Durumu	Yok	140	3,28	0,89	-2,612	0,009	
	Evet	309	3,52	0,94			
Aile-İş Çatışması	Statü	İşçi	352	2,34	0,84	1,656	0,098
		Memur	97	2,19	0,72		
	Medeni Durum	Bekar	94	2,28	0,92	-0,409	0,683
		Evli	355	2,32	0,83		
	Eşin Çalışma Durumu	Evet	91	2,42	0,96	1,525	0,128
		Hayır	358	2,28	0,78		
Çocuk Sahibi Olma Durumu	Yok	140	3,24	0,80	0,205	0,262	
	Evet	309	2,34	0,83			

Tablo 2'deki bulgulara göre, tren makinistlerinin işten aileye çatışma algısı ortalama puanlarının makinistlerin görev statüsüne göre anlamlı bir farklılık gösterdiği belirlenmiştir ($t=1,962$; $p<0,05$). Grup ortalamaları dikkate alındığında işçi statüsünde görev yapan makinistlerin iş-aile çatışma düzeylerinin memur statüsünde görev yapan makinistlere göre daha yüksek olduğu söylenebilir. Tren makinistlerinin işten aileye çatışma algısı ortalama puanlarının makinistlerin medeni durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir ($t=-1,762$; $p>0,05$). Tren makinistlerinin işten aileye çatışma algısı ortalama puanları makinistlerin eşlerinin çalışma durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($t=1,527$; $p>0,05$). Tren makinistlerinin işten aileye çatışma algısı ortalama puanlarının makinistlerin çocuk sahibi olma durumlarına göre ise anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir ($t=-2,612$; $p<0,05$). Grup ortalamaları dikkate alındığında, çocuğu olan makinistlerin

işten aileye çatışma düzeylerinin çocuğu olmayan makinistlere göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tren makinistlerinin aileden işe çatışma algısı ortalama puanlarının ise makinistlerin görev statüsüne göre, medeni durumuna göre, eşin çalışma durumuna göre ve çocuk sahibi olma durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir ($p>0,05$).

Tablo 3. Çocuk Sayısına Göre İş-Aile Çatışması ve Aile-İş Çatışması Ölçeklerine İlişkin Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Ölçek	Çocuk Sayısı	N	Ort.	ss.
İş-Aile Çatışması	1 Çocuk	102	3,48	0,98
	2 Çocuk	126	3,67	0,90
	3 Çocuk	65	3,40	0,91
	3'ten fazla	16	3,20	0,99
Aile-İş Çatışması	1 Çocuk	102	2,29	0,82
	2 Çocuk	126	2,41	0,87
	3 Çocuk	65	2,25	0,74
	3'ten fazla	16	2,48	0,90

Tablo 4. Çocuk Sayısına Göre İş-Aile Çatışması ve Aile-İş Çatışması Ölçeklerine ilişkin ANOVA Sonuçları

Ölçek	Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	p
İş-Aile Çatışması	Gruplar Arası	5,715	3	1,905	2,182	0,090
	Gruplar İçi	266,244	305	,873		
	Toplam	271,959	308			
Aile-İş Çatışması	Gruplar Arası	1,710	3	,570	0,833	0,477
	Gruplar İçi	208,727	305	,684		
	Toplam	210,437	308			

Tablo 4'teki bulgulara göre, tren makinistlerinin işten aileye çatışma algısı ortalama puanlarının makinistlerin sahip olduğu çocuk sayısına göre anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir ($F=2,182$; $p>0,05$). Aynı şekilde makinistlerinin aileden işe çatışma algısı ortalama puanlarının da makinistlerin sahip olduğu çocuk sayısına göre anlamlı bir farklılık göstermediği saptanmıştır ($F=0,833$; $p>0,05$).

Tablo 5. Eğitim Düzeyine Göre İş-Çatışması ve Aile-İş Çatışması Ölçeklerine Göre İlişkin Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Ölçek	Eğitim Düzeyi	N	Ort.	ss.
İş-Aile Çatışması	Lise	25	2,99	1,22
	Ön Lisans	239	3,43	0,92
	Lisans	179	3,53	0,90
	Lisansüstü	6	3,81	0,40
Aile-İş Çatışması	Lise	25	2,18	0,83
	Ön Lisans	239	2,30	0,89
	Lisans	179	2,34	0,73
	Lisansüstü	6	2,17	0,23

Tablo 6. Eğitim Düzeyine Göre İş-Aile Çatışması ve Aile-İş Çatışması Ölçeklerine İlişkin ANOVA Sonuçları

Ölçek	Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	p
İş-Aile Çatışması	Gruplar Arası	7,383	3	2,461	2,875	0,036
	Gruplar İçi	380,958	445	0,856		
	Toplam	388,341	448			
Aile-İş Çatışması	Gruplar Arası	0,781	3	0,260	0,386	0,763
	Gruplar İçi	300,164	445	0,675		
	Toplam	210,437	308			

Tablo 6'daki ANOVA bulgularına göre, tren makinistlerinin işten aileye çatışma algısı ortalama puanlarının makinistlerin eğitim düzeylerine göre anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir ($F=2,875$; $p<0,05$). Farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını tespit edebilmek için Tukey çoklu karşılaştırma testi yapılmıştır. Tukey testi sonucunda, lisans mezunu olan makinistlerin iş-aile çatışması düzeylerinin lise mezunu olan makinistlere göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu belirlenmiştir ($p<0,05$). Yine Tablo 6'daki bulgulara göre, tren makinistlerinin aileden işe çatışma algısı ortalama puanlarının ise makinistlerin eğitim düzeyine göre anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir ($F=0,386$; $p>0,05$).

Tablo 7. Meslekteki Çalışma Yılına Göre İş-Aile Çatışması ve Aile-İş Çatışması Ölçeklerine İlişkin Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Ölçek	Meslekteki Çalışma Yılı	N	Ort.	ss.
İş-Aile Çatışması	0-3 Yıl	63	3,17	0,86
	4-7 Yıl	111	3,49	0,91
	8-11 Yıl	199	3,52	0,92
	12-15 Yıl	32	3,49	1,13
	16 Yıl ve Üzeri	44	3,37	0,91
Aile-İş Çatışması	0-3 Yıl	63	2,29	0,92
	4-7 Yıl	111	2,27	0,81
	8-11 Yıl	199	2,36	0,83
	12-15 Yıl	32	2,07	0,73
	16 Yıl ve Üzeri	44	2,38	0,70

Tablo 8. Meslekteki Çalışma Yılına Göre İş-Aile Çatışması ve Aile-İş Çatışması Ölçeklerine İlişkin ANOVA Sonuçları

Ölçek	Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	p
İş-Aile Çatışması	Gruplar Arası	6,249	4	1,562	1,815	0,125
	Gruplar İçi	382,092	444	,861		
	Toplam	388,341	448			
Aile-İş Çatışması	Gruplar Arası	2,769	4	,692	1,031	0,391
	Gruplar İçi	298,177	444	,672		
	Toplam	300,946	448			

Tablo 8'deki ANOVA bulgularına göre, tren makinistlerinin işten aileye çatışma algısı ortalama puanlarının makinistlerin meslekteki çalışma sürelerine göre anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir ($F=1,815$; $p>0,05$). Benzer şekilde, tren makinistlerinin aileden işe çatışma algısı ortalama puanlarının da makinistlerin meslekte çalışma sürelerine göre anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir ($F=1,031$; $p>0,05$).

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmada tren makinistlerinin iş-aile çatışması ve aile-iş çatışması düzeylerinin görev statüsü, medeni durum, eşin çalışma durumu, çocuk sahibi olma durumu, çocuk sayısı, eğitim düzeyi, meslekteki çalışma süresi değişkenlerine göre farklılık gösterip göstermediği

incelenmiştir. Tren makinistlerin iş-aile çatışması ve aile-iş çatışması düzeylerinin sosyo-demografik özelliklere göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacı ile bağımsız gruplar t testi ve varyans analizi yapılmıştır. Bu kısımda analizler sonucunda elde edilen bulgulara ilişkin tartışmalara yer verilmiştir.

Araştırma sonucunda ilk olarak, görev statüsü işçi olan tren makinistlerinin görev statüsü memur olanlara göre işten aileye çatışma algılarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. İşçi statüsünde görev yapan makinistlerde düşük ücret, iş garantisi ve sağlık sorunları nedeni ile iş göremezlik durumunda vasıfsız işçi olmaları gibi nedenlerden dolayı iş-aile çatışma kuramlarından olan negatif taşma kuramı meydana gelmektedir. Atabay (2012)'a göre kişi iş yerinde stres, endişe ve gerginlik yaşıyorsa kişideki olumsuz duygular olumlu duygulardan ağır basacak ve kişinin aile hayatına negatif bir taşma yapacaktır. Araştırmada ayrıca tren makinistlerinin aileden işe olan çatışma algılarının ise görev statüsüne göre farklılık göstermediği tespit edilmiştir.

Medeni duruma göre yapılan analiz sonucunda tren makinistlerinin işten aileye ve aileden işe çatışma düzeylerinin evli veya bekâr olma durumuna göre farklılık göstermediği gözlenmiştir. Yapılan araştırmalara bakıldığında Korkmazer (2018)'in sağlık çalışanları ve Göde (2019)'nin hemşireler üzerinde yaptığı araştırmalarda da benzer sonuçlara rastlanırken Gencer (2017)'in sağlık çalışanları ve Şirin (2019)'in akademisyenler üzerine yaptığı araştırmalarda ise bu çalışmadan farklı olarak çalışanların işten aileye çatışma algılarının medeni durumlarına göre farklılık gösterdiği görülmektedir.

Tren makinistlerinin işten aileye çatışma düzeyleri makinistlerin eşinin çalışıp çalışmamasına göre farklılık göstermezken, aileden işe olan çatışmada eşi çalışan makinistlerin eşi çalışmayan makinistlere göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Bozkurt (2012)'a göre genellikle ev işleri ve çocukların bakımları ailedeki kadına yüklendiğinden, kadınların çalışması halinde aileden işe çatışma kaçınılmaz olmaktadır. Literatürde tespit edilen bu durum tren makinistlerinde de benzer yönde görülmüştür.

Tren makinistlerinin işten aileye ve aileden işe çatışma düzeylerinin makinistlerin çocuk sayısına göre farklılık göstermediği tespit edilirken, çocuk sahibi olan makinistlerin işten aileye çatışma düzeylerinin çocuk sahibi olmayanlara göre daha fazla olduğu sonucuna varılmıştır. Tren makinistlerinin aileden işe çatışma düzeyleri makinistlerin eğitim durumlarına göre farklılık göstermezken, işten aileye çatışma düzeylerinin makinistlerin eğitim durumuna göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Yapılan araştırmalara bakıldığında Korkmazer (2018)'in sağlık çalışanları ve Şirin (2019)'un akademisyenler üzerine yaptığı araştırmada da işten aileye çatışma algılarının eğitim düzeyine göre farklılık gösterdiği görülmektedir. Bu araştırmadaki analizler sonucunda anlamlı düzeydeki farklılığın lisans mezunu olan makinistlerin ortalama puanlarının lise mezunu olan makinistlere göre daha yüksek olmasından kaynaklandığı görülse de eğitim düzeyi arttıkça işten aileye çatışma algı puanlarının da arttığı görülmektedir. Araştırmada tren makinistlerinin meslekteki çalışma yılına göre yapılan analiz sonucunda ise işten aileye çatışma ve aileden işe çatışma algı düzeylerinde anlamlı bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir.

Bu bulgular doğrultusunda araştırma sonucunda demiryolu kurumları yöneticilerine ve tren işletmelerine çeşitli öneriler sunulmaktadır. Bu öneriler şu şekilde sıralanabilir:

- Tren makinistlerinin görev statülerinde farklılığa neden olan işçi ve memur statüsü ayrımı gerekli düzenlemeler yapılarak tek statüde birleştirilebilir ve bu sayede işçi statüsünde çalışan makinistlerin işten aileye çatışma düzeylerinin azalması sağlanabilir.

- Eğitim ve danışmanlık merkezlerinden profesyonel destek alınarak yöneticilerin aile-iş çatışması konusunda bilgilendirilmesi sağlanabilir ve konunun önemi artırılabilir.

KAYNAKÇA

- Atabay Elif (2012). İş-Aile Çatışması ile İş Tatmini İlişkisi: Banka Çalışanları Üzerinde Bir Uygulama, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Aycan Zeynep ve Eskin Mehmet (2005). "Raltive Contributions Of Childcare, Spousal Support And Organizational Support İn Reducing Work-Family Conflict For Men And Women: The Case Of Turkey". *Sex Roles*, 53(7/8):
- Baysal Sinem (2016). İş-Aile Çatışmasının Pozitif Psikolojik Sermayeye Etkisi: Kadın Akademisyenler Üzerine Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, İzmir.
- Bozkurt Çetinkaya Özlem (2012). "Kadın Akademisyenlerde İş-Aile Çatışması ve Yaşam Tatmini İlişkilerinin İncelenmesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Uluslararası Kadın Konferansı, Bildiriler Kitabı*. 85-97.
- Çarıkçı İlker (2001). Banka Çalışanlarının İş ve Aile Rollerinin Çatışması- Bireysel ve Örgütsel Boyutlar, Yayınlanmış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Deniz Nevin ve Özalp Birsal (2014). "The Effect Of Organizational Culture On Work-Family Life Conflict". *Research Journal Of Business And Management*. 1 (1): 1-13.
- Efeoğlu İbrahim Efe ve Özgen Hüseyin (2006). "İş-Aile Yaşam Çatışmasının İş Stresi, İş Doyumu ve Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkileri: İlaç Sektöründe Bir Araştırma". *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 16(2): 237-254.
- Gencer Zeynep (2017). Personel Güçlendirmenin İş Aile Çatışmasına Etkisi ve Aşırı İş Yükünün Aracılık Rolü: Isparta İlindeki Sağlık Kurumlarında Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Göde Ali (2019). Hemşirelerin İş Yükü Algısının İş- Aile Çatışması Üzerine Etkisinin İncelenmesi: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sağlık Uygulama ve Araştırma Hastanesinde Çalışan Hemşireler Üzerinde Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Greenhaus Jeffrey ve Nicholas J. Beutell (1985). "Sources Of Conflict Between Work And Family Roles", *The Academy Of Management Review*. 10: 76-88.
- Herst David (2003). "Cross-Cultural Measurement Invariance Of Work/Family Conflict Scales Across English-Speaking Samples, Unpublished Graduate Dissertation, South Florida: College Of Arts And Sciences, University Of South Florida.
- Karagöz Yalçın (2016). *SPSS ve AMOS 23 Uygulamalı İstatistiksel Analizler*. 1. Basım. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Keleş Ay Funda (2010). İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin İş Yükü Algısı ve İş-Aile Çatışması, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.

- Korkmazer Fuat (2018). İş Yükü Fazlalığı Algısının Yaşam Kalitesi Üzerindeki Etkisi: İş- Aile Çatışmasının Aracı Rolü, Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü, Malatya.
- Magnus-Mesmer R. Jessica ve Viswesvaran Chockalingam (2005). “Convergence Between Measures Of Work To Family And Family To Work Conflict: A Meta Analytic Examination”, *Journal Of Vocational Behaviour*. 67: 215-232.
- Netemeyer G. Richard, Boles S. James ve Mcurrian Robert (1996). “Development And Validation Of Work Family Conflict And Family Work Conflict Scales”. *Journal Of Applied Psychology*. 81 (4): 400-410.
- Özdevecioğlu Mahmut ve Aktaş Aylin (2007). “Kariyer Bağlılığı, Mesleki Bağlılık ve Örgütsel Bağlılığın Yaşam Tatmini Üzerindeki Etkisi: İş-Aile Çatışmasının Rolü”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 28: 1-20.
- Özmete Emine ve Eker Işıl (2013). “İş-Aile Yaşamı Çatışması ile Başa Çıkmada Kullanılan Bireysel ve Kurumsal Stratejilerin Değerlendirilmesi”. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 3 (1): 19-49.
- Ryan Bill, Hsiao Aaron ve Ku Minyen (2015). “The Work Family Conflict Of University Food Service Managers: An Exploratory Study Of Its Antecedents And Consequences”. *Journal Of Hospitality And Tourism Management*. 22: 10-18.
- Şirin Sabri M. (2019). Ağır İş Yükü ile İş-Aile Çatışması Arasındaki İlişki ve Bu İlişkide Yönetici Desteğinin Aracılık Rolü, Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan.
- Turunç Ömer ve Fındıklı Afacan Mine (2015). “Algılanan Lider Desteği ile İş- Aile Çatışması İlişkisinde Kendini İşletmeden Hissetmenin Düzenleyici Etkisi: Turizm Sektörü Örneği”. *Kafkas Üniversitesi İİBF Dergisi*. 6 (10): 113-134.
- Vallone Elisa ve Donaldson Stewart (2001). “Consequences Of Work-Family Conflict On Employee Well-Being Over Time”. *Journal Of Work & Stress*. 15 (3): 214-226.